IV.

PHIL. MEL. ELEMENTA RHETORICES.

Libri de arte rhetorica, quae Melanthonis nomine prodierunt triplici inscriptione, inter se differunt. ***Primum*** enim Melanthon ipse in usum scholae suae edidit libellum ita inscriptum:

„***De rhetorica libri tres.***" (In fine:) „Vuittenburgii in officina Ioann. Grunenbergii. 1519." — 4. 9 plagg. — Dicatus est liber Bernardo Mauro. Vid. Epp. Vol. I. p. 62.

Recusus est hic liber *eodem modo inscriptus*, Basileae apud Io. Frobenium, mense Maio M.D.XIX. 4. — Lipsiae ex officina Valentini Schumanni 1521. 4. — Coloniae apud Hieron. Alopecium 1521. 8 plagg. — Parisiis ex offic. Roberti Stephani 1527. 8. et ibid. 1529.

Secundo loco prodiit libellus de arte rhetorica a. 1521. sic inscriptus:

„*Institutiones Rhetoricae* Phil. Melan." Hagenoae in aedibus Thomae Anshelmi Badensis, an. 1521. 5 plagg. 4.

Hic liber dicatus est Ioanni Agricolae (vid. dedicat. Vol. I. p. 452.), neque a Melanthone ipso, sed ab amico eius, nescimus quo, editus est. Scribit enim Mel. ad Agricolam:

„Qualescunque sunt hae *praeceptiones rhetoricae*, quas dictavimus, non scripsimus, opto ut lectori „prosint. Nam quod ad me attinet, malebam periisse hoc mihi laboris, quam vulgari multis quod „exciderat tantum tumultuaria opera docenti, si per amicos, ut scis, licuisset. Porro magna ex „parte res rhetorica purius emendatiusque tractata est, quam in prioribus meis libellis."

Intelligitur itaque, haec quae hic edita sunt, dictata esse a Melanthone in schola, et ab amicis, probante Melanthone edita. Idem libellus, *eodem modo inscriptus*, prodiit: Coloniae apud Hier. Alopecium 1521. 4. 4 plagg. — Parisiis apud Simonem Colinaeum, anno M.D.XXIII. 8. — Argentorati a. 1524. — Iterum simul cum dialectica: „Dialectices Ph. Mel. libri quatuor, — Item eiusdem *rhetorices praeceptiunculae* doctiss." Hagenoae ap. Io. Secerium. 1521. 8.

Postea Melanthon totum argumentum recognovit et *tertiam* editionem rhetorices paravit, quam filiis Guil. Reiffensteinii dicavit (vid. Epist. Vol. II. p. 542.), et sic inscripsit:

„Phil. Mel. *Elementorum rhetorices libri II.* Witeb. ap. Georg. Rhaw. an. 1531." 8. 12 pl.

Recusus est hic liber, quem postea Melanthon non mutavit, *eodem modo inscriptus*: Parisiis, apud Simonem Colinaeum 1532. 8. — Ibid. ex officina Stephani 1534. — Witebergae 1536. Argentorati 1542. et saepius. — Etiam in operibus Melanthonis Basileensibus Tom. V. p. 237.

Quum Melanthon librum denuo excudendum a. 1542. recognosceret, eum auxit additamentis quibusdam, videlicet addidit in fine: 1) „epistolam Senecae de ratione et ordine studii; 2) aliam Senecae

epistolam de varietate lectionis; 3) Plinii iunioris epistolam de exercitio stili ex libro VII."; denique: „epistolas contrarias Pici pro barbaris philosophis, et Harmolai nova ac subditicia, quae respondet Pico". Liber ita inscriptus prodiit:

„*Elementorum Rhetorices libri duo.* Recens recogniti ab Autore *Philip. Melan.* Vitebergae M.D.XLII. (In fine:) Vitebergae in officina Georgii Rhau anno D.M.XLII." 8. 17 plagg., quarum 12 continent rhetoricen, 5 additamenta.

Saepius recusus est hic liber, ut Lipsiae 1546. et iterum 1549 — 1552. — Witebergae an. 1566 — 1582. — cum Martini Crusii quaestionibus. Basil. 1570. et iterum 1574.

Dedimus hic librum secundum editionem Witebergensem anni 1542, praetermissis vero additamentis.

IV.
PH. MEL. ELEMENTORUM RHETORICES
LIBRI DUO.

LIBER PRIMUS.
De Elementis Rhetorices.

Inicio monendi sunt adolescentes, quem ad usum communia praecepta Rhetorices primum tradita sint. Legent enim libentius, ubi cognoverint, quam inde auferre debeant utilitatem. Homines acuti et periti, qui primi hanc artem genuerunt, nequaquam hoc senserunt, haec praecepta efficere homines eloquentes, aut ad eloquentiam comparandam sufficere. Nam eloquentia primum vim naturae maximam ad dicendum, deinde multarum bonarum rerum scienciam requirit. Multa igitur et magna adiumenta, tum a natura, tum a doctrina, praeter haec communia praecepta, sumit. Habent tamen et suam utilitatem praecepta. Docet enim natura homines viam quandam atque rationem, magnas et obscuras causas explicandi, quam homines magna quadam vi ingenii praediti, partim beneficio naturae animadvertere, partim usu deprehendere solent. Hinc extitit ars, quae etiamsi regit artifices in dicendo, tamen in hoc, inicio traditur, non ut oratores efficiat, sed ut adiuvet adolescentes in legendis orationibus excellentium Oratorum, et in longis controversiis iudicandis. Neque enim tantum his, qui causas acturi sunt, praecepta proposita sunt, sed in commune voluerunt autores artis consulere omnibus. Nam etiam hi, qui non agunt causas, qui nihil scribunt, si tamen velint legere aut iudicare res magnas, ut religionum controversias, aut forensia negotia, via quadam atque ratione opus habent, ad intelligendas longas controversias. Nemo enim potest longas contentiones et perplexas disputationes animo complecti, nisi arte aliqua adiuvetur, quae ostendat seriem partium, et intervalla, et dicentium consilia, et viam tradat, res obscuras explicandi ac patefaciendi. Haec utilitas movit homines prudentes, ad excogitanda praecepta, ut in commune consulerent omnibus, et adolescentes, non tam ad recte dicendum, quam ad prudenter intelligenda aliena scripta, praepararent. Atque iidem videbant, ut aliarum rerum artifices, ita oratores imitatione fieri. Quare, si qui erant in turba discentium, quos natura ad dicendum idoneos finxerat, hos, postquam didicissent viam intelligendi et iudicandi disertorum orationes, in forum et ad causas deducebant, et iubebant in agendo magnos et excellentes oratores intueri atque imitari. Quare et nos ad hunc usum trademus Rhetoricen, ut adolescentes idiuvent in bonis autoribus legendis, qui quidem sine hac via, nullo modo intelligi possunt. Quod cum ita sit, satis apparet, haec praecepta necessaria esse omnibus. Deinde autores intellectos imitari, non difficile erit his, qui a natura ad dicendum adiuvantur. Etenim neque sine imitatione effici oratores possunt, neque imitatio sine praeceptorum cognitione procedit.

Eloquentia facultas est sapienter et ornate dicendi. Nam ad bene dicendum in primis requiritur perfecta earum rerum cognitio, de quibus oratio instituitur. Insania est enim, non eloquentia, de rebus ignotis et incompertis dicere. Cum autem rerum cognitio ad dicendum necessaria sit, oportebit oratorem harum artium, quae rerum scientiam continent, non esse rudem. Quid

enim de religione, de natura rerum, de iure, denique de ulla vitae parte dicit is, qui doctrina illa non instructus est, quae eas res continet?

Rhetorica vero est ars, quae docet viam ac rationem recte et ornate dicendi. Voco enim Rhetoricen haec praecepta, quae pueris traduntur, quorum cognitio, etsi necessaria est ad eloquentiam, tamen eloquentia praeter hanc artem, alia multa adiumenta, tum naturae, tum doctrinae requirit. Tenent enim praecepta docti omnes, in quibus multi sunt infantes, quibus tamen opus est hac arte ad iudicandum, quemadmodum et Dialectica ad iudicandum opus habent omnes. Ut autem dialecticae finis est, iudicare, Utrum in docendo apte consentiant omnia, item, in docendo sequi certam viam, ita et rhetoricae fines constituamus, iudicare de longa oratione, qualis sit partium series, quae sint praecipua membra, quae sint ornamenta, Item, in dicendo etiam, in his, qui non destituuntur a natura, efficere, ut oratio certas partes habeat, et res magnas non exponat breviter, ut dialectica, sed addat verborum lumen.

De officiis oratoris.

Cum oratio omnis rebus ac verbis constet, rerum prior esse cura debet, posterior verborum. Quinque igitur numerantur officia oratoris: Inventio, Dispositio, Elocutio, Memoria, Pronunciatio. Primum enim dicturo, res seu inveniendae, seu eligendae sunt, et cum sint inquisitae, ordine explicandae. Versantur igitur inventio et dispositio circa res, elocutio vero circa verba. Nam ea, quae excogitavimus, et ordine apud animum disposuimus, postremo verbis significantibus exponenda sunt. Et in his tribus partibus fere tota ars consumitur. Itaque nos de aliis duabus partibus nihil praecipiemus, quia memoria parum admodum ab arte adiuvatur. Actio vero longe alia nunc est, quam qualis apud veteres fuit. Et quid maxime in agendo deceat, in foro discendum est imitatione. Videmus veteres maxime verecundiam in agendo probasse. Laudat enim Eschines Solonem, quod inter dicendum ne quidem manus extra pallium protulerit, significans sedatam minimeque concitatam actionem maxime decere.

Discrimen dialecticae et rhetoricae.

Tanta est dialecticae et rhetoricae cognatio, vix ut discrimen reprehendi possit. Quidam enim inventionem ac dispositionem communem utrique arti putant esse, ideo in dialecticis tradi locos inveniendorum argumentorum, quibus rhetores etiam uti solent. Verum hoc interesse dicunt, quod dialectica res nudas proponit. Rhetorica vero addit elocutionem quasi vestitum. Hoc discrimen etsi nonnulli reprehendunt, ego tamen non repudio, quia et ad captum adolescentium facit, et ostendit, quid rhetorica maxime proprium habeat, videlicet elocutionem, a qua ipsum rhetorices nomen factum est. Ac si quis subtiliter existimabit, intelliget hoc discrimen recte defendi posse. Si enim rhetorica non tantum versatur circa forenses et suasorias materias, sed in genere circa omnes materias, de quibus dicendum est, nullo modo poterit ab ea divelli dialectica, quae est ratio perfecte docendi. Saepe enim orator utetur hac via in docendo, ut Cicero in primo Officiorum, et in aliis multis disputationibus, praecepta dialectica sequitur in docendo, et addit elocutionem ex rhetorica. Et nostris temporibus idem faciunt homines eruditi et copiosi, cum docent homines de religione.

Veteres ita discernebant, rhetoricae tribuebant forenses et suasorias materias, dialecticae vero omnes quaestiones alias, de quibus certa quadam methodo et ratione docendi sunt homines. Iuxta hoc discrimen proprius dialecticae finis est docere, rhetoricae autem permovere atque impellere animos, et ad adfectum aliquem traducere, ut cum de natura virtutis disputamus, dialectica consulenda erit, quae quid sit virtus, et quas habeat causas, partes, effectus, ostendat. Cum autem ad virtutem colendam homines adhortamur, loci rhetorici sequendi erunt. Cum de natura poenitentiae dicimus, cumque docemus homines, quid sit poenitentia, quas habeat partes, sequenda erunt praecepta dialectices. Adhortatio autem ad poenitentiam, adhibet locos rhetoricos.

Sed quia ratione docendi rhetores non poterant carere, praesertim in materiis forensibus, ideo dialecticen etiam admiscuerunt suo operi. Nam finitivum statum, quem in iudicialibus materiis recensent, a dialecticis mutuo sumpserunt. Is status est ratio informandae methodi, quam tradit Aristoteles in ἀναλυτικοῖς. Accersunt ex dialectica et formam syllogismorum, et pleraque alia praecepta. Ita admixta dialectica rhetoricae, non potest ab ea prorsus divelli, etiam cum rhe-

toricae tantum forenses et suasoriae materiae, et laudationes tribuuntur.

De tribus generibus causarum.

In locis inventionis primum genera causarum distribuuntur, id hoc consilio fit. In tanta varietate negociorum, diversae quasi classes locorum faciendae fuerunt. Nam aliae materiae, alios requirunt locos. Ideoque, ne, si omnes loci in unum acervum congesti essent, difficilis esset electio, materiae discernuntur, ut cuilibet generi sui loci subiici possint, et deprehenso genere causae, quasi regione, statim sciat unusquisque, quibus locis tota res includi debeat. Quas autem utilitates praeterea habeat haec negociorum partitio, paulo post ostendemus, propositis exemplis.

Vulgo tria numerant genera causarum. Demonstrativum, quo continetur laus et vituperatio. Deliberativum, quod versatur in suadendo et dissuadendo. Iudiciale, quod tractat controversias forenses. Ego addendum censeo *διδασκαλικὸν* genus, quod etsi ad dialecticam pertinet, tamen, ubi negociorum genera recensentur, non est praetermittendum, praesertim, cum hoc tempore vel maximam usum in Ecclesiis habeat, ubi non tantum suasoriae conciones habendae sunt, sed multo saepius homines dialecticorum more, de dogmatibus religionis docendi sunt, ut ea perfecte cognoscere possint. Est autem *διδασκαλικὸν* genus, methodus illa docendi, quae traditur in dialectica, cuius particulam retinuerunt rhetores in statu finitivo. Est et demonstrativum genus, affine *διδασκαλικῷ* generi. Plaerumque enim est definitio, sed amplificata ornamentis oratoriis, ut tanquam pictura, ab imperitis magis conspici possit, ut si quis laudet leges, et de autoritate legum dicat, is definiet leges, et definitionem amplificabit. Psalmus, dixit dominus, recte in hoc genere ponetur, laudat enim Christum. Atque haec laudatio simpliciter definitio quaedam est, describit enim personam Christi, commemorat eius officia, exponit Dominum esse, qui a dextris Dei sedeat, hoc est, pari potentia cum Deo regnet, addit ubi proditurus sit, videlicet in Sion, quod superaturus sit hostes: Erit et sacerdos, inquit, per quem placabitur nobis Deus, Et addit: qualis sit futurus sacerdos, videlicet aeternus, non Leviticus, sed qui benedicat, qui annunciet remissionem peccatorum. Deinde describit supplicia impiorum, qui huic Domino adversantur. In fine subindicat etiam ipsum Dominum communes afflictiones subiturum esse, ex quibus tamen reviviscet. Si quis hoc modo animadverterit Psalmum esse descriptionem Christi, et singulas partes ad definitiones dialecticas sciat referendas esse, is plane intelliget Psalmum, et cum erit opus, ex definitionibus partium facile illustrabit omnia, et amplificabit. Sunt autem aliae multae species horum generum, quas enumerare non est opus. Facile enim est iudicare, quae species ad quod genus pertineant. Ad demonstrativum pertinet gratiarum actio, laudamus enim beneficium. Talis est oratio pro M. Marcello. Sub deliberativo ponendae sunt petitiones, commendationes, deprecationes, consulationes, obiurgationes, et aliae multae species, quas recenset Erasmus in ratione scribendarum Epistolarum.

Ad quid conducat nosse genus causae.

Ut sciant adolescentes, quando debeant consulere locos inventionis, primum hoc meminerint, locos non conferre ad inveniendum negocium, seu primam quaestionem. Tempora enim offerunt negocium, ut litigator defert negocium ad causidicum. Docenti in Ecclesia, certa materia in sacris literis praescripta est, quam explicare debet. In Epistolis scribendis variae occasiones, varia offerunt argumenta. Itaque non traditur ars, non traduntur praecepta de negotiis inveniendis, illa vero ultro se offerunt, ac fugientes etiam persequuntur, et ad hoc ars tota excogitata est, non ut per ludum ociosas materias quaeramus, sed ut graves, magnas et obscuras causas, quas offert nobis respublica, explicemus. Cum igitur negocium oblatum est, hic primum ars consulenda est, et inicio cogitandum, ad quod genus causae res pertineat. Ideo enim distincta sunt genera causarum, ne loci in turba diu quaerendi essent. Quare deprehenso genere causae, statim occurrent certi loci ad patefaciendam et tractandam materiam utiles.

Prodest autem ideo etiam intelligere genus causae, quia genere cognito, prospicitur finis orationis, hoc est, praecipua intentio, et summa consilii, seu ut vocant, scopus orationis. Plurimum autem refert in omni sermone, in omnibus negotiis, nosse finem, hoc est, quae utilitas ex oratione expectanda sit. Omnis enim oratio, aut ad docendum instituitur, aut praeter cognitionem habet alium finem, videlicet, quod aliquid fieri

iubet. Suasoriae orationes iubent aliquid fieri, ut si quis suadeat suscipi bellum Turcicum. Tales sunt et Psalmi generis deliberativi, qui vel praecepta dant, vel consolantur, vel deprecantur, hi petunt aliquid fieri. Verum generis demonstrativi finis est cognitio, ut cum Alexandrum laudamus, et res eius sapienter, fortiter ac foeliciter gestas, narramus, tantum docemus auditorem. Etsi enim exempla imitationis causa proponuntur, tamen in tali oratione nihil aperte postulamus ab audientibus, nisi ut huius viri sapientiam, virtutem ac foelicitatem contemplentur atque admirentur. Ita generis didascalici finis est proprius cognitio, ut si quis doceat, quid sit Evangelium, quomodo consequamur ut Deus reputet ac pronunciet nos iustos, quid sit fides, hic dicenti proprius finis propositus est, ut auditores doceat, etsi cognitio postea ad usum transferri potest, diversum tamen orationis genus est, quod docet, ab illo, quod deinde doctrinam ad usum transferri iubet. Graeci in omnium librorum initiis quaerunt, quae sit operis intentio, seu quis sit Scopus, ut ipsi loquuntur. Idem agunt rhetores, cum de genere causae quaerunt, quae sit orationis voluntas, quid postulet, Utrum cognitio sit finis orationis, an praeter cognitionem aliquid fieri iubeat. Haec in oratione perspicere atque animadvertere maxime prodest, ut intelligamus, quae nobis ex oratione utilitas exspectanda sit. Nec prius acquiescit animus auditoris non stulti, quam finem aliquem orationis animo prospexerit. Haec ideo pluribus verbi dixi, ut ostenderem, haec praecepta plurimum ad formanda acuendaque iudicia conferre. Caeterum adolescentes et hoc monendi sunt, interdum genera causarum misceri. Quanquam enim unumquodque negocium, ad unum aliquod genus causae principaliter referendum est, tamen saepe aliud genus, aliquid a locis alterius generis mutuatur, ut pro Archia, quanquam tota oratio principaliter ad genus iudiciale pertinet, multa tamen sumit Cicero ex locis generis demonstrativi, dum non de re, sed de persona dicit, cuius laudes in iudicio dignitatis exponi proderat. Et Demosthenes in suadendo multa sumit ex demonstrativo genere, dum invehitur in Philippum Macedonem.

De genere didascalico.

Si quis de hoc genere longiora praecepta desiderat, is ad dialecticam redeat, quae sola tradit perfecte docendi rationem. Nam dialectica proprie ars est recte docendi. Maxima autem vis, maxima utilitas est huius generis. Saepe enim homines de religione, de iure, de omni officio docendi sunt, ubi sine hac ratione patefieri res non queunt. Ac ne discere quidem ipsi, et recte complecti animo res difficiles et intricatas possumus, nisi hanc methodum sequamur, quae perfacilis est, siquis mediocrem exercitationem adhibuerit.

Sunt autem quaestiones duplices. Quaedam sunt simplices, ut cum de una voce quaeritur: Quid sit virtus. Quid sit poenitentia. Quaedam coniunctae sunt, ut, cum propositio aliqua confirmanda aut confutanda est, ut, oporteatne Christianum abiicere suas facultates.

Loci simplicis quaestionis sunt.

Quid sit.
Quae sint partes vel species.
Quae causae.
Qui effectus.
Quae cognata et pugnantia.

Hi loci consulendi sunt, cum docere de aliqua re homines volumus. Et assuefaciendi sunt animi, ut quaecunque res proposita fuerit, statim in hos locos intueantur, qui admonent, ubi quaerenda sit materia, aut certe quid ex magno acervo eligendum, et quo ordine distribuendum sit. Nam loci inventionis, tum apud dialecticos, tum apud rhetores, non tam conducunt ad inveniendam materiam, quam ad eligendam, postquam acervus aliquis rerum, vel ex alia arte, vel ex ipsis negotiis oblatus fuerit.

Prima in omni re definitio esse debet. Hanc iubet quaerere locus, quid sit. Sed interdum de appellatione prius disputatur, et constituenda est significatio vocabuli, constat enim innumerabiles esse λογομαχίας et rixas de vocabulis. Initio igitur, ne ambiguitas sermonis errorem pariat, certa vocabuli significatio constituenda est.

Ac praesertim in disputationibus theologicis observanda est phrasis sacrarum literarum, quia multis utimur Ebraicis figuris, quae, si non recte reddantur, multi errores sequuntur, ut Pelagius gratiam intelligebat tantum beneficium ostensae legis ad doctrinae. At Paulus longe discernit a lege gratiam. Vocat enim gratiam reconciliationem, hoc est, remissionem peccatorum et acceptationem divinam, cum qua coniuncta est donatio Spiritus sancti. Quare Pelagius turpiter cor-

rumpebat sententias Pauli. Sed quia copiosius traduntur praecepta de methodo, in nostris dialecticis libellis, hic ero brevior, tantum exemplum unum atque alterum adscribam.

Quid est virtus? Est habitus voluntatis, inclinans ad obediendum iudicio rectae rationis. Recenseo enim usitatam Philosophorum definitionem.

Quae partes? Dialectice possunt partes dici genus et differentia in definitione. Sed si quaeritur: Quae res existant in anima, quales motus sint, species enumerandae sunt. Nam diversae species sunt diversi habitus.

Species multae numerari possunt: Pietas, Iustitia, Fortitudo, Modestia etc.

Quae causae? Crebrae actiones honestae. Sed actionum causae sunt, rectum iudicium mentis, et voluntas adsentiens.

Qui effectus? Praemia a Deo proposita, iuxta illud: Honora patrem et matrem, ut sis longaevus super terram.

Quae cognata? Virtuti quae est habitus, cognata est φυσικὴ ἀρετή, bona inclinatio in natura.

Quae pugnantia? Simulatio virtutis, et turpitudo palam pugnans cum virtute, ut Neronis et similium flagitia.

Ita dialectica metas et summas ostendit, quae suppeditant maximam rerum copiam, si velis singulos locos integre explicare.

Aliud exemplum.

Quid est Poenitentia? Prius de vocabulo dicatur. In Ecclesia vocamus usitate poenitentiam, id quod dici posset, conversio voluntatis ad veram pietatem.

Est igitur definitio. Poenitentia est contritio et fides, qua credimus nobis remitti peccata propter Christum, quam fidem sequitur nova obedientia erga Deum.

Quae partes? Conversio vera habet duas partes, tanquam duplices motus animi, contritionem, id est, agnitionem peccati, seu terrores ac dolores, propter peccatum.

Altera pars est Fides, quae erigit et consolatur perterrefactas mentes, cum accipit remissionem peccatorum, donatam propter Christum.

Recte additur et tertia pars, quae tamen est effectus priorum, scilicet nova obedientia.

Quae causae? Diversorum motuum diversae sunt causae. Contritionis, id est, terrorum causae, sunt lex, arguens peccata, et Spiritus sanctus efficax per legem, et impellens voluntatem. Et voluntas adsentiens ac non repugnans Spiritui sancto, non ipsis peccatis indulgens, eaque repetens.

Fidei causae, sunt Evangelium annuncians remissionem propter Christum, et Spiritus sanctus efficax per Evangelium, ac impellens voluntatem. Et voluntas adsentiens et non repugnans Spiritui sancto.

Quae cognata? Contritioni cognata est virtus, quae vocatur timor Dei. Fidei cognata, Spes, Dilectio.

Quae pugnantia? Cum contritione pugnant securitas prophana, seu contemptus iudicii Dei, et simulatio dolorum. Cum fide pugnant desperatio et simulatio fidei, quae est prophana securitas et contemptus iudicii Dei.

Qui sunt effectus verae poenitentiae? Nova et spiritualis vita, pia opera, et quia voco effectus, omnia quae certo sequuntur, etiam hic numero vitam aeternam.

Aliud exemplum.

Quid est Fides? Primum significatio vocabuli consideranda est. Interdum fides significat noticiam historiae de Christo. Sed alias in Prophetis et Apostolis, fides significat fiduciam, qua assentimur promissionibus Dei, sic Paulus Roma. 4. palam affirmat se de fide loqui, qua assentimur promissioni, cum ait: Ideo ex fide, gratis, ut sit firma promissio.

Est igitur fides assentiri promissioni, in qua Deus pollicetur se nobis propicium fore propter Christum. Complectitur ergo haec fides, noticiam historiae, et fiduciam assentientem promissioni, ad quam historia referenda est.

Quae partes?. Sicut oculorum motus non potest secari in partes, sic nec mentis aut voluntatis motus secantur in partes, sed tamen fides complectitur noticiam in intellectu, et voluntatem, quae vult et accipit beneficium oblatum, id est, assentiri promissioni. Species fidei discerni possunt, quia fides alias versatur circa promissiones beneficiorum corporalium, alias circa promissiones gratiae, et rerum aeternarum. Sed tamen promissiones beneficiorum corporalium, admo-

nent nos de altera promissione, quae est praecipua. Ideo pii semper in promissionibus corporalium beneficiorum, complexi sunt promissionem gratiae, seu reconciliationis.

Quae causae? Obiectum fidei est Misericordia promissa propter Christum, qua Deus nos pronunciat iustos, non propter legem aut dignitatem nostram aut opera nostra, sed propter Christum, quem voluit esse redemptorem nostrum. Et haec misericordia ostenditur nobis in Verbo, videlicet in Evangelio seu promissionibus, quae extant in Evangelio. Dixi de obiecto fidei, instrumentum quo fit in nobis, est ipsum Verbum. Causa efficiens, Spiritus sanctus, qui est efficax per Verbum, et impellit mentem et voluntatem hominis. Et voluntas adsentiens seu non repugnans.

Subiectum, in quo haec geruntur, est ipsa hominis anima, mens et voluntas.

Qui effectus? Voco effectus omnia, quae necessario veram fidem sequuntur.

Comitatur autem fidem ex pacto Dei iustificatio, id est, reconciliatio seu imputatio iusticiae. Haec potest dici proprium fidei seu correlativum, quia est quiddam quod necessario ex pacto Dei, fidem comitatur, quia non possumus aliter assentiri promissioni, nisi fide. Contingit igitur promissa reconciliatio, non propter aliquod nostrum opus, aut nostram dignitatem, aut nostras virtutes ullas, sed propter Christum, et tamen aliquid esse oportet, quo id beneficium accipiamus. Fide igitur accipimus. Quare non effectus fidei, sed proprium seu correlativum est iustificatio, id est, reconciliatio. Est etiam fides motus, quo accipitur spiritus.

Effectus vero numerari possunt tranquillitas et gaudium conscientiae, quia fide vincuntur terrores. Hunc effectum sequuntur invocatio et dilectio, quia invocamus et diligimus placatum. Et quia voco effectus, omnia certo sequentia, hic numero etiam vitam aeternam. Item omnes eventus, ut Ezechiae fidem sequitur liberatio.

Quae cognata? Spes expectans futuram liberationem, Invocatio, Dilectio.

Pugnantia. Simulatio fidei, Desperatio, Pavor impius.

Cum hoc modo res includuntur metis artis, certius comprehendi possunt. Et singuli loci suppeditant ingentem copiam rerum in explicando. Quare haec diligentia plurimum prodest, et ad iudicandas materias obscuras, et ad explicandas atque illustrandas. Nec dubium est, quin illa innumerabilia encomia methodi, quae sunt apud Platonem, hanc ipsam exercitationem nobis commendent, ad has metas revocandi quaestiones quas explicaturi sumus.

De coniunctis quaestionibus.

Loci coniuncti thematis fere sunt iidem, quos iam recensui. Nam omnis docendi ratio consistit in definitione, causis et effectibus. Ducuntur igitur argumenta in confirmando et confutando.

A definitione.
A causis.
Ab effectibus.
A partibus.
A pugnantibus.

Hi loci praecipui sunt in topicis, reliqui enim extra causam versantur, et magis amplificandi, quam docendi causa adhibentur. Itaque si confirmandum erit thema, quod non sit Christiani iusticia discedere a facultatibus, quaerenda est definitio praecipuae partis in hac propositione, videlicet, quid sit Christiana iusticia. Hinc ducetur argumentum.

A genere.

Christiana iusticia est res perpetua in spiritu, videlicet, nosse ac timere Deum, credere in Christum. Discedere autem a facultatibus, non est res aeterna, neque ad spiritualem vitam necessaria. Igitur Christiana iusticia non est discedere a facultatibus.

A causa, videlicet praecepto.

Evangelium, non abolet res politicas, sed multo magis confirmat et conservat. Tenere proprium necessaria res est in politia. Igitur Evangelium non praecipit discedere a facultatibus. Evangelium autem de iusticia Christiana praecepit, igitur non est iusticia Christiana discedere a facultatibus.

Verum nihil opus est per omnes locos vagari, neque vero quaelibet causa recipit omnes locos. Totam autem hanc methodi formam summa diligentia tradidimus in dialecticis. Quare hic breviter tantum admonendus fuit lector, ut in rhetoricis meminerit saepe ad dialecticen sibi respi-

ciendum esse, praesertim cum de aliqua re docere homines volet. Quo genere multum in Ecclesiis et in Scholis utendum est. Et suasoriae causae multa mutuantur a genere didascalico. Saepe enim in deliberando de aliquo communi loco prius disputatur, quam quid sit agendum constituitur. Ut cum de bello Turcico deliberamus, initio docendi sunt homines, quod Christiano liceat bella gerere, et Deus praeceperit magistratibus, ut latrocinia depellant, postea incitandi sunt principes ad bellum suscipiendum.

De genere iudiciali.

Veteres praecipue propter hunc usum excogitaverunt rhetoricen, ut praepararent adolescentes ad forum. Ideo tota fere rhetorica consumitur in his praeceptis, de tractandis controversiis forensibus. Nunc etsi imago quaedam veteris artificii reliqua est in foro, tamen causas agunt Iurisconsulti, qui adhibent multum ex sua arte plaeraque tamen a rhetorica mutuati sunt illi ipsi scriptores, quos legunt Iurisconsulti. Sed nos tradimus haec praecepta, vel ad iudicandas aliorum oratione, vel ut etiam instruamus adolescentes ad controversias in Epistolis tractandas, et ad ecclesiastica negocia. Nam disputationes ecclesiasticae, magna ex parte similitudinem quandam habent forensium certaminum. Interpretantur enim leges, dissolvunt *ἀντινομίας*, videlicet sententias, quae in speciem pugnare videntur, explicant ambigua, interdum de iure, interdum de facto disputant, quaerunt factorum consilia. Ideo hoc genus in his nostris moribus, etiam magnum habet usum. Sed ut genere iudiciali certi loci assignari possint, initio discernuntur status.

De statibus.

Nulla pars artis magis necessaria est, quam praecepta de statibus, in quibus hoc primum ac praecipuum est, ut in omni negocio, seu controversia diligenter consideremus, quis sit status, hoc est, quae sit principalis quaestio, seu propositio, quae continet summam negocii, ad quam omnia argumenta referenda sunt, velut ad principalem conclusionem. Nulla controversia intelligi, nihil ordine explicari, dici, aut percipi potest, nisi constituatur aliqua propositio, quae summam causae comprehendat. Ac saepe in concionibus indoctorum iudicari potest, quanta huius praecepti vis sit, ubi, postquam nulla certa propositio constituta est, de qua dicendum sit, oratio non magis cohaeret, quam illa apud Horacium pictura, in qua humano capiti cervicem pictor equinam addit etc. Ita interpretes Pauli, quia nusquam excerpebant ex ulla disputatione certam propositionem, nec videbant, quomodo ad unum aliquod caput accommodanda essent omnia argumenta, toto coelo a sententia aberrabant. Interdum etiam enarratio pugnabat cum autore. Quare diligenter assuefaciendi sunt adolescentes, in legendis disertorum orationibus ac disputationibus, ut statum quaerant, ut in scribendo ac dicendo propositiones constituant, et ad has argumenta accommodent. Praeceptum hoc leve ac puerile videtur in speciem, sed utilitatem habet maximam. Ac paucos invenies, qui in dicendo observent, qui consulant seipsos quid dicturi sint, quae sit futura negocii summa. Si quando amphoram instituunt, ut Horacii verbis utamur, currente rota tamen urceus exit.

Neque vero tantum status observandus est, sed quia vero quaelibet controversia, unum aliquem praecipuum syllogismum continet, qui maxime munit statum, is quoque dialectico more breviter excerpendus est, ut nuda ac brevia membra intuentes, rectius iudicare possimus. Quare rhetores indiderunt nomina partibus syllogismi. Status est conclusio. Nam conclusio est propositio principalis, post argumentationem repetita. Et statum alias vocant *κεφάλαιον*, vocant et *ὑπόθεσιν*, seu *ὑποκείμενον*, unde mansit nomen subiecti in scholis, pro materia et summa operis. Maiorem et minorem vocant *αἴτιον*. In his altera, de qua dimicatio est, et qua confirmata, conclusio fit plana, vocatur *κρινόμενον*, ut pro Milone status est. Milo Clodium occidit, *αἴτιον* est, vim vi repellere licet. Milo autem vim vi repulit. In his minor est incerta, quam si iudici probaverit Cicero, Milo vincet. Itaque in hoc syllogismo, minor est *κρινόμενον*. Interdum maior est *κρινόμενον*.

Evangelium non abolet politias.
Tenere proprium, est res politica.
Igitur Evangelium non vetat tenere proprium.

Hic maior est *κρινόμενον*. Nam homini imperito ostendendum est, quod Evangelium doceat de vita aeterna, et iustitia cordis erga Deum. Interim foris iubeat nos uti politicis ordinationibus, sicut cibo, potu, aëre, et aliis bonis Dei creatu-

ris. Probatio autem τοῦ κρινομένου, dicitur σύνεχον, quia totum syllogismum connectit.

Sunt autem tres formae statuum, quas per quaestiones discernunt. Status coniecturalis oritur ex quaestione, an sit, ut, pro Roscio quaestio est, an Roscius occiderit patrem. Status legitimus, in quo praecipua est definitio, oritur ex quaestione, quid sit, ut apud Paulum: Quid sit iusticia Christiana, Fide ne reputemur iusti, an opera sint iusticia. Status iudicialis oritur ex quaestione, quale sit factum, videlicet, iure ne factum sit, ut, iure ne Caesar interfectus sit.

De statu coniecturali.

Cum autem prima sit quaestio, an sit, initio de statu coniecturali dicemus. Singulis enim statibus, certi loci subiecti sunt. Sed quoniam locis argumentorum in confirmatione et confutatione maxime utimur, prius recensendae sunt partes orationis.

De partibus orationis.

Orationis partes sunt sex: Exordium, Narratio, Propositio, Confirmatio, Confutatio, Peroratio.

Exordium est initium orationis, priusquam enim de re dicimus, praeparandi sunt animi audientium, ac vulgo ita scribunt haec tria in exordio efficienda esse, ut reddamus auditores benevolos, attentos et dociles. Fabius haec ad unum benevolentiae locum refert, qui profecto praecipuus est. Sicut enim in quotidianis congressibus colloquentes cum amicis, inicio nos commendamus, aut excusamus, cur eis negocium faciamus, ita in magnis causis decet prooemiis quibusdam, vel excitare vel invitare auditores. Et est quaedam humanitatis significatio, prius de nostro officio dicere, quam ad causam accedimus. Itaque benevolentiam alias a personis, alias ab ipsis negociis, si sint honesta et plausibilia, conciliamus. Sed locus usitatissimus hic est a personis sumptus, dicere de officio, vel nostro, vel iudicis, ut Cicero initio contra Verrem. Item, pro lege Manilia. Item, pro Archia, reddit rationem, quare has causas susceperit. Ordimur a laudibus eius, ad quem habetur oratio, ut Paulus in exordio Epistolae ad Romanos, initio fidem eorum praedicat. Cum respondemus adversariis, facilius est ordiri ex occasione, sicut Demosthenes queritur initio de Eschine, quod rem iniquissimam petivisset, ne adversario concederetur, ut pro se diceret. Haec querela maxime decebat in exordio.

Attentos reddimus, cum significamus nos de magnis et utilibus rebus dicere, ut ad Romanos: Non pudet me Evangelii. Est enim potentia Dei.

Dociles, cum et summam negocii breviter ostendimus, ut ad Romanos: In Evangelio patefit iusticia fidei. Sed non possunt numero comprehendi species exordiorum. Ordimur enim non tantum ab his locis, quos recensui, sed interdum a tempore, interdum a locis, interdum ab aliis circumstantiis. Hanc varietatem ostendent exempla Ciceronis. Illud unum precipue iudicavi monendos esse studiosos, maximam gratiam habere verecunda et summissa exordia, et procul fugienda esse grandia et tumida principia, qualia sunt Stacii, praesertim, cum et existimationi officient. Significant enim arrogantiam et confidentiam ingenii. Ideoque prudenter Horatius praecipit: Non fumum ex fulgore, sed ex fumo dare lucem.

Decent in initiis et dubitatio, admiratio, ἀπροσδόκητον, votum, et similes figurae, ut nihil minus expectabam. Maxime vellem iudices, ut Sylla dignitatem suam retinere potuisset. Decent et affectus mitiores omnis generis, ut: Magnam mihi voluptatem attulerunt literae tuae. In magnis causis non solent exordia praetermitti, ne quidem ab Atticis, qui lege cogebantur, ἄνευ προοιμίων καὶ παθῶν dicere. Sed in Epistolis crebro praetermittuntur exordia.

De narratione.

Narratio est facti expositio, quae statim exordio subiicitur. Hanc sequi debet propositio, quae contineat summam rei. In disputationibus et suasoriis causis interdum non utimur narratione, nonnunquam et in iudiciis praetermittimus. Itaque prudentia est videre, quando postulet res narrationem. Propositio autem nunquam omitti potest. Haec praecipua pars est totius certaminis, et interdum multae propositiones ponuntur, sed ubi gradus per priores ad unam quandam principalem faciendus est, ut ad Romanos, initio proponit omnes esse sub peccato, gentes et Iudaeos. Deinde pervenit ad propositionem principalem, quod propter Christum iusti reputemur, cum credimus nobis propter eum placatum esse Deum, non propter nostra benefacta. Neque de disputatione iudicari potest, nisi hoc ordine propositionum animadverso. In vulgaribus concionibus

iure desiderari potest diligentia, quia non saepe proponunt concionatores summam eius rei de qua dicturi sunt, ea res facit, ut auditor incertus nusquam sciat, quid expectare debeat. Rhetores hoc loco, divisionis seu partitionis mentionem faciunt, hanc dicunt esse, cum propositionem ita constituimus, ut simul moneamus quae relinquere velimus, aut cum enumeramus, quam multae partes nobis tractandae sunt.

De confirmatione.

Confirmatio difficillima pars est oratorii operis, haec enim persuadere iudici debet, ut propositioni assentiatur. Etenim cum aliud nihil sit propositio, nisi conclusio confirmationis, non merebitur fidem propositio, nisi confirmatione propugnata fuerit. Nam ut Dialectici tradunt, labefactis praemissis, ruere conclusionem necesse est, ut quae sit velut fastigium seu tectum syllogismi.

At loci qui in Rhetorica traduntur, tantum admonent nos de rebus, unde sumendae sint res in quolibet genere causae, seu potius magno rerum acervo proposito, quid elegi debeat, quod ad propositum quadret. Deprehensis autem rebus seu materia argumentorum, tenenda est et forma quaedam argumentorum, de hac non satis perspicue praecipiunt rhetores. Itaque monendi sunt adolescentes, ut dialecticen consulant de forma argumentorum. Etsi enim liberior est oratio popularis, quam illi exiles et nudi syllogismi dialecticorum, tamen membra argumentorum eadem esse necesse est, quae in dialecticis traduntur. Ideoque ea, quae Cicero de syllogismo tradit, a dialecticis mutuatus est omnia. Caeterum orator vestit ea quasi habitu verborum, et in disponendo liberior est, quam dialecticus. In syllogismo plaerumque a minore inchoat argumentum, non saepe orditur a maiore. In enthymemate, dum interdum properat, relinquit consequens auditorum cogitationi, etenim natura cogit sumere formas argumentorum a dialecticis, et sic communis sermo minus aliquanto vinculis illis dialecticis astrictus est.

Coniecturalis status habet duos locos, voluntatem et facultatem, quoties igitur incides in orationem coniecturalis status, memineris eam totam in voluntatem et facultatem, tanquam in duo praecipua membra parciendam esse. In tota Miloniana disputatur partim de voluntate Clodii, quod voluerit Milonem interficere, partim de facultate, quod Clodius potuerit insidias facere, Milo non potuerit. Hi loci sunt ex natura ducti, nam in omnibus hominum factis necesse est voluntatem et facultatem concurrere. Itaque iidem loci maximam vim apud Iurisconsultos habent, qui multa ex praesumptionibus, id est, coniecturalibus argumentis iudicant.

Voluntas habet duas species. Altera vocatur impulsio, quae affectus continet, ut Clodius oderat Milonem, igitur cupiebat eum extinctum esse. Altera dicitur ratiocinatio, quae a finali causa sumitur, cum ducitur argumentum a spe commodi. Nam humanae mentes plurimum moventur opinione utilitatis, ut Clodio proderat Milonis interitus, Miloni non proderat Clodii interitus, ergo verisimile est, Clodium fecisse insidias. Ex hoc loco nata vox est Cassii, cuius saepe facit mentionem Cicero, quaerendum in iudicio, cui bono fuerit. Facultas continet signa et circumstantias. Signa sunt facta aut notae alicuius rei, indicantur autem etiam communi sensu sine doctrina. Sunt enim vel causae vel effectus factorum. Facilis igitur est comparatio signi ad factum. Quaedam sunt antecedentia, ut, Milo duxit uxorem et liberos secum in Rheda, erga non est consentaneum, profectum eum esse ad pugnandum, nam pugnaturi non adducunt liberos in discrimen. Quaedam sequuntur factum, ut fugit, expalluit, erubuit. Circumstantiae sunt tempus, locus, apparatus, iuxta versiculum: Quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando. Et horum ratio a sensu communi petenda est, ut Cicero non fuit in urbe, cum Caesar interficeretur, igitur non interfecit Caesarem. Praeter hos locos sunt ἄτεχνα, quae propemodum ad signa pertinent, testes, chirographa, confessiones, de quibus Iurisconsulti diligenter praecipiunt.

De confutatione.

Confutatio est dissolutio argumentorum, quae obiiciuntur. Huius rei artificium magna ex parte sumendum est ex Dialecticis. Constat autem in dialectica triplicem rationem dissolvendorum argumentorum tradi. Prima est cum peccatum in forma argumenti deprehenditur, tunc enim reprehenditur consequentia. Iudicium autem de consequentia tantum ex dialectica petendum est. Nam et planiora sunt, et meliora, quae de consequentia tradunt dialectici, quam quae scripsit

Cicero de viciosis rationibus iudicandis, ubi voluit complecti dialectica praecepta eius rei. Cum autem peccatum in materia argumenti est, diluitur aut per distinctionem, aut per inficiationem. Ambigua distinguendo explicantur. Inficiatio autem habet eosdem locos, quos in confirmatione posuimus, voluntatem et facultatem, ut Cicero ostendit Miloni voluntatem et facultatem insidiandi Clodio defuisse. Negabimus igitur illa, quae obiiciuntur, et opponemus rationes, quae reddant verisimilem inficiationem. Et quia coniecturalis status plaerumque habet probationes non necessarias, sed tantum probabiles, ideo homines ingeniosi facile reperire possunt ex iisdem locis argumenta in utramque partem. Ac fere disputatio tota de signis est, hic valent homines callidi et copiosi, qui signa variae interpretari sciunt, et varias causas signorum quaerere. Nusquam enim verius est, quod dixit Euripides, quam in hoc genere, *ἀλλ' οἱ λόγοιςτε καταπαλαίουσιν λόγους*. Ratio rationem evertit, ut vulgo dicunt, rationes contra rationes.

Et propter contrariam signorum interpretationem, duo peculiares loci adduntur defensori. Inversio, cum docemus signum vel causam contra nos allatam, pro nobis facere, si occidissem non sepeliissem, Satius fuisset statim relicto cadavere fugere. Paulus in Galatis utitur hoc loco: Nunquid lex est adversus promissiones, siquidem auget peccata? Paulus respondet: Imo tunc esset adversus promissiones lex, si iustificaret. Nam si lex iustificaret, nihil esset opus nova promissione, quae gratis promittit iustificationem. Graeci vocant *ἀντίστρεφον*.

Absolutio est, cum interpretamur signum aut causam aliter quam adversarius, sepelii, sed misericordia commotus cum obiter praeterirem. Uterque locus oritur ex subtili causarum interpretatione et animadversione. Nam unius eventus multae et variae causae excogitari possunt.

De peroratione.

Peroratio est conclusio orationis, in qua repetitur propositio principalis. Tunc enim vocatur propositio, cum ante confirmationem collocatur. Conclusio vocatur, cum post confirmationem ponitur, ut fit in syllogismis apud dialecticos. Omnis autem peroratio constat duabus rebus, partim repetitione propositionis et potissimorum argumentorum, partim affectibus. Quales autem affectus deceant in unaquaque causa, sine praeceptis sciri potest, reo misericordia opus est, accusator studet odium inflammare. Porro ex quibus fontibus ducantur affectus, natura rerum consulenda est, quanquam, cum sine arte perspiciant assentatores, quibus rebus animi hominum capiantur aut irritentur, facile id quoque videbit orator. Nam urbanissime ac prudentissime dictum est, rhetoricam particulam esse *τῆς κολακευτικῆς*.

De iuridiciali statu.

Sicut coniecturalis status ex quaestione, an sit factum, nascitur, ita status iuridicialis ex quaestione, quale sit factum, oritur. Disputat enim, utrum iure aliquid sit factum, aut secus, itaque appellatur a Fabio qualitatis status. Graeci vocant *δικαιολόγικον*, quia de iure disputat, ut C. Caesar non est iure interfectus. Iustum est fures suspendere. Tales causae habent easdem partes orationis, quas supra recensui: Exordium, Narrationem, Propositionem, Confirmationem, Confutationem et Perorationem, ac caeterae partes non requirunt nova praecepta, tantum confirmatio ac confutatio habent novos locos. Sunt enim diversi loci diversorum statuum, quia vero hic status totus versatur circa iuris quaestionem. Ideo loci sumuntur a Iurisconsultis:

Natura.
Lex.
Consuetudo.

Aequum, bonum, iudicatum, pactum. Hi loci pertinent ad causam efficientem apud dialecticos. Ius est enim quod suscipitur impellente vel naturali iure, vel scripta lege. Quid sit ius naturae, quid lex scripta, quae consuetudo habet autoritatem, a Iureconsultis sumendum est. Nos olim addidimus locum religionis, sed in lege scripta comprehendi potest. Nam legis scriptae species sunt lex divina et lex humana. Sed addemus exemplum, in quo cerni poterit, quomodo propositione constituta, debeat se referre animus ad hos locos. Suntque ita exercenda ingenia, ut quacunque quaestione oblata, statim decurramus per omnes locos, et consideremus, ex quibus hauriri apta materia possit. Non enim semper omnibus locis uti possumus. Sed idonei quaerendi et amplificandi sunt.

Inicio, status negocii seu propositio constituenda est, ut Constantinus imperator recte fecit, quod bellum Licinio intulit, defendendorum

Christianorum causa, etiamsi cum Licinio foedere et adfinitati coniunctus erat.

Iam loci inspiciendi sunt, et videndum, qui conveniant huic causae.

A natura.

In omnibus materiis, in quibus de iure quaeritur, praecipue ius naturae et ius divinum considerentur, et in hac quaestione a iure naturae firmum et illustre argumentum ducitur.

Ius naturale est, suscipere defensionem contra iniustam crudelitatem, praesertim si sit manifesta, seu, ut vocant, notoria iniuria. Talem defensionem suscipit Constantinus, ergo recte fecit.

Hic syllogismus amplificandus est exaggeratione sceleris Licinii. Atrocius scelus est, trucidare sacerdotes et alios pios, quam reliqua latrocinia. Sevitur enim in homines peculiariter Deo consecratos. Et accedit haec impietas, quod tyranni non tantum hos miseros homines cupiunt e medio tollere, sed prorsus nomen Dei, veram religionem ad doctrinam delere et extinguere, ac penitus obruere gloriam Dei.

Adversus haec tanta scelera praecipue arma capere debent reges et principes, qui, ut Paulus ait, gerunt gladium, ut defendant bonos, et puniant iniustos.

A lege scripta.

Leges divinae et humanae praecipiunt regibus et omnibus magistratibus, ut defendant innocentes, ac maxime eos, qui propter relligionem adfliguntur.

Hic sententiae ex scripturis colligendae sunt de officio magistratuum, quales sunt apud Esaiam: Subvenite oppresso, iudicate pupillo. Et in Psalmo: Eripite adflictum de manu peccatoris.

Ab exemplis.

Pertinent ad iudicatum exempla probata. Honestum fuit Atheniensibus, suscipere defensionem liberorum Herculis adversus Eurysthea, quanto honestius est imperatori pio, suscipere defensionem sacerdotum.

Accedant amplificationes a poenis idolatrarum, Deus detestatur et odit idolatras. Ideo defensores impiorum cultuum, habebunt tragicos exitus. Sicut in primo praecepto minatur Deus idolatris, et historiae suppeditant multa exempla.

Tractandum et hoc est, quod ad principes pertineat cura retinendae verae relligionis, iuxta secundum praeceptum: Non assumes nomen Dei vane. Hoc praeceptum vetat tolerare blasphemias et impios cultus.

Confutatio.

Saepe confutatio plus suppeditat et disputationum et amplificationum, ut in hac causa. Multa enim obiiciuntur.

Primum obiici potest, quod in Evangelio prohibetur vindicta. Id explicandum est. Evangelium confirmat et approbat munus magistratuum. Ergo defensionem quae fit per magistratus, praecipit. Nec abolet ius naturae, sed approbat. Tantum igitur privatam vindictam et seditiones prohibet.

Secundo obiici potest de iure foederum.

An licuerit confoederato bellum inferre. Ad id respondendum est. In omnibus foederibus exceptam esse defensionem adversus notoriam iniuriam. Fuisset scelerata societas Constantini et Licinii. Si Constantinus propter foedus, quasi pactione quadam obligatus, passus esset grassari collegam et infinitam seviciam exercere.

Erant socii Lacedemoniorum Thebani, cum Lacedemonii Athenas cepissent. Et tamen Thebani adiuverunt Thrasybulum, repetentem patriam armis, contra Lacedemonios.

Erat enim manifesta crudelitas praesidii Laconici. Ita et Constantinus abrumpere societatem quae cum Licinio fuerat, necessario debuit.

Cedunt iuri naturae caetera pacta, ut subdito adversus dominum concessa est defensio, ad depellendam iniustam crudelitatem, si sit iniuria notoria.

Tertio obiici potest. At Constantinus alienos defendit, subditos Licinio. Quid ad eum pertinebat, quomodo ille suam ditionem gubernaret? Respondeo: Etiam subditis, si sit manifesta sevicia, licet fieri supplices, implorare auxilia ab aliis, et suscipere eorum defensionem aliis regibus licet, ut Athenienses susceperunt defensionem liberorum Herculis.

Deinde non sunt alieni, qui nobis societate Ecclesiae coniuncti sunt. Praecipuum munus est summorum regum ac principum, tueri Ecclesiam, quam ob causam Esaias vocat reges, Ecclesiae nutritores, id est, defensores.

In iureiurando civium Atheniensium erant haec verba: Pugnabo pro sacris, et solus, et una cum aliis. Id exemplum a piis sumptum est. Atque ita debent sentire maxime principes pii, se arma gerere, ut veram doctrinam, qua gloria Dei ornatur, conservent.

In Psalmo dicitur: Ego dixi dii estis. Hanc appellationem Deus eis tribuit, ut res divinas tueantur, veram relligionem, iusticiam, et pacem.

Ita vides confutationem versari in explicatione quarundam iuris quaestionum, in collatione iuris naturae et foederum. In collatione iuris naturae, et officii subditorum. Proposui exemplum quaestionis iuridicialis, in quo apparet, ad causas non tantum rhetoricos libellos adferendos esse. Sed etiam illius ipsius iuris cognitionem, in quo versatur questio. Fient autem omnia pleniora, cum accedent ornamenta et affectus.

Defensori adduntur alii quidam loci, ubi defensio per se infirma est. Vocant autem concessionem, cum reus non excusat crimen, sed studet mitigare, et petit sibi veniam dari. Talis defensio seu concessio tres locos habet: Purgationem, translationem criminis, et deprecationem. Purgatio est, qua aliqua ex parte levatur culpa, videlicet, cum negamus dolo esse factum, ut feci errore, feci iratus, non feci animo ledendi. Haec sunt partim ex causis efficientibus, partim ex finalibus ducta, et habent excusationem etiam apud Iurisconsultos. Translatio criminis aliquanto probabilior est, quam purgatio, cum culpam conferimus in alios, ut feci iussus ab alio, promisi coactus metu, qui cadit in virum constantem. Hic locus magnam vim habet apud Iurisconsultos.

Deprecatio ad oratorem magis pertinet quam ad Iurisconsultos. Haec misericordiam petit, et versatur in locis affectuum. Commovent misericordiam, rei aetas, dignitas, vita modeste acta. Sumuntur argumenta et a clementia iudicis. Exempla extant apud Ciceronem pro Ligario. Nam in huius defensione, cum esset per se infirma, adhibendi fuerunt loci extranei, ut: Nulla de virtutibus tuis plurimis, nec gratior, nec admirabilior misericordia est. Homines enim ad Deos nulla re propius accedunt etc.

Peroratio in hoc statu, ut supra, habet duas partes, repetitionem propositionis et argumentorum quorundam, et idoneos affectus.

De statibus legalibus.

Hi maxime pertinent ad scholas et doctorum disputationes, ac magna ex parte ex dialectica iudicari possunt. Sunt autem:

Definitio.
Contrariae leges.
Scriptum et sententia.
Ambiguum.
Ratiocinatio.
Translatio.

Definitio est, cum aut de vocabuli interpretatione contenditur, aut quid sit res declarandum est. Magnus usus est definitionum in omnibus materiis theologicis et forensibus. Quare adolescentes diligenter exercendi sunt in doctrina definitionum, et assuefaciendi, ut et ipsi proprie et perspicue definiant cum opus est, et statim videre definitionum vicia possint. Id mediocri diligentia atque exercitatione assequi possunt, recte cognitis praeceptis dialecticis. Exempla suppeditat non modo lectio, sed etiam usus rerum. Magna hoc tempore quaestio est, an Missa seu Coena Domini sit sacrificium.

Hic exponendum est quid sit Sacrificium, quod cum intelligitur esse opus, pro aliis faciendum, ut mereatur eis remissionem peccatorum, sequitur sacerdotis opus, celebrantis coenam Domini, nequaquam esse sacrificium. Nam solius Christi mors precium fuit, quod caeteris merebatur remissionem peccatorum. Est autem impietas, transferre gloriam Christi in opus sacrificuli, sicut ad Ebreos scriptum est: Una oblatione consumati sumus.

Disputatur in Ecclesia, quid sit Poenitentia, hoc est, conversio hominis ad pietatem, quos motus contineat. Nos perspicuam definitionem tradere solemus, poenitentiam constare his partibus, Contritione et Fide, ut supra dictum est. Apud Ciceronem est exemplum in Norbani causa, quod sit crimen lesae maiestatis. In Epistola ad Romanos disputatur, quae res sit, propter quam iusti pronunciamur, id est, accepti coram Deo, hoc est, sintne nostra benefacta, iusticia, propter quam simus accepti Deo. Aut, an simus accepti propter aliud, scilicet propter Christum. Fide, hoc est, fiducia misericordiae propter Christum promissae.

Ita Paulus definit iustificationem.

Et hanc definitionem confirmat multis argumentis, quae partim sunt testimonia ex scripturis citata, partim sunt rationes ex causis sumptae.

Testimonia sunt: Credidit Abraham, et imputatum est ei ad iusticiam. Ergo fide consequimur, ut reputemur iusti.

Fides autem est fiducia promissae misericordiae, cum quidem agnoscimus nos indignos esse.

Aliud testimonium. Beati quorum remissae sunt iniquitates. Ergo, cum omnes oporteat accipere remissionem peccatorum, qui fiunt beati, necesse est fateri omnes, quod habeant peccata. Non igitur sunt iusti propria dignitate, non satisfaciunt legi.

Deinde a causa additur argumentum.

Promissionem gratiae oportet esse certam.
Promissio fieret incerta, si penderet ex conditione legis.
Ergo promissio non pendet ex conditione legis, sed gratis propter Christum fide contingit.

Minorem confirmat, quia lex semper accusat, seu, ut ipse ait, iram operatur, quia nemo legi satisfacit, quare non propter legem dantur, remissio et iustificatio.

Exordia et perorationes in hoc genere sequuntur communia praecepta, supra tradita.

Contrariarum legum status est, cum faciunt controversiam contrariae leges, quemadmodum saepe accidit, Graeci vocant hunc statum *ἀντινομίας*, ut, *ἀντινομίαι* sunt: Melius est nubere quam uri. Et Canon: Non liceat sacerdotibus uxores ducere.

Contrariae sunt: Non facies furtum, et mandatum, ut Hebraei spoliarent Aegyptios.

Confirmationes et confutationes ducuntur ex causis efficientibus. Lex enim habet autoritatem ab efficiente causa. Hinc sunt regulae. Lex inferior cedit superiori. Lex specialis derogat generali. Lex humana cedit divinae. Leges veteres corriguntur aut abrogantur novis. Ducuntur etiam confirmationes aut confutationes ex materia, hoc est, ex ipsis legibus, si cum ratione consentiant, aut pugnent cum ratione, si circumstantiae expendantur, quibus latae sint, et an ad hos casus recte detorqueantur etc. Et ex talibus regulis dirimuntur pleraeque legum controversiae. Lex inferior: Non facies furtum, cedit superiori, scilicet primo mandato. Deus enim novo mandato iusserat spoliare Aegyptios. Hinc Theologi regulam non inutilem sumpserunt. Secunda tabula cedit primae. Abraham immolaturus filium, solutus est secunda tabula per primam, quae cogit Deo obedire, quidquid is iusserit. Iehu capiens arma adversus regem suum, solutus est legibus secundae tabulae per primam, Deus enim novo mandato iusserat Iehu arma capere. Contrariae leges videntur: Ne reddas malum pro malo, et: Magistratus Dei minister est, et vindex ad iram. Hic altera sententia prohibet vindictam, altera praecipit, sed dirimitur controversia per regulam: Generi derogatur per speciem, et illud potissimum habetur, quod ad speciem directum est. Excipit autem scriptura magistratum a generali regula, in qua vindicta prohibetur. Itaque certum est, magistratui licere exercere vindictam, punire sontes, gerere bella. Consuetudo recipit in templis imagines, lex prohibet. Haec controversia dirimitur, quia nos non tenemur lege Moisi. Multa hoc modo iudicari possunt, quae longum esset recensere.

Ex scripto et sententia.

Frequentissime in foro, et in Ecclesiis, quaestiones sunt, scripti et voluntatis, quae oriuntur ex scripti obscuritate, aut ambiguitate. Graeci vocant hunc statum *ῥητοῦ καὶ διανοίας*. Huiusmodi controversiae sunt de his locis: Vade, vende omnia quae habes, et da pauperibus. 2. Corin. 8. ut sit aequalitas. Item: Non iurabis. Nam Anabaptistae urgent verba, nec recipiunt ullam interpretationem. Nos addimus interpretationem, ut sententiam retineamus, Iurisconsultus vocat fraudem cum defenditur *ῥητὸν* contra *διανοίαν*. Loci huius status sumendi sunt ex dialectica: Definitio patefacit obscura, Divisio discernit ambigua, ad hos locos accedunt reliqui, ut loci causarum, effectuum, circumstantiarum et pugnantium. Tunc autem voluntas quaeritur, quando *ῥητὸν* est, aut obscurum, aut absurdum, ut in his verbis: Si quis castraverit se etc. voluntas quaerenda est. Nam *ῥητὸν* est absurdum. Sed in sacris literis hoc observandum est, ut in dogmatibus et praeceptis retineatur *τὸ ῥητὸν*, nisi impingat absurditas in aliquem articulum fidei, seu manifestum scripturae locum. Tunc enim recipienda est voluntas ex manifestis locis aliis collecta. Caeterum in dogmatibus ac praeceptis, non est discedendum

a verbis scripturae, cum absurditas tantum impingit in iudicium rationis.

Confirmationes et confutationes in ecclesiasticis negociis ducuntur ex testimoniis scripturae clarioribus. Interim tamen ex dialectica adhibenda est, quia saepe ex definitione, aut ex causis, quae sunt in scriptura, ratiocinari aliquid cogimur. Sed hic videndum est, ne connectantur male coherentia seu ἀνακόλουθα, seu ut dialectici loquuntur, ne malae consequentiae consuantur. Porro, quod ex claris testimoniis efficitur bona consequentia, id quoque clarum esse iudicatur. Ut scriptura manifeste probat magistratus, ergo probat etiam leges civiles, quamvis ab Ethnicis conditas, modo sint timori malo operi. Haec consequentia valet, quia lex nihil est nisi vox magistratus. Locus: Vade, vende omnia etc. non cogit discedere a facultatibus Christianos, quia alius locus aperte inquit: Praecipe divitibus etc. Hinc ex definitione argumentamur. Dives est, qui possidet proprium divitem esse licet, ergo et proprium possidere licet. Magna cum Iudaeis de scripto contentio est: Ipsi somniant regnum Christi mundanum, videlicet, quod recuperata patria, Hierosolymis regnaturi sint, nos defendimus sententiam, et opponimus clarum testimonium scripturae: Regnum Christi erit aeternum, at mundana regna non possunt esse aeterna, igitur mundanum regnum non potest esse Christi regnum etc. Sed non est opus recensere plura exempla, cum usus rerum multa quotidie offerat.

In foro et negociis, quae ratione iudicantur, absurditas est, si quid a ratione dissentit, aut recepto iure, et quia effici debet, ut adversarii opinio videatur absurda, leges et rationes afferendae sunt, quae ostendant eam cum iure et natura pugnare. Hic iterum eundem est nobis ad locos dialecticos, nam ex causis et effectibus colligitur aequitas. Est autem generale praeceptum, cuius maxime usus est in hoc genere controversiarum, ut excuciantur circumstantiae, ex his enim saepe venamur sententiam, et iudicamus, utrum scriptum et voluntas consentiant aut dissentiant. Vera est enim vox Hilarii: Circumstantiae illuminant dicta.

De ambiguo.

Controversiae ex ambiguo sunt, cum verbum aliquod generale aut ambiguum, parit dissensionem, ut in Canone. Sacerdos ducens uxorem, suspendatur. Ibi intelligunt quidam, ut ab arbore suspendatur. Alii mitius interpretantur, suspendi tantum esse feriari ab officio ad tempus. Hic status cognatus est superiori, habet autem hanc praecipuam regulam. Ambigua alia iudicantur ex Grammatica seu φράσι et figuris, ut: Non cognoscebat eam, donec peperit filium primogenitum. Nam particula donec varium habet usum in sermone. Alia iudicantur ex artibus, ex quibus sumuntur, ut: Non reddas malum pro malo, generalis sententia est, quae ex scriptura iudicatur, ex qua constat tantum privatam vindictam prohiberi, publicam non prohiberi. Caeterum et ad hunc statum adhibendi sunt loci dialectici. Nam ambigua definitionibus et divisionibus explicantur.

Ratiocinatio.

Ad hunc statum pertinent casus, qui cum non habeant certam legem, referuntur ad similia, aut ad cognata, cum quibus videntur connecti posse. Iurisconsulti multa iudicant ex similibus, quare huius status facile multa exempla invenias, ut: Non licet haeredibus pecuniam, civitati ad spectacula legatam, repetere, igitur nec legatum ad pios usus repetere licet. Reperiuntur huiusmodi controversiae et alias, ut si quis disputet, an liceat Christiano in foro causas agere, nullus locus est, qui expresse hoc concedat, sed ratiocinatione querendum est testimonium, sive ex cognatis, sive ex similibus. Evangelium approbat iudicia et iudices, ergo nec reliquos iudiciorum ministros improbat. Est autem causidicus iudicis minister, nam sine causidici diligentia, opera et voce, iudex non potest causam cognoscere. Ergo sicut iudicis officium, ita causidici functio probatur.

Si quaeratur, an liceat Christiano litigare in iudiciis, nullus locus aperte concedit, sed ratiocinando quaeritur testimonium. Licet uti aliis civilibus rebus, licet petere defensionem a magistratu armato adversus latrones, ergo multo magis licet a iudice inermi, auxilium ad retinendas facultates petere. Item, si magistratus est honori bonis, ergo iudex, cum defendit Christianum, non praebet ei occasionem peccandi, alioqui non esset ei honori, sed potius dedecori. In hoc statu plurimum valent loci communes. Nam ex his multa iudicantur et trahuntur. Pendet autem tota res a dialectica, cum ex causa, ex toto, ex genere

ducitur argumentum. Videndum est autem, ut sit in syllogismo bona consequentia. Cum similia afferuntur, videndum est, ut similitudinis eiusdem causae sint. Irenaeus eleganter dixit, haereticorum argumenta non magis cohaerere, quam si quis velit funem de arena nectere. Tales erunt in hoc genere ratiocinationes, si non fuerit adhibita dialectica, quae iudicat, utrum membra consentiant, utrum aliud ex alio necessario sequatur, ut scriptum est: Ecce duo gladii hic. Igitur a pontifice necesse est, omnes reges accipere regna. Haec non necessario cohaerent, sed infinita exempla quotidie offeret usus.

Translatio proprie est, quod Iurisconsulti vocant exceptionem, cum non respondetur ad rem, sed opponitur exceptio aliqua, ut quod non oporteat me coram hoc iudice causam dicere, quod adversario non debeat dari actio. De hac re nunc praecipiunt Iurisconsulti, quando prosit respondere ad rem, quando non prosit. Quanquam autem haec rhetorica non collegi praecipue ad usum forensem, tamen prodest huius status mentionem facere, ut admoneantur adolescentes, non semper de re respondendum esse. Sed ubicunque fieri potest, arte fugiendum esse iudicii periculum. Profecto enim sapienter dictum est ab Alcibiade, nec immerito abiit in proverbium ἐξὸν φύγειν, μὴ ζήτει δίκην.

De genere deliberativo.

Genus deliberativum versatur in suadendo ac dissuadendo, adhortando et dehortando, petendo, precando, consolando, et similibus negociis, ubi finis est non cognitio, sed praeter cognitionem actio aliqua. Huius generis plura exempla reperiuntur. Et plurimae scribuntur Epistolae quotidie pueris in hoc genere, cum ab amicis aliquid petunt.

Exordia fiunt in aliis causis.

Narratione utimur, cum res poscit. Verum in hoc genere saepe accidit, ut nihil adhuc gestum sit, quod narrare necesse sit. Propositio sequitur narrationem, et cum deest narratio, sola propositione utimur. Non enim omitti propositio ulla in causa potest. Ac plerumque, ut sit plenior sonus, propositio cum amplificatione recitatur, ut: Nullum bellum aut magis necessarium, aut magis pium, aut magis e dignitate vestra, Principes suscipere potestis, quam hoc bellum adversus Turcas, qui crudelissimum latrocinium his proximis annis in ipso Germaniae aditu, et in conspectu vestro exercuerunt, vobisque bellum denunciantes, exitium ac vastitatem universae Germaniae, huic imperio atque religioni Christianae interitum, vestris liberis atque coniugibus miserrimam servitutem minati sunt.

Loci argumentorum tres sunt:

Honestum.

Utile.

Facile.

In his comprehendimus etiam necessarium et possibile, qui ideo praetermittuntur in vulgaribus praeceptis, quia videntur esse ἄτεχνοι, nec indigere monitore. Nam impossibilia non veniunt in deliberationem. Necessitas autem non solum dubitantes hortatur, sed cogit etiam invitos. Verum quia hi duo loci, interdum non conspiciuntur ab omnibus. Ideo in arte admonendi sunt studiosi, ut quaerant eos in causis, ac proferant in lucem, et dicendo illustrent, ut si quis de studiis literarum dicet, non tantum ostendet, quam sint honesta, quamque utilia, sed si recte considerabit res humanas, inveniet etiam necessariam esse literarum scientiam, quia sine doctrina religionis et legum, non possunt teneri respublicae, neque haec civilis societas coli. Haec necessitas, quia non intelligitur ab indoctis, oratione patefacienda est.

Nascuntur autem hi loci: honestum, utile, et facile, in locis dialecticis: definitionum et causarum. Sed quia finis est actio, non cognitio, nomina habent a fine, ut animos ad agendum impellant. Expetimus enim bona, vel honesta, vel utilia, si tamen consequi possumus.

Honestas autem sumitur ex legibus divinis humanis, adeoque ex virtutum definitionibus. Pertinent autem leges ad causam efficientem. Movent enim hominum voluntates ad agendum. Eodem et virtutum definitiones pertinent, cum vere sint leges. Cum igitur honestas sumatur ex legibus et natura virtutum, oportet hos, qui hoc genus apte tractare volent, locis communibus copiose instructos esse, ut cum adhortabimur principes ad suscipiendum bellum contra Turcas. Primum de honestate docendi sunt, recitandae sententiae ex sacris literis, quae praecipiunt magistratibus tueri subditos, depellere latrocinia. Confutanda est superstitiosa quorundam persuasio, qui putant Christiano non licere militare, aut bella gerere. Haec disputatio non vulgarem do-

ctrinam requirit. Ostendendum est enim, quod Evangelium approbet magistratus, vindictam publicam, iudicia, bella, quod Evangelium sit doctrina de vita aeterna et spirituali, nec dissipet politias, sed multo magis confirmet. Iubet enim nos in hac vita corporali atque civili, uti politicis rebus omnibus, sicut hoc aëre, cibo, potu utimur. Interpretanda sunt et dicta quaedam Christi, quae videntur prohibere vindictam. Haec enim tantum privatam vindictam prohibent, non prohibent vindictam publicam, quae exercetur officio magistratuum. Alioqui enim dissentirent ab aliis locis, qui aperte approbant magistratus, et vindictam magistratuum. Ex hoc exemplo intelligi potest, locum honestatis maxime constare arte, quia hae disputationes magnam doctrinam optimarum rerum requirunt. Et saepe hic dialecticis locis utendum est, cum videlicet prius docendus est auditor quam adhortandus, ut fit in hac quaestione de bello.

Loci ab utili et facili fere sunt *ἄτεχνοι*. Nam utilitas saepe cernitur ab indoctis, quae cum est manifesta, exaggeranda erit oratione, ut contra Turcas, amplificanda est eorum crudelitas, dicendum, quantam carnificinam in victos exerceant, quam turpis et misera servitus impendeat his, qui non sunt interfecti. Facultas autem posita est in circumstantiis, in comparatione virium, temporum, locorum.

Dominantur in hoc genere exempla, ut si quis commemoret Carolum, Othonem, patriam adversus barbaros summa virtute defendisse, infinitam Hunnorum multitudinem, quae in Germaniam irruperat, delevisse. Imperator Fridericus Saracenos in ultimas terras, in Syriam usque persecutus est. Nos repellere dubitamus hostes, qui tam procul ex Thracia profecti, Germaniam ipsam populati sunt. Affectus etiam in his causis movendi sunt, qui cum in tota oratione varie spargendi erunt, tum in peroratione eligi debent hi, qui sunt acerrimi, nec procul petiti. Nam perorationes, ut in aliis generibus, continent repetitionem quorundam argumentorum et affectus.

Postquam hanc viam adolescentes cognoverunt, exempla proponenda sunt, quae longe clarius ostendunt, quid in hoc genere deceat, quam praecepta. Quae quidem ad hoc unum excogitata sunt, ut imperitis viam ostendant, ut intelligere exempla possint, et videre oeconomiam et ordinem omnium partium, et totius orationis formam animo complecti. Plena autem exemplis sunt Poëmata, Historiae, Epistolae. Sed ego velim praeceptores ex Livio eligere exempla, quae cum et propter rerum magnitudinem, et propter sonum orationis illustriora et graviora sint, magnam verborum et sententiarum copiam suppeditant.

Pertinent ad suasorium genus, et in sacris literis, Adhortationes, Consolationes, Deprecationes, ut in Psalmo, Miserere, saepe est repetita propositio ac petitio. Insertae sunt passim querelae. Argumentum ducitur ab honesto, quod misericordia Dei fiat illustrior, si agnoscat. Simile est loco utilitatis, quod promittit se vicissim gratum fore, praedicaturum hoc beneficium, redditurum vera sacrificia, scilicet spiritum contribulatum. Ita obiter alludit ad locum communem de sacrificiis, quod ceremoniae tantum sint signa verorum sacrificiorum. Semper autem finis quaerendus est. Adhortationes iubent aliquid agere. Consolationes iubent expectare auxilium a Deo. Deprecationes petunt aliquid nobis concedi.

De genere demonstrativo.

Demonstrativum genus continet laudationem et vituperationem, sed multum interest, utrum personae tractentur, an facta, aut res. Aliis enim locis utendum erit in laudatione personae, aliis in laude factorum et rerum.

Cum laudamus personam, ordine narramus historiam, et rerum seriem in dicendo sequimur. Sunt igitur loci personarum: Patria, Sexus, Natales, Ingenium, Educatio, Disciplina, Doctrina, Res gestae, Praemia rerum gestarum, Vitae exitus, Opinio post mortem. Hic ordo historiae magis decet in laudationibus, quam quod initio quidam, quasi in scholis philosophantes, parciuntur bona in tria genera, naturae, animi, et fortunae bona. Et cum ad haec capita, singulas partes historiae accommodare volunt, rerum ordinem confundunt. Caeterum loci illi communes, quare naturae bona, quare fortunae bona, laudem mereantur, quantum praestent animi bona dotibus fortunae prudenter historiae per occasionem intertexi debent.

Exordia in hoc genere liberiora sunt, ut in Epithalamiis aut Epicediis apparet. Interdum e pompa publica, interdum ab effectu aliquo, a que-

rela vel gratulatione inchoantur. Reliqua oratio perpetua quaedam historiae narratio est, in qua tamen praecipua decora amplificantur, et ad admirationem atque imitationem proponuntur. Sed quoniam extant exempla, in quibus ratio huius generis tractandi cerni potest, nihil opus est longioribus praeceptis. Isocrates reliquit laudationem Evagorae, Plinius Traiani. Extat et ab Erasmo scriptus Panegyricus, lectu dignissimus, de Philippo rege Hispaniae.

Sunt Psalmi quidam generis demonstrativi, qui describunt Christum, hi possunt haberi pro brevibus panegyricis, ut Psal.: Dixit dominus. Item Psal. 67.: Exurgat Deus. Pingit enim veluti triumphalem pompam regis, orditur ab imprecatione et gratulatione, nam hostibus Christi male precatur, gratulatur autem piis. Narratio continet pompam: Venit dominus, et ducit secum exercitus Evangelizantiam. Ex his sunt descripti Principes provinciarum, Apostoli et Episcopi, qui provincias afflictas et vexatas recreant. Ascendit dominus in altum, ducit in triumpho captivos distribuit dona militibus ac populis suis, minantur hostibus supplicia: Praecedit populus ac sequitur, qui canit triumphale carmen. Haec fere summa est Psalmi, quem si quis hoc modo ad artis praecepta conferet, planius intelliget et animadvertet, qui loci proprie ad Christum accommodandi sint, qui tribuant ei divinam potentiam.

Quamquam autem oratio in hoc genere perpetua narratio est, tamen incidunt interdum loci, qui habent aliquam disputationem, ubi confirmatione et confutatione utimur, ut si quis laudabit C. Caesarem, excusabit eum, quod bellum adversus patriam moverit, quia inimici, cum ei beneficium populi eriperent, priores bellum indixerint ac moverint, Quare non intulit patriae bellum, sed iniustam vim a suo capite depulit, cum Pompeius negaret se ullas conditiones pacis admissurum esse nisi allato ad se Caesaris capite.

Supersunt aliae species, cum factum, aut rem certam laudamus. In hoc genere omnes partes existere possunt: Exordium, Narratio, Confirmatio, Confutatio, Conclusio. Locos mutuamur ex genere deliberativo. Honestum, utile, facile, aut difficile, ut si quis laudet factum Impera. Lotharii Saxonis, qui Romanas leges, quae ad id tempus, post occupatam Italiam a Gotthis in bibliothecis latuerant, in forum revocavit, et constituit, ut in imperio ius ex illis legibus diceretur. Primum honestatis loco utemur, quod deceat principem efficere, ut respublica leges habeat optimas. Sumemus argumenta, non solum a Lotharii persona, videlicet a principis officio, sed etiam a re, hoc est a dignitate legum Romanarum, quod plenae sint humanitatis, prudentiae ac iusticiae, quodque nulla gens unquam meliores leges, et magis consentientes naturae habuerit quam populus Romanus. Ab utili erit argumentum, quod certae leges muniant tranquillitatem publicam. Lotharius igitur utiliter consuluit reipublicae, quod ad omnem posteritatem civitates tranquilliores reddidit. Nam antea nullo certo iure utebantur civitates, sed magistratus pro suo arbitrio ius dicebat. Ea res, cum tyrannidi vicina sit, periculosa est civitatibus. Alibi habebant barbaricas leges, videlicet Salicas, hoc est aulicas leges Francorum, quae multa contra humanitatem constituebant. Quare etiam harum gentium mores reddidit mitiores Lotharius, propositis legibus humanioribus. Nam mores atque opiniones hominum magna ex parte imitantur leges. Hic conferri potest Lotharius cum veteribus legumlatoribus, cum Solone, cum Iustiniano. Habet hic laudem difficultas, quia pauci principes ociosi suscipiunt curam emendandarum legum, At Lotharius maximis occupatis bellis hoc egit. Possunt addi loci communes de nostrorum principum ingeniis, quod cum scientia reipublicae gerendae, prudentia, magnitudine animi, fide, ac iusticia, pares fuerint laudatissimis principibus apud Graecos et Romanos, minime sunt existimandi barbari. Ad hoc genus pertinent gratiarum actiones, in quibus beneficia commemorantur et amplificantur. Tales sunt orationes Ciceronis de suo reditu, et pro M. Marcello.

Eodem modo res laudantur, ut artes, Philosophia, Eloquentia, Leges, Medicina, Pax. Honestas sumitur ex causis efficientibus, videlicet, ab inventoribus, ut Philosophia est donum Dei. Sicut enim divinitus oculii lumen contingit, ita menti veritas, sed verum iudicium divinitus donatum est. Utilitas sumitur ex finibus. Philosophia ostendit praesidia vitae, disciplinam de moribus civilibus, leges, medicinam, numeros, mensuras, quae res omnes in hac tota vita maxime necessaria sunt. Interdum autem facilitas, interdum difficultas laudanda erit, idque ad consilium oratoris pertinet, considerare, quid deceat. Quod

quidem praeceptum, ut quid deceat animadvertamus cum in tota vita, tum vero in dicendo vel maxime requiritur. Nusquam enim magis lucet decorum, quam in dicendo, cum id sit praecipuum, ac maximum ac difficillimum operum humanorum omnium.

De locis communibus.

Breviter complexi sumus communissima praecepta de inventione, de quibus ingentia volumina Graeci composuerunt. Verum ego non admodum opus esse longioribus praeceptis in hac parte iudicio. Nam via quadam cognita, postea res non in libellis rhetoricis quaerendae erunt, sed tum a communi prudentia, tum ex aliis artibus sumendae. Etenim haec praecepta non tam ad inveniendum conducunt, quam ad eligendum idonea, cum res ex aliis artibus offeruntur. Deinde, cum imitatio magis efficiat eloquentes quam ars, praecepta traduntur adolescentibus ad hoc, ut adiuvent eos in legendis orationibus disertorum, quia aetas illa non potest longas causas animo complecti, nisi res et argumenta certis locis, quasi notis discernantur. Addemus autem ad inventionis praecepta unum quod maximam vim habet in omnibus disputationibus, videlicet, ut hypothesin transferamus ad thesin. Vocant autem hypothesin, negocium de quo controversia est, circumscriptum circumstantiis, ut, sitne bellum movendum adversus Turcas. Thesin vocant generalem quaestionem, ut, liceatne Christiano bella gerere. Facile autem iudicare potest, cum de Turcico bello dicendum est, omnia pleniora atque uberiora fore, si a specie ad genus oratio transferatur, et de magistratus officio, de bello in genere dicatur, quam pium, quam sanctum officium reges faciant, si has gentes divinitus ipsorum tutelae commissas, adversus Turcicum latrocinium defendant. Hoc praecipiunt apud Ciceronem Antonius et Crassus, ut consideremus, qui loci communes haereant in causa, quorum alii totam causam continent, in quibus thesis versatur, alii incidunt obiter. Ac thesis illa, cum habet peculiarem interdum in oratione locum, tum verba et sententias gignit in omnibus partibus orationis. Et praeter hanc varie alluditur ad alios locos, qui obiter incidunt, ut, Cicero pro Milone, cum dicit Clodium Deo propter violatas religiones, poenas dedisse, alludit ad locum communem, et breviter probat Deum esse, et hunc mundum a Deo gubernari. Sed sumamus exempla ab ecclesiasticis concionibus, quae prorsus ociosae erunt, nisi ad praecipuos locos doctrinae Christianae referantur. Si quis enarret historiam Davidis, quomodo propter admissum adulterium a Propheta obiurgatus sit, locus communis erit de poenitentia. Etsi enim et de adulterii turpitudine multa dici possunt, tamen delectus adhibendus est locorum, et excerpendus is, qui maxime proprius est doctrinae Christianae. Porro in hac historia, omnes poenitentiae partes, egregie depictae sunt. Habet enim non solum obiurgationem, sed etiam absolutionem, quam in sacris historiis praecipue quaerunt piae mentes. Ac Christus ipse docet nos hoc artificium, qui saepe transfert hypotheses ad theses, ut cum excusat Apostolos de violata traditione Pharisaeorum, incipit in genere de traditionibus illis concionari. Cum adfertur ad eum historia de crudelitate Pilati, gravissimam concionem habet de poenitentia, Lucae 13. Adhibentur autem loci communes, et ad probandum et ad amplificandum. Etenim fere in omni probatione, maior nascitur ex aliquo communi loco. Idque diligenter observent studiosi, ut sciant, ubi sit usus locorum communium, quos qui prudenter eligit, is demum poterit et τὰ κοινὰ καινῶς, cum volet, et quod difficilius est τὰ καινὰ κοινῶς tractare. Ac voco locos communes, non tantum virtutes et vicia, sed in omni doctrinae genere praecipua capita, quae fontes et summam artis continent. Neque tamen omnibus ubique utimur. Sed unusquisque sciat se debere suae artis, praecipuos locos tenere, ut cum aliqua de re dicendum erit, statim offerant se idonei loci. Quidam putant se locos communes tenere, cum de variis rebus coacervatas sententias habent, quas passim ex poëtis et oratoribus excerpserunt. Et quia iudicant hanc coacervationem insignium dictorum, perfectam esse doctrinam, nihil habent consilii in legendis autoribus, nisi ut inde tanquam flores, dicta quaedam decerpant. Interim nullam artem perfecte discunt, nullum scriptum totum intelligunt, nusquam totum orationis genus considerant. Hoc studium exiguam habet utilitatem, et hoc nomine plurimum nocet, quia in stultis, doctrinae persuasionem parit, qua nihil est perniciosius. Sciendum est igitur, ita locos communes recte cognosci, si artes illae, in quibus versantur, perfecte cognitae fuerint. Et ut locos communes apte in causis intertexere possimus,

opus erit perfecta eorum cognitione. Verum quia in civilibus negociis saepe existunt disputationes de virtutibus, de vitiis, de fortuna, de legibus, de consuetudine." Ideo rhetores horum locorum precipue mentionem faciunt, qui tamen neque perfecte intelligi, neque copiose ac varie tractari possunt, nisi cognitis illis artibus, in quibus versantur. Quare necesse est ad bene dicendum addere studium omnium maximarum artium, philosophiae, doctrinae religionis, iuris et historiarum.

Interim tamen hoc studium colligendi dicta scriptorum, habet aliquam utilitatem, praesertim in adolescentia. Habent enim multa lumina verborum et multas figuras, ut elegans metaphora est in versu de experientia. Discipulus est prioris posterior dies. Neque solum propter venustatem citantur, sed etiam propter autoritatem, habent enim velut pondus testimonii, quia a magnis viris proditae sunt, sicut Virgilius Ennianos versus suo poëmati propter gravitatem inseruit. Et Cicero multa citat, ut quomobrem ἐπιχαρμεῖον illud teneto nervos atque artus esse sapientiae, non temere credere. Ad haec plaeraque dicta continent gravissima praecepta, quare non solum ad ornandum, sed velut leges atque oracula ad confirmandum proferuntur, quale illud est apud Livium, de non mutanda forma reipublicae, et quod praesentia incommoda dissimulanda sint, quia mutatio maiora mala paritura sit. Nota mala inquit optima, quod a Plauto sumptum est, et Graeci *μὴ κινεῖν κακὸν εὖ κείμενον*. Interdum etiam breve aliquod dictum, ita rem definit, ut magis ostendat eam, quam prolixe disputationes Philosophorum, ut definitio legis apud Demosthenem, Quare haec diligentia colligendi sententias, non solum verborum copiam alit, sed nonnihil etiam ad rerum cognitionem conducit. Sed tamen ut copiose ac varie tractari loci communes possint, accedere oportet ex ipsis artibus perfectam doctrinam. Caeterum ad colligendas sententias etiam adhibenda est ratio quaedam. Nam et memoria adiuvabitur, cum ordine distribuerimus eas in certas classes, et haec distributio rerum inter se ordinem ostendet. Est autem et haec quaedam pars eruditionis, rerum ordinem, initia et progressiones videre. Optima autem in distribuendo oeconomia erit, si sequemur artium discrimina. Cavendum est enim, ne confundantur artes, sed observandum, qui loci sint theologici, qui sint philosophici. Ac philosophici possunt peti ex partibus hominis, ratio, artes, prudentia, virtus, affectus, consuetudo, corpus, forma, aetas, fortuna, divitiae, oeconomia, coniugium, educatio liberorum, politia, magistratus, lex, bellum, pax. Facile est autem genera partiri, et videre, quae sententiae, quae exempla, quae similitudines, in qualibet specie collocari debeant. De hac ratione annotandi, extat Rodolphi Agricolae Epistola, quam velim adolescentibus proponi ad verbum ediscendum.

De affectibus.

Ut loci communes sparguntur in orationem, ita affectus oportet ac motus quosdam orationi addere. Affectus autem oriuntur ex locis expetendorum ac fugiendorum, quos in genere suasorio et demonstrativo recensuimus, videlicet ex honesto, turpi, utili et inutili, Nam honesta atque utilia merentur amorem. Turpia, abhorrentia natura, iniusta, damnosa, oderunt homines. Misericordiam movet calamitas seu fortuna indigna, aetate, genere, virtute. Hinc intelligi potest, in qualibet oratione affectus in iis partibus existere, in quibus tractantur loci communes de virtutibus et vitiis. Sed tamen illi ipsi loci, certum genus verborum requirunt. Nam alii affectus sunt leniores, qui vocantur ἤθη, qui blandis verbis efferuntur, quae significationem humanitatis atque officii praebent, quale hoc est apud Virgilium: Omnis in Ascanio cari stat cura parentis. Familiaris est exordiis epistolarum et orationum, commemoratio officii, in qua decet nos animorum sensus atque inclinationes, quae ἤθη vocantur, exponere, ut ad Lentulum: Periucundae mihi fuerunt literae tuae, ex quibus intellexi te perspicere meam in te pietatem. Alii sunt affectus vehementiores, qui dicuntur πάθη. In his utendum est atrocibus et tragicis verbis. Ducuntur autem ex omnibus locis dialecticis amplificationes, ad impellendos animos, exaggerata vel dignitate, vel turpitudine rei, ut ab exemplo Livius in Pleminium. Nec hominis quidquam est praeter figuram et speciem, neque Romani civis praeter habitum vestitumque, et sonum latinae linguae, pestis ac bellua immanis, qualem fretum quondam, quo ab Sicilia dividimur, ad perniciem navigantium circumsedisse, fabulae ferunt. Sed in primis valent hypotyposes, cum signa et gestus commemorantur, cumque imago aliqua in oculis incurrit,

quae vim oculis atque animo affert, ut apud Virgilium de Mezentio. Mortua quinetiam lugebat corpora vivis. Et hoc genus infinita exempla extant apud Poëtas et Historicos.

De dispositione.

Cicero nullam partem scribit plus ad victoriam conducere, quam dispositionem. Cum enim maxima vis sit opportunitatis, plurimum refert, quo loco singula dicantur. Illud certe constat ordinem orationis ad rerum perspicuitatem plurimum conferre. Quare et in legendis aliorum orationibus magnopere prodest auditoribus, dispositionem ostendere, quod hac animadversa, omnia facilius percipiantur. Cum enim imperiti non possint longas et difficiles disputationes intelligere, si semel decurrant oculi per universum corpus orationis, necesse est ordinem, regionesque partium ostendere, ut singula membra considerari queant, et iudicari quomodo consentiant. Atque haec diligentia quantam habeat utilitatem, exempla demonstrant. Quantum enim lucis attulimus Epistolae Pauli ad Romanos, ostensa dispositione, quam qui non animadverterunt, adeo non intellexerunt Paulum, ut qua de re ageret, ne suspicari quidem potuerint. Ubi proponat, ubi disputet, ubi desinat, non videbant, itaque velut hospites in ignota regione errabant, si quando in eius disputationes inciderant.

Porro haec pars artis, cum quidem sit utilissima, non perinde difficilia praecepta habet. Nam ea quae tradunt rhetores perquam levia et puerilia sunt, ut primo loco dicatur exordium, deinde narratio, hanc sequitur propositio, de qua dimicatio est. Deinde confirmatio, postea confutatio. Extremus locus tribuitur perorationi. Ac profecto mirum est, cum hunc ordinem in dicendo natura ostendat etiam indoctis, tamen homines literarios interdum harum partium seriem in scriptis aliorum iudicandis, non videre. Neque tamen ita accipi debent haec praecepta, tanquam leges de rebus capitalibus in aes incisae. Cedunt enim interdum utilitati. Nam et Cicero quaedam praeiudicia tractat in causa Milonis ante narrationem. Et pro Sylla confutatio praecedit confirmationem. Quam prudenter distribuit Demosthenes *περὶ στέφανου*, in longa et multiplici causa omnes partes, suo quodam usus consilio, cum iisdem de rebus accusator Aeschines, longe alium ordinem instituisset. Et haec in legendis doctorum orationibus, *οἰκονομία* consideranda est, non solum ut aliena scripta rectius intelligamus, sed ut nos quoque discamus videre in nostris causis, quid quo loco plurimum valeat, quae deceant in aditu, quae res velut in prima acie plurimum profecturae videantur, quae debeant in turba latere noceant. Haec non possunt in arte tradi, Nemo enim omnia tempora atque negocia complecti potest. Sed exempla admonere et acuere studiosos possunt, ut quid deceat observent, et cum ad causas accesserint, se ipsi consulant, cum de ordine, tum de aliis multis rebus. Multa enim in omnibus contentionibus a nobis ipsis petere cogimur, ad quae doctrina atque exercitatione praeparare nos statim a prima puericia debemus.

In disponenda narratione rerum seriem plaerumque sequimur, perinde, atque fit in historiis. Atque haec fere sunt quae docent rhetores de dispositione, cum quidem aliarum partium dispositio multo difficilior sit. Non enim temere in dicendo eundum est, ut dici solet, quo pedes ferunt. Sed prospiciendus est finis aliquis quasi meta, quo certo itinere perveniamus.

Tradam igitur unicum praeceptum, idque breve, quod ostendet viam, quomodo partes in principiis atque in contentione disponantur, quam viam, si anima adverterint adolescentes, plurimum adiuvabuntur, et in inveniendo, et in disponendo, et in iudicandis aliorum scriptis. Est autem hoc praeceptum, ut meminerint in principiis et in contentione argumentationes existere, quarum necesse est ea esse membra, quae traduntur in dialecticis, quod ut plane perspici possit, addemus exempla. Ac primum de exordiis sciendum est, raro in exordiis syllogismos esse, sed plaerumque ea constare enthymematis, quae nunc ita appellantur.

Initio ponitur aliqua sententia, tanquam exordii propositio, cui postea subiicitur ratio. Ita absolutum est Enthymema, sed inchoatum a consequente. Fere enim in sermone probationi anteponitur propositio. Porro antecedens probatio est, consequens propositio. Deinde interdum sequitur, aut alia probatio, aut amplificatio, aut adversativa. Quare et Graeci docuerunt, exordium quatuor sententiis contineri. Quanquam enim saepe plura sunt membra, tamen significare voluerunt, exordii partes debere quasi argumentationem apte cohaerere. Prima pars *πρότασις* est. Secunda *κατασκευή*. Tertia *ἀπόδοσις*. Quar-

ta ἀξίωσις. Etsi autem non omnia exordia similia sunt, tamen pleraque Cicero hoc modo componit. Pro Archia initio ponit πρότασιν. Si quid in dicendo possum praecipue Archiam eloquentia mea tueri debeo. Sequitur κατασκευὴ, quae est ratio propositionis, quia Archias adiuvit haec mea studia. Deinde ἀπόδοσις, conclusio enthymematis. Si mea eloquentia aliis profuit, quanto magis isti prodesse debet, a quo excitata est. Hic inseritur adversativa, sed miretur aliquis, quomodo orator a poëta adiuvari possit. Hanc quoque absolvit uno enthymemate, quia artes inter se cognatae sunt. Deinde ἀξίωσις, petitio, ut se de causa dicentem, audiant. Nec huius formae valde dissimilia sunt alia exordia. Interdum propositioni statim opponitur adversativa. Interdum inseruntur quaedam breves explicationes, ut pro Marcello πρότασις. Cum hactenus tacuerim, nunc redeundum est mihi ad veterem dicendi consuetudinem, κατασκευὴ quia beneficium Caesaris non possum tacitus praeterire, ἀπόδοσις. Nam absente Marcello carebam socio huius laboris, nunc eo restituto libenter redeo ad pristinam dicendi consuetudinem. Hic accedit amplificatio per translationem. Hoc beneficium Caesaris ad rempub. pertinet. Significat enim Caesarem velle rempublicam conservare. Neque multo aliter disposuit Demosthenes exordium περὶ στέφανοῦ πρότασις: Peto, ut mihi concedatis, secundum leges, ut pro me dicam, nec assentiamini adversario. Sequitur exaggeratio periculorum et quaedam brevis occupatio. Postea κατασκευὴ res ad me pertinet. Deinde ἀπόδοσις: Peto, ut me audiatis sicut leges praecipiunt. Et accedit amplificatio ex interpretatione legis. Ad Roma. πρότασις: Gratulor vobis cognitionem Evangelii, et optarim mihi contingere, ut coram vos docere possim. Adversativa, sed hactenus non licuit, verum opto, ut aliquando liceat mihi ad vos proficisci. κατασκευὴ, quia debitor sum Graecis et Barbaris. Alia ratio, in qua inest quaedam occupatio: Nec pudet me Evangelii.

Confirmationes et confutationes partim syllogismis, partim enthymematis constant. Verum illud sciendum est, orationem et si habet certas regiones, tamen et liberiorem et pleniorem esse, quam sunt illi concisi ac nudi dialecticorum syllogismi. Plerumque autem a minore inchoatur argumentatio, ut pro Celio. Audistis cum pro se diceret, audistis antea cum accusaret, genus orationis, facultatem, copia sententiarum atque verborum, quae vestra prudentia est, perspexistis, atque in eo non solum ingenium eius elucere videbatis, quod saepe etiam, si industria non alitur, valet tamen ipsum suis viribus, sed inerat, nisi me forte propter benevolentiam fallebat, oratio, et bonis artibus instituta, et cura et vigiliis elaborata. Haec minor est. Sequitur maior. Atque scitote iudices eas cupiditates, quae obiiciuntur Celio, atque haec studia de quibus disputo, non facile in eodem homine esse posse. Et in hoc communi loco Cicero aliquantisper commoratur. Conclusio vero in proponendo recitata est. In Celio nulla reperietur luxuries. Comparent igitur syllogismi membra, quae etsi certa regione circumscripta sunt, tamen non tam angustis finibus inclusa cohercentur, ut dialecticorum syllogismi, qui propter brevitatem in pugna non satis virium habent. Raro a maiore inchoatur syllogismus, ut pro Milone. Maxima illecebra peccandi impunitatis spes est, haec fuit in Clodio, non in Milone. Sed plus enthymematum est in omnibus orationibus, quae facile agnosci et iudicari possunt, ut pro Milone. In nobis est quaedam mens, quae ciet atque agitat corpus. Ergo multo magis ille perpetuus naturae motus, mente quadam aeterna regitur. Sunt et haec enthymemata. Clodius oderat Milonem, igitur credibile est, eum fecisse insidias. Facile igitur intelligent studiosi, quomodo in prooemiis et in contentione partes collocari atque distribui debeant, si dialectica praecepta animo intuebuntur, et tamen in vestiendis et ornandis sententiis, oratorum consuetudinem sequentur. Atque has quasi regiones dialecticorum, praecipue mihi videntur observare Demosthenes et Cicero, quos habuisse maximam ordinis curam, res ostendit ipsa. Plurimum autem et inveniendo adiuvabuntur studiosi, si meminerint posita aliqua propositione, deinde non procul ab ea discedendum esse, sed quaerendum esse eius propositionis vel rationem, vel amplificationem, vel adversativam. Nam hae cum in vicinis locis nascantur, ultro se offerent, praesertim his, qui mediocri exercitio styli ita se assuefecerunt, ut cum aliquid instituunt, percurrere animo vicinos locos possint. Τέλος.

LIBER SECUNDUS.

De Elocutione.

Inventionem ac dispositionem sequitur in arte Elocutio. Prima enim de rebus deliberatio est, quae cum excogitatae atque inventae sunt, deliberandum est, quo ordine sint explicandae. Magna enim vis est ordinis, cum in aliis rebus tum maxime in docendo, et quod in Oeconomia Xenophon scribit *οὐδὲν οὕτως οὔτε εὔχρηστον οὔτε καλὸν ἀνθρώποις ὡς ἡ τάξις,* hoc in oratione maxime cerni potest, quae, si rebus ordo desit, simpliciter est sine mente sonus. Neque vero non extant multa huiusmodi confuse et perturbate scripta, fere in omnibus artibus, quae quantum remorentur discentes, non est obscurum. Tertia deliberatio de verbis est, quo genere orationis res a nobis excogitatae, exponendae atque illustrandae sint. Est itaque elocutio, quae dilucida et perspicua oratione res exponit. Neque vero minus in hac parte, quam in caeteris elaborandum est. Nam res sine lumine verborum intelligi nequeunt, quare initio huius operis error illorum reprehendendus est, qui contemnunt elocutionis praecepta, et falso arbitrantur eloquendi rationem non necessitatis causa, sed ad inanem ostentationem excogitatam esse. Hic error in causa est, quare et olim dicendi studia intermissa sint, et nunc negligantur, qua ex re infinita extiterunt incommoda. Postquam enim dicendi ratio neglecta est, artes omnes confuse et obscure tradi ceperunt, quia percipi res nequeunt, nisi verbis expositae significantibus ac notis. Ad haec ita coniuncta haec sunt natura, ut qui in elocutione negligentes sunt, multo sint in dispositione negligentiores. Et quia rationem loquendi non attendunt, saepe in rebus iudicandis, quae non perspici possunt, nisi cognito genere orationis, hallucinantur. Si quis volet, sumat exempla vel a Theologis vel a Iurisconsultis, sunt enim ubique obvia. Quare ita sentiendum est, totam eloquendi rationem necessitatis causa excogitatam esse, quia certo genere orationis opus est, ad explicandas animorum cogitationes. Quis enim dubitat verba notas esse rerum, quae ut semper intelligantur, debent esse certae? Saepe etiam necessitas postulat aliquid exaggerari et amplificari, ut illi quos docemus intelligant, rem esse maximi faciendam. An qui de religionibus aut de legum et magistratuum dignitate vulgus docet, non studebit efficere, grandi sono orationis, ut hae res tantae videantur aliis esse, quantae re ipsa sunt. Pictores efficiunt ut alia videantur humiliora, alia magis emineant, et sint excitatiora, quanto magis in dicendo idem faciendum est, cum bona pars vitae regatur oratione, et saepe de maximis rebus homines docendi sint. Quid, quod illi, qui maxime contemnunt rhetoricen, tamen affectant huius artis laudem. Cogit enim eos natura rerum, ut verbis illustrare aut amplificare ea, quae tractant, conentur. Hic vero, quam inepte rhetoricantur, quanto foelicius hoc facerent, si artem a prudentissimis hominibus ad eum usum traditam adhiberent. Ac si tantum voluptas captaretur ex hoc studio, tamen esset res liberalis, ac maxime digna homine bene dicendi cura. Nulla res enim, nullus cultus, magis ornat hominem, quam suavis oratio. Neque musica dulcior aut iucundior auribus, aut mente percipi ulla potest, quam aequabilis oratio, constans bonis verbis ac sententiis. Quare, si quem nulla voluptate talis oratio afficit, is longe a natura hominis degeneravit. Verissima sunt quae dico, et ostendere possem exempla hominum, qui haec studia contemnunt, quorum feri mores ostendunt, quantum ab humanitate absint. Ac nisi longum esset, ostenderem pluribus verbis haec studia faciendae orationis, mores reddere mitiores. Sed haec encomia artis, putant aliqui in scholis magis ex more dici, quam quod res ita se habeat. Verum olim inter ipsa negocia comperietis has laudes harum artium, non esse temere confictas. Ac ut redeam unde digressus sum, Si tantum voluptati serviret elocutio, tamen non esset negligenda tam suavis musica. Nunc ut ceterae artes primum inventae sunt, propter necessarios usus, usum autem secuta est alicubi voluptas. Ita hanc artem coëgit initio quaerere necessitas, erat enim certum sermonis genus eligendum quod intelligeretur. Erat interdum aliquid amplificandum et exaggerandum. Postea ut gratior usus esset, aliquid etiam voluptati aurium datum est. Quidam disputant in gravi oratione, indecorum esse ornatum, quem-

admodum in matrona honesta fucus detestabilis est. Sed hi falso putant oratorium ornatum fucum esse praeter naturam accersitum. Nativa facies est orationis, de qua hic praecepta traduntur. Hanc qui corrumpunt, monstrosam efficiunt orationem, ut pictores monstrosas formas pingunt, cum naturam non recte imitantur.

Tres partes elocutionis.

Universa eloquendi ratio consistit in tribus rebus. Primum in sermone grammatico. Deinde in figuris. Tertio in amplificationibus. Crassus apud Ciceronem libro tertio requirit in elocutione quatuor partes, ut latine, ut dilucide, ut ornate, ut apte dicatur. Ego idem verbis nonnihil mutatis trado, et ut Ciceronis sententia melius intelligi possit, et ut cognatio grammatices cum rhetorica cerni queat. Ut enim praecepta de inventione multum a dialectica mutuantur, ita elocutio plurimum sumit a grammatica. Nam latine et dilucide loquendi ratio in grammatica traditur. Ornate vero loquendi duas habet partes apud Ciceronem, Figuras et amplificationes. Apte loqui est decorum observare.

Est itaque prima elocutionis pars sermo grammaticus, qui constat verbis usitatis, propriis et significantibus, quae iuxta grammaticae praecepta, certa ratione coniungi et construi debent. Cum igitur res elegimus, et disposuimus in animo, prima erit cura, ut eas grammatico sermone efferamus. Non enim potest intelligi oratio, si constet verbis ignotis et alienis a consuetudine bene loquentium, aut si constructio viciosa sit. Primum igitur adolescentes praestare debent, ut magnam copiam grammatici sermonis habeant in promptu, neque enim exigua laus est, propriis verbis, etiam sine alio ornatu, nudas res explicare posse. Quemadmodum fit plerumque in Comoediis et Epistolis. Et multi oratores in foro quondam hoc uno genere dicendi contenti fuerunt, quemadmodum Lysias, et alii, qui tenue quoddam filum orationis amaverunt. At nostris temporibus satis magna laus est, hanc facultatem grammatice loquendi consequi. Nam in his moribus, et in alia lingua, pauci reliquas virtutes elocutionis addere possunt. Ut videlicet figuris utantur non ineptis aut tempestivis, aut magna cum gravitate, et magna vi aliquid amplificent. Facile est enim iudicare, quantum eloquentia istorum, qui nostris temporibus maxime clari sunt, in illis gravioribus virtutibus claudicet. Quare confirmandi sunt adolescentes, ut sciant se multum profecisse, cum hoc assecuti sunt, ut non destituat eos copia grammatici sermonis, etiamsi perfectius quidem efficere non possunt. Voco autem grammaticum sermonem, qui non solum verbis latinis constat, et Syntaxin habet consentientem puerilibus regulis. Sed etiam in quo phrasis et vocum coniunctio imitatur consuetudinem eorum, qui eleganter et vere latine, et non moleste locuti sunt. Haec de re infra plura dicemus, cum de imitatione disputabimus. Itaque cum summam laudem in dicendo habeat perspicuitas, in primis adsit copia proprii sermonis, qui res sine ambiguitate, signate exprimat. Fugienda est in sermone peregrinitas, et illam licentiam gignendi novum sermonem, nullo modo permittamus nobis, qua in scholis immodice utuntur. Tametsi alicubi peregrinis vocabulis utendum est, Alia forma nunc est imperii, Religio alia est quam Ciceronis temporibus. Quare propter rerum novitatem interdum verbis novis ut convenit, quae tamen usus mollivit, quem penes arbitrium est, et vis et norma loquendi. Interim tamen tota orationis structura et phrasis, non abhorreat a latina consuetudine, alioqui enim non poterit intelligi. Plerunque etiam isti, qui novum sermonis genus fingunt, res amittunt. Ut enim novum sermonem excogitant, ita novas res somniant, dum inepte affectant laudem subtilitatis. Et tamen res illae inspectae, nihil esse deprehenduntur nisi inania somnia. Quia notae res omnes verbis exponi notis et significantibus possunt. Exempla extant infinita in omnibus artibus, ubi saepe inepte finguntur nova vocabula, ut realitas obiectiva, subiectiva, apud Scotistas. Olim Platonici, non intelligentes Platonem, meras nugas de ideis finxerunt, finxerunt et virtutes purgativas, et nescio quas praeterea. Hos imitatus Dionysius, non minus fuit ineptus, cum de nulla re gravi lectorem doceat, tamen illo inusitato genere orationis mirificam expectationem de se concitat apud imperitos. Inepta sunt et illa a Stoicis conficta *προηγμένα ἀπὸ προημένα*. Amaverunt tale dicendi genus et haeretici, ut Valentinianus excogitavit quadrigas *αἰώνων*. Nec minus sunt inepti Iudaeorum Cabalistae, quae novis verbis repertis, mira mysteria promittunt, cum meras nugas doceant, et nostro tempore Anabaptistae, prodigiosis figuris utuntur. Tali orationi vix unquam

subsunt res ullae cognitione dignae aut utiles. Quid quod etiam de naturis et moribus ex genere orationis iudicari solet. Certissimum enim iudicium est monstrosae mentis, oratio monstrosa, quare diligenter fugiendum est genus sermonis inusitatum. Quia vero tota nobis latina lingua, nunc non a populo, sed ex libris discenda est, certa aetas authorum eligenda est, cuius imitemur consuetudinem, ut certum sermonis genus, quod semper intelligi possit, quia habet exempla nota et probata, nobis comparemus. Cum autem optima et maxime perspicua sit oratio, qua Ciceronis aetas usa est, discemus linguam ab eius aetatis scriptoribus, aut qui non longe ante Ciceronem, aut postea extiterunt, ut a Terentio, Cicerone, Caesare, Livio. Sed de hac re iterum dicemus, cum nostram de imitatione sententiam exponemus.

De figuris.

Prima cura debet esse proprii sermonis, quo maximam orationis partem constare oportet. Interdum tamen aut necessitatis aut decoris causa aspergendae erunt figurae. Nam ubi desunt propria, cogit inopia ex vicino alias voces mutuari, ut in vitibus gemmam dicunt Latini, et Graeci ὀφθαλμὸν, quemadmodum et Germani, quia proprium deest. Nam initio necessitas peperit figuris, ubi propria deerant. Tunc etiam aliud sumere decet, cum etsi habeas proprium, tamen significantius est aliud, figurate dictum, ut inflammatus ira, pro irato, hoc enim levius est. Invadunt urbem somno vinoque sepultam, significantius est, quam si dixisset sopitam. Porro, ut plurimum afferunt gratiae figurae in loco, et parce usurpatae, ita viciosissima et ineptissima oratio est, in qua bene nihil simpliciter dicitur. Seneca scribit Portium, latronem dixisse, Summam esse dementiam, detorquere orationem, cui rectam esse liceat. Haec vox significat quantopere immodicum figurarum usum veteres oderint.

De tropis et schematibus.

Graeci vocant τρόπους, cum vox a propria significatione ad rem similem aut vicinam vertitur, ut Demosthenes inquit, Philippum magnitudine rerum gestarum ebrium esse, hic apparet, non retineri propriam significationem ebrietatis.

Σχῆμα.

Σχήματα vocant quasi gestus orationis, in quibus non est necesse mutare significationem vocum, ut in interrogatione. Quo mihi fortuna, si non conceditur uti? Nos prius recensebimus tropos, quos tamen non est necesse subtiliter discernere, sed metaphorae nomine saepe etiam in aliis speciebus utimur.

Τρόποι sunt:

Μεταφορὰ.
Μετάληψις.
Συνεκδοχή.
Μετωνυμία.
Ἀντωνομασία.
Ὀνοματοποιΐα.
Κατάχρησις.

Μεταφορὰ est, cum propter similitudinem transfertur vocabulum a propria significatione, ut ferreum pectus, pro eo, quod flecti ante terreri non potest. Cicero miris laudibus vehit hoc genus, et vocat brevem similitudinem. Nam similitudine declaratur ea res, quae per metaphoram significatur. Valet autem omnis collatio ad augendam perspicuitatem, praesertim si admoveatur similitudo ad sensum. Quantum dignitatis addit apibus Virgilius, cum ait: Ipsae regem parvosque Quirites sufficiunt. Nam cum vellet sobolem dicere, mutuatur nomen populi, et quidem Romani omnium gentium victoris, ut dignitatem exigui insecti augeret. Similitudo autem est, quod apes habent suam quandam rempublicam. Et Romana respub. omnium optime constituta erat.

Μετάληψις dicitur, ubi non transfertur nomen a simili, ut supra, sed sumitur a causa aut effectu, ut pallida mors, quia facit pallere corpora. Vinum calidum, quia calefacit corpora. Immoritur studiis et amore senescit habendi, id est, consumitur. Laetum Evangelium, quia parit laeticiam. Tristis lex, quia terret et tristiciam adfert. Ego sum resurrectio et vita, id est, resuscitator et vivificator. Fortasse grammatici dixerint haec esse metonymias, sed non sunt superstitiose discernendae figurae. Ego nomina sumpta a causis aut effectibus, Graecorum more, in hac figura colloco, ac maius quoddam intervallum et discrimen facio inter metalepsin et metonymiam, quam alii faciunt, ut facilius agnosci et discerni possint.

Συνεκδοχή comprehensio dicitur, cum vel totum parte comprehendimus, ut mucronem dicimus pro gladio. Animam pro animante seu homine, ut Omnis anima subdita sit potestatibus,

Tecta, pro aedificiis. Vel cum pro parte totum dicimus, ut cum dicimus aliquid factum esse, quod fieri coepit, ut mortui peccato, qui coeperunt mori. Sic dicimus exercitum esse caesum, quia plurimi interfecti sunt. Sic dicimus populum Dei sanctum esse, quia aliqui sunt sancti. Vel cum continens pro contento sumitur, ut, epotos cados pro vino epoto. Vel materia pro toto, ut, ferrum pro gladio. Vel prius, aut posterius, ex quo caetera intelligi possunt, ut, concutere muros pro oppugnatione. Oculi Domini super iustos, id est, cura, quia diligenter consideramus, et intuemur illa, quae curamus. Vultus Domini super facientes mala, id est, ira, Nam irati vultu minantur. Huiusmodi figurae infinitae sunt in sacris literis.

Μετωνυμία, partim metalepsi, partim synecdoche cognata, verum videtur mollior figura esse, quam illae. Nam vicinum nomen pro vicino sumitur, ut signum pro signato, ut sceptra pro regno, fasces pro imperio, claves pro officio vel potestate, toga pro pace. Hic est agnus Dei, id est, victima, est enim nomen speciei pro genere scil. victima. Et agnus peculiariter significabat Christum, qui erat futurus vera victima. Metonymiae dicuntur etiam, cum inventorum seu autorum nomina sumuntur pro rebus, ut Bachus pro vino, Ceres pro frugibus, Mars pro bello, Moses pro lege, Christus pro Evangelio. In sacris literis variae sunt metonymiae, et in his nonnullae ignotae aliis linguis, ut calix pro sua cuiusque portione, et deinde ulterius transfertur, ac pro afflictione accipitur, unctus pro rege. Nam hae minus durae sunt, virga pro castigatione, crux pro afflictione, iudicium pro poena.

Ἀντονομασία. Cum definitionem aut etymologiam aut descriptionem, pro aliquo nomine ponimus, ut pro Homero Poëtam, pro Christo Salvatorem, pro Aristotele Philosophum, pro ira bilem effervescentem. Pro ambitione dixit Ovidius, Nec levis ambitio perfusaque gloria fuco. Pro avaricia, Magnarumve fames sollicitavit opum. Quanquam autem non idem decet in carmine et soluta oratione, tamen et haec admittit interdum descriptiones, ut cum Cicero pro coniuratione dicit: domesticum latrocinium, pro improbis civibus: pestem et strumam civitatis. Et Paulus ornatissime pro lege dicit *χειρόγραφον* contra nos scriptum.

Κατάχρησις. Verbi abusus est, ut parricidam dicimus pro eo, qui propinquum occidit. Gratiam dicunt Theologi, non tantum pro favore, sed etiam Graeco aut Ebraico more pro beneficio aut munere. Sed in sacris literis multa similia exempla extant, quia interpretibus non licuit ubique Graecam aut Ebraicam phrasin mutare. Est et *κατάχρησις* quam singulari consilio interdum usurpamus, ut cum pro virtutibus vicina vicia, aut econtra tradimus, ut pro crudelitate severitatem, pro avaricia parsimoniam.

Ὀνοματοποιΐα nova confictio est nominis, ut bombarda.

Iure recensentur inter tropos *ὑπερβολή* et contraria extenuatio. Sed de his infra de amplificatione dicemus.

Ἀλληγορία non est in verbo sed in sententia, cum aliqua res significatur similitudine quadam, ut, Ne obiicias margaritam porcis, hic in nulla voce tropus ullus est, sed tecte aliud quiddam hac similitudine significavit. Nam *ἀλληγορία* eiusmodi est collatio, in qua simile ostenditur, nec tamen additur expresse altera pars collationis, seu ut dicam aliter, allegoria est mutilatum enthymema. Quintilianus vocat perpetuam metaphoram, gratum in oratione usum habet, parce usurpata, ut, Non profecturis littora bobus arat, Non datur ad musas currere lata via, Virtutem posuere dii sudore parandam. Si crebra fuerit, reddet orationem obscuram et ineptam. Itaque sunt ineptissimi, qui in sacris litteris omnia transformant in allegorias.

De quatuor sensibus sacrarum literarum.

Sed quoniam huius rei mentio obiter incidit, duxi etiam adiiciendam esse quarundam vocum interpretationem, quae alicubi occurrunt in Theologis. Quidam enim inepte tradiderunt quatuor esse scripturae sensus: Literalem, Tropologicum, Allegoricum et Anagogicum. Et sine discrimine omnes versus totius scripturae quadrifariam interpretati sunt. Id autem quam sit viciosum facile iudicari potest. Fit enim incerta oratio, discerpta in tot sententias. Sed has nugas commenti sunt homines illiterati, qui cum nullam dicendi rationem tenerent, et tamen viderent scripturam plenam esse figurarum, non potuerunt aptae de figuris iudicare. Itaque coacti sunt novam quandam rhetoricam comminisci, ut cum interpreta-

bantur hanc sententiam: Tu es Sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech. Primum historiam aliquam quaerebant. Nec libet recitare, quam absurdas et intempestivas interdum historias affinxerint, ut in hoc loco plane corrumpitur germana sententia: Si quis finget Davidem habuisse sacerdotium, hoc est, pacato regno, perfecisse sicut bonos principes decet, ut etiam sacerdotium recte constitueretur, doctrinam emendasse, et cultus ordinasse, Psalmos composuisse, distribuisse Sacerdotum et Levitarum officia.

Haec sunt in principe digna laude, sed interpretatio ad hunc Psalmum non quadrat. Non enim propterea David est sacerdos, Et nominatur Sacerdotium Melchisedech, ut significetur novum ministerium, dissimile Levitico, futurum esse.

Sed quamcumque historiam affinxissent, deinde addebant τροπολογίαν, quae transferebat historiam ad mores, sicut David imitatus est Melchisedech, ita nos imitemur eius liberalitatem, iuvemus hospites, pauperes. Hanc translationem ad mores vocabant τροπολογίαν, cum quidem in hac voce errarent, aliud enim significat τροπολογία, videlicet, non sermonem aut interpretationem de moribus, sed in genere quidquid figurate effertur, ut: Calicem salutarem accipiam, id est, perferam adflictiones atque aerumnas. Nam τρόπος hoc loco significat mores, sed vocem versam a nativa significatione ad vicinam.

Tertio loco allegoria sequebatur, quae pertinebat ad Ecclesiam, aut si quis dexterius tractabat ad Christum, ut: Tu Christe es sacerdos secundum ordinem Melchisedech, referebantque id tantum ad coenam Domini.

Quartus locus addebat ἀναγογὴν, quae erat interpretatio de coelesti statu. Tu eris sacerdos, id est, pius erit beatus in coelo, Deum tanquam sacerdos celebrabis.

Errant autem et in hac voce, cum dicunt ἀναγωγίαν pro ἀναγωγή, significat enim ἀναγωγία petulantiam, seu feritatem morum, ab ἀναγωγὸς, quod est intractabilis et petulans.

Dionysius figuram nominat ἀναγωγὴν, neque tamen apud hunc aliud est, quam allegoria, quam quidem et ipse immodice praedicat. At nostri Theologi fuerunt ineptiores, qui, ut longius etiam a sententia grammatica discederent, ultra allegoriam finxerunt anagogen, quae transferret rem ad coelestia, ut Ierusalem historice significet urbem eius nominis, Tropologicae rempub. bene constitutam, Allegoricae Ecclesiam, Anagogice vitam aeternam seu coelestem. Et hoc modo omnes versus prodigiosa metamorphosi quadrifariam interpretabantur, quantumvis interdum dictum aliquod repugnaret illi metamorphosi.

Caeterum nos meminerimus unam quandam ac certam et simplicem sententiam ubique quaerendam esse iuxta praecepta grammaticae, dialecticae et rhetoricae. Nam oratio, quae non habet unam ac simplicem sententiam, nihil certi docet. Si quae figurae occurrent, hae non debent multos sensus parere, sed iuxta consuetudinem sermonis unam aliquam sententiam, quae ad caetera quadret, quae dicuntur. Et ad hunc usum haec pueris doctrina de figuris et omni ratione dicendi reperta est, ut discamus iudicare de sermone, et unam aliquam ac certam sententiam ex qualibet oratione colligere. Proinde in sacris literis illa sententia retinenda est, quam consuetudo sermonis parit, haec certo docet conscientias de his rebus, quae ibi traduntur, Ut in isto loco quem citavimus: Tu es sacerdos etc. Initio tota narratio percurrenda est, et quaerendae circumstantiae, quis loquatur, de qua persona loquatur. Hic reperiemus pleraque membra nihil pertinere ad Davidem, sed ad quendam perpetuum regem, qui novo quodam sacerdotio fungetur, antiquato Levitico. Constituendum est igitur, quod hic Psalmus de uno ac solo Christo loquatur, et literalis sensus seu historicus in hoc versu erit de Christi sacerdotio. Nunc qui volet explicare, non accersat allegorias, sed hanc causam seu literalem sensum de sacerdotio Christi, referat ad locos communes, et de his ordine dicat, iuxta dialecticae praecepta: Quid sit sacerdotium, Quid effecerit Christi sacerdotium, Quod nostra iusticia, nostris victimis, nostro cultu, non possimus placare Deum sed Christi sacrificio placatus, donet nobis iusticiam, pacem, vitam aeternam. Hoc modo literalis sensus illustratus, per definitionem sacerdotii, magnopere iuvat bonas mentes, ac in locis communibus delectus adhibendus est, ubi ad Evangelium referenda res sit, ubi ad Decalogum seu praecepta de moribus. Nam aliud in alio argumento decet, Extremi tamen loci hi sunt, Lex seu Decalogus, et Evangelium, intra quos versari oportet hos, qui interpretantur scripturam.

Verum hic interroget aliquis, an nusquam aliis sensibus locus sit. Ad hoc respondeo: Si omnia sine discrimine velimus transformare in varios sensus, nihil habebit certi scriptura, Itaque iure reprehenditur Origenes, qui omnia quantumlibet simpliciter dicta, tamen in allegorias transformat. Haec interpretandi ratio maxime labefacit ratio autoritatem scripturae. Nam et Porphyrius hoc nomine irrisit Christianam doctrinam, et scripsit eam nihil habere certi, siquidem non aliter atque fabulae poëtarum, in alios quosdam sensus, praeter grammaticum, omnia transformanda essent. Itaque plerumque uno sensu grammatico contenti esse debemus, ut in praeceptis et promissionibus Dei. Illud vero maxime ridiculum est, quod in concionibus vel Prophetarum, vel Christi, item in disputationibus dogmatum ut in Epistola Pauli quatuor sensus finxerunt.

Caeterum, quaedam facta extant in sacris literis, et ceremoniae quaedam, quae ad id institutae fuerunt, ut aliud quiddam significarent. In his est allegoriae locus. Quanquam ne hic quidem anxie quaerendae sunt, quia ut maxime eruamus aptas allegorias, tamen in controversiis non pariunt firmas probationes, tantum velut picturae reddunt illustrius, id quod ex aliis certis locis probatur.

Sunt autem huius generis pleraque facta, ut historiae Ionae, qui post triduum revixit. Mactatio agni in Paschate, Adoratio ad propiciatorium, et aliae ceremoniae.

Porro hic non est abiiciendus literalis sensus, sunt enim mandata Dei, quae non licuit mutare sine autoritate divina, sed ipsa facta et mores conferuntur cum aliis rebus similibus, quae alibi simpliciter et sine figuris propositae sunt. Nam ea quae acciderunt ante patefactum Evangelium, aliquid de Evangelio significabant, quare in Evangelii sermone resistere nos oportet, nec praeter grammaticum sensum, novam doctrinam quaerere. Itaque allegoria sequitur literalem sententiam, ubi res similes ad literalem sensum, velut ad exemplum, aut imaginem comparare possumus, sicut in apologis enarrandis, mores tyrannorum ad luporum ingenia conferuntur, aut astuti ad vulpeculam.

Semper autem versabitur allegoria in sacris literis, inter locos praecipuos doctrinae Christianae, refertur enim ad regnum Christi, ad poenitentiam, ad gratiam, ad fidem in Christum, ad doctrinam de cruce, ad orationem, ad officia charitatis. Nam in his rebus acquiescit mens Christiana, neque restat alia melior doctrina quaerenda. Quare nihil opus est allegoria, ubi Prophetae claras promissiones de Christo tradunt, aut claras sententias de fide, de poenitentia, de cruce, de officiis charitatis.

Neque vero cuiusvis est artificis, dextre tractare allegorias, aut videre ubi deceant. Nemo enim erit idoneus artifex huius rei, nisi perfectam cognitionem habeat istorum locorum, qui sunt in doctrina Christiana praecipui, quos paulo ante recitavi. Christus alicubi alludit ad historiam Ionae, interpretatur et serpentem exaltatum in deserto. Paulus in Corinthiis velum interpretatur, quo facies Moisi tecta fuit. Hos videmus versari intra locos illos, quos nominavi, et maximas res quasi pictas imaginibus ostendere. Afferunt enim in loco adhibitae, et gratiam et lucem orationi, ut si quis in commendatione linguarum et artium comparet ad cophinos, in quos colligebantur reliquiae quinque panum, disciplinas humaniores. Cum enim panes significent verbum Dei, cophini significabunt linguas et artes, quibus inter homines asservatur verbum Dei. Non igitur aspernandae erunt homini Christiano disciplinae humaniores, cum sint vasa, in quibus coelestis doctrina conservatur. Aut si quis dicturus de duplici iusticia, civili et spirituali, dicat tabulas Moisi, intus et foris scriptas fuisse, ut significaretur, eas partim de iusticia cordis coram Deo praecipere, partim de externa ac civili iusticia. Aut ideo duas fuisse tabulas, quia prior iusticiam spiritualem, qua proprie cum Deo agimus, continet, altera praecepta de vita corporali ac civili. Prior continet Theologiam, seu vitam spiritualem. Secunda Politica est. Itaque hae tabulae complexae sunt totam hominis vitam.

Extant Lutheri commentarii in Deuteronomium, et in quosdam Prophetas, qui ostendunt, quid in hoc genere enarrandi maxime deceat. Hic non traduntur solae allegoriae, sed prius historia ipsa transfertur ad locos communes fidei et operum, deinde ex locis illis nascuntur allegoriae. Sed hanc rationem nemo imitari sine excellenti doctrina potest. Et cum proclive sit in hoc genere a via deerrare, monendi sunt imperiti, ut omissis allegoriis, versentur sedulo in aliis locis scripturae, ut autoribus, ubi sine figuris plane

traditur summa doctrinae Christianae, Non allegoriae intempestive adhibitae perniciosos errores pariunt.

Est autem alia quaedam ratio ex scripturis, ratiocinandi aliquid, ut cum ex verbis Genesis tertio ratiocinamur, Christum venturum esse, qui diabolum superaturus sit, et regnum diaboli eversurus, abolito peccato et morte. Textus enim aperte dicit de regno diaboli, quod sit insidiaturus humani generi universo, Sed venturum semen, ut caput diaboli conculcet, ergo Christus regnum diaboli, peccatum et mortem abolebit.

Item, Christus est verus sacerdos, igitur vere placabit patrem. Hoc ex definitione sacerdotis sumitur, nam hoc officium continet definitio sacerdotis, videlicet, placare Deum.

Item, Davidi promittitur regnum aeternum, ergo Christi regnum erit regnum spirituale, non civile, quia res publicae corporales non possunt esse aeternae.

Esaiae 53. scribitur, Christum moriturum esse, et eodem loco vaticinatur Propheta, futurum ut eripiatur a morte. Hinc ratiocinamur, Christum resurrecturum fuisse a morte.

Christus approbat magistratum, igitur approbat iudicia, militiam, et omnia civilia officia. Haec ratio argumentandi longe praestat allegoriis, et ad docendum accommodata est, quia gignit plaerasque firmas probationes, ideo et Christus saepe ea utitur, disputat, se a Davide dici Dominum, hinc gravissimam sententiam vult effici. Nam si Christus tantum regnum corporale habiturus fuisset, non fuisset Dominus Davidis, sed minor etiam isto, quia filius erat. Nunc non solum maior et clarior rex dicitur, sed Dominus divinitus missus, placaturus patrem, et liberaturus nos a peccato et a morte. Ergo Christus habebit non regnum mundanum, sed spirituale, reddet nobis vitam aeternam. Epistola ad Ebraeos plena est talium argumentorum, ut Pontifex quotannis sacrificabat pro peccato, igitur peccatum non est abolitum oblatione Pontificis, quia quotannis recurrebat. Tales argumentationes non sunt allegoriae, non enim abiicitur sensus grammaticus tanquam umbra, aut figura alterius rei, sed pariter antecedentis et consequentis sententias retinere necesse est, et argumentatione quasi per gradus a priore ad posteriorem pervenimus. Neque hic simile confertur ad simile, sed ducuntur argumenta ex causis, ex effectibus, ex definitionibus, ex contrariis et aliis locis dialecticis. Verum observandum est, nequid mala consequentia attexatur scripturis, neve coniungamus membra ἀνακόλουθα, et non necessario cohaerentia. Nam Iudaei et haeretici, dum sententias non necessario cohaerentes mala consequentia conglutinant, multas impias opiniones gignunt, sicut Irenaeus inquit, haereticos restim nectere de arena, quia male cohaerentia membra in argumentando connectunt.

Porro allegoria magis locum habet in factis enarrandis, at hac ratione argumentandi utendum est in dictis explicandas, in prophetiis ac promissionibus.

Verum et in factis valet argumentatio, cum exempli causa factum proponimus cum aliqua figura, ut, Daniel obiectus est leonibus propter verbum Dei, ita et nos oportet propter verbum Dei perpeti acerbissima odia hostium. Hic quaedam similitudo ostenditur, comparatur rabies hostium Evangelii ad leonum truculentiam. Hoc genus argumentorum vocabant olim τροπολογίαν abutentes vocabulo. Nos in tali collatione non dicimus novum esse sensum exempli, sed dicimus argumentationem esse, in qua iuxta dialecticae praecepta res inter se cognatae aut similes conferuntur. Hoc modo multa ratiocinatur Christus in Evangelio ex parabolis.

Haec duxi hoc in loco, de quatuor sensibus dicenda esse, ut admonerem unam aliquam, ac simplicem, et certam sententiam in singulis locis quaerendam esse, quae cum perpetuo contextu orationis, et cum circumstantiis negocii consentit. Nec ubique licet allegorias quaerere, nec temere aliud ex grammatica sententia ratiocinandum est, sed videndum, quid in unoquoque loco deceat, nec pugnantia fingenda sunt cum articulis fidei.

Numerantur allegoriae species *αἴνιγμα*, quod quia est obscurius, non decet in oratione, Poëtae alicubi utuntur, ut Hesiodus, dimidium plus toto.

Item *εἰρωνεία*, quae est dissimulatio quaedam, cum id, quod reipsa detrahimus, prolixe concedimus in speciem, ut: Verres homo sanctus et diligens. Magna est autem varietas ironiarum, quae melius ex quotidianae vitae consuetudine, quam ex praeceptis cognosci possunt. Interdum admiratio, interdum querela, alicubi deprecatio, alicubi contemptus, ut, quid est veritas? Deni-

que varii affectus ac gestus adhibentur ad ironiam. Magnam autem in loco gratiam habet, delectat enim acumen in salse dictis, et tecta vituperatio semper venustior est quam apertum convicium.

Vocant σαρκασμὸν cum hostis calamitatem exprobrat hosti, ut, En agros, et quam bello Troiane petisti, Hesperiam metire iacens. Talia sunt: Ave rex Iudaeorum. Si filius Dei es, descende de cruce. Verbum σαρκάζειν significat rictum irritati canis, hinc translatum est ad exprobrationem, ut significet irridere cum quadam irae significatione, qualis est rictus irritati canis.

Vicina est ironiae μιχήσις, cum alterius gestum repraesentamus, aut recitamus verba. Talia sunt apud Paulum in Colos.: Ne attingite, ne gustate, ne contrectate.

Est et proverbium allegoriae species, quia fere nata sunt proverbia ex similitudine, ut Catulae dominas imitantur. Qua similitudine significamus familiam abire in mores domini. In Salomone multa sunt huiusmodi: Qui dissipat sepem mordetur a colubro, id est, Qui veterem formam reipublicae labefacit ac dissolvit, is accersit sibi exitium. Sicut enim serpentes penetrant in hortum, rupto pariete, ita conceditur improbis licentia grassandi in rebus publicis, postquam autoritas legum novo exemplo labefactata est.

Possunt inter allegoriae species et Apologi numerari, cuiusmodi sunt Aesopi. Item fabulae poëtarum, ut apud Homerum Cyclopes, qui significant allegorice homines barbaros, qui in illo littore exercebant latrocinium, Monstrosa corporis moles convenit barbaris et feris moribus. Oculus, opinor, significabat formam galeae, quae olim ita fiebat, ut unam in fronte tanquam fenestram haberet. Hoc genus interpretationis vocant μυθολογίαν. Neque vero inutile fuerit, interdum proponere talia argumenta adolescentibus, ad acuenda et exercenda ingenia. Ad hunc usum arbitror initio, Christophori imaginem confictam esse, quae significat doctorem Evangelii, is enim Christum gerit, monstrandum aliis hominibus. Oportet autem in tali viro magnum animi robur esse, ideoque pingitur magna corporis moles. Nam infinita pericula subeunda sunt docenti Evangelium, quare et iste heros per mare ac medios fluctus incedit, et undique circum eum natant variae beluae, minantes ei exitium. Puer quem gerit exiguus est, nam potentia Christi aliquando perexigua videtur, laborant et periclitantur Apostoli, nec videntur adiuvari a Deo. Et queritur Christophorus, inusitatum pondus esse. Puer ipse opprimit baiulum. Saepe enim Deus ipse videtur adversari ac irasci, et terret pios, ac pene ad desperationem adigit. Interim tamen erigit se Polyphemus iste, ac sustentat se quadam arbore, hoc est, sancti in terroribus sustentant et erigunt se verbo Dei. Et illa arbor primum arida, postea florere incipit. Nam doctrina parit multos bonos fructus, servat et doctorem et Ecclesiam, quanquam impii iudicant doctrinam inanem et inutilem esse. Praeit autem in littore senex cum lychno. Is significat Prophetas, qui ante Christum natum de eo vaticinati sunt, et testimonio suo nos confirmant. Neque vero deest victus piis, tametsi impii ubique cupiant eos perditos esse, ideo secum in pera piscem ac panem gerit. Vides quam apte in hac pictura significatum sit, qualem esse, et quid sustinere Christianum ac praecipue doctorem Evangelii oporteat. Merito igitur laudata est imago, et in omnibus picta templis, non ut per superstitionem coleretur, sed ut nos admoneret nostrorum periculorum.

De schematibus.

Supra dixi vocari Tropos, cum vocis significatio ad vicinum quiddam transfertur, ut cum vulgo dicimus crucem pro calamitate. Sed σχῆμα est gestus, in quo non est necesse vocis significationem mutari, ut cum dicit poëta: Tuta frequensque via est per amici fallere nomen, Tuta frequensque licet sit via crimen habet. Hic ubique retinetur propria verborum significatio, et cum res sine repetitione dici potuisset, tamen plus gratiae habet oratio propter repetitionem. Rhetores partiuntur schemata in σχήματα λέξεως et σχήματα διανοίας, Nam alias in positu verborum gestus est, alias gestus est mentis potius quam verborum. Gestus est in mente, ut cum significat aliquis se dubitare, se mirari. Nos omissa hac subtili ac tenui partitione, tres figurarum ordines faciemus.

Primus omnino ad grammaticos pertinet, de situ verborum, aut de emphasi ac luce vocabuli, Et ad hunc ordinem tropi, quoque pertinent, qui excogitati sunt, ut res quasi picta similitudine quadam fieret illustrior.

Secundus ordo proprie non ad verba, sed ad mentem seu sententiam pertinet. Sunt enim figurae quae addunt motum orationi, ut interrogatio, admiratio, dubitatio, querela etc.

Postremus ordo maxime ad oratorem pertinet, qui continet rationem amplificandi, hoc est, figuras, quae augent orationem, et longiorem atque ampliorem efficiunt.

Primus ordo figurarum.

Grammatici recensent figuras, primum pronunciationis, ut Syncopen, numum pro numorum, deinde Constructionis, ut: turba ruunt. Saxa vocant Itali, mediis quae in fluctibus aras. Hoc modo perturbatam constructionem vocant hyperbaton. Sed has figuras praetermittam, sunt enim a grammaticis discendae. Aliae tantum in rhetorica traduntur, tametsi et ipsae ad grammaticos pertineant, ut Repetitio. Haec multas species habet et varia nomina, quia alias repetitio fit initio, alias in fine. Nos erimus contenti nomine generis in omnibus speciebus. Constat Verrem rempublicam venalem habuisse, constat, Uni uni odiisque viro. Utuntur autem repetitione non temere ubique. Sed cum aliquid vehementius urgent et cupiunt efficere insignius, quod quidem variis de causis accidit.

Vicina est repetitioni Copulatio, ut: ad illum diem, Memmius erat Memmius. In hac figura posterius est descriptio prioris, nam in priore tantum persona, in posteriore qualitas significatur, ut: in hoc tumultu consul erat consul, id est, erat fortis et constans, qualem decet esse consulem. Graeci vocant πλοκὴν.

Traductio repetit eandem vocem alio casu. Qui nihil habet in vita iucundius vita, is cum virtute non potest vitam colere. Apud Ciceronem pro Murena: Sit denique in civitate ea prima res, propter quam civitatis est omnium princeps, Magnum habet usum in enthymematis, ex quorum natura oritur, Propter virtutem nobilitas in laude est, igitur virtus magis laudari meretur quam nobilitas. Cicero in Orat.: Cum gratiae causa nihil facias, tamen omnia grata sunt. Est autem ταυτολογία, cum eadem vox odiose sine singulari emphasi iteratur.

Articulus, cum multa sine coniunctione cohaerent, ut: veni, vidi, vici. Ferte citi flammas, date tela, impellite remos. Est et exemplum apud Paulum ad Roma. 1. Cicero aliquando dissolutum vocat. Graeci nominant ἀσύνδετον, et διάλιτον.

Πολυσύνδετον dicitur contrarium schema, ubi oratio multis coniunctionibus cohaeret, ut: Athamasque Thoasque.

Similiter cadens in nominibus dicitur, cum simili sono casuum desinunt commata aut cola, ut: Caesar Carolus, nulli superiorum imperatorum, secundus est ullo in genere virtutis, plerosque autem vincit, magnitudine foelicitatis, nec deest illi laus eximia bonitatis. Graeci vocant ὁμοιόπτωτον.

Similiter desinens, dicitur in verbis aut aliis vocibus, cum simili sono desinunt commata, aut cola, ut: audacter facere, contumeliose dicere. Graeci vocant ὁμοιοτέλευτον.

Hypallage est, quoties oratio ordine rerum converso effertur, poëtis familiarior, ut apud Virgilium: Dare classibus austros, et apud Ciceronem: Non vidimus in urbe gladium vagina vacuum.

Agnominatio, cum similitudine literarum deflectimus vocem in contrarium, ut Inceptio est, amentium non amantium. Magistratus est illi oneri potius quam honori. Graeci vocant παρονομασίαν, cuiusmodi sunt: ex oratore arator, ex theologo mataeologus.

Vicina est huic ἀντανάκλασις, cum idem verbum non nihil mutatum aut mutata significatione repetitur, ut iucundum est amare, si curetur ne quid insit amari. Fit et in talibus: Oppugnari pecunia potest bonus vir, expugnari non potest.

Ἔκλειψις cum deest aliquis casus, ut: egone illam? quae me? quae non? Plaeraque istiusmodi imperfecta membra Graeci vocant ἀνανταπόδοτα, hoc est non reddita, ut in Galatis: Ne libertatem in occasionem carni, deest enim: detis.

Est et cognata Reticentia, quam vocant ἀποσιώπησιν cum propter affectum aliqua sententiae pars praeciditur, aut sermo interrumpitur, ut Virgilius: Quos ego? sed praestat motos componere fluctus.

Secundus ordo figurarum.

Interrogatio notior figura est, quam ut opus sit eam prolixe describere. Virgilius: Quis novus hic nostris successit sedibus hospes? Hic per se

quisque observabit, quam multiplicem vim instandi, indignationis et similium affectuum habeat interrogatio.

Subiectio, cum ipsi respondemus nostrae interrogationi: Quid igitur, peccabimus, quia non sumus sub lege? non. Subiectio ἀνθυπαφοραν continet, de qua infra dicemus.

Exclamatio, quale illud est: O tempora, o mores! Hei mihi qualis erat quantum mutatus ab illo. Huc pertinent imprecationes. Item obtestationes: Per ego has lachrimas dextramque tuam te. Item, ominationes, ut Virg.: Turno tempus erit magno cum optaverit emptum, Intactum Pallanta.

Dubitatio. Graeci vocant ἀπορίαν cum dubitare et nescire nos aliquid significamus. Exemplum est in exordio apud Ciceronem de perfecto Oratore.

Cognatum est παράδοξον seu inopinatum, ut: Nunquam credidi fore iudices, ut reo Scauro, ne quid in eius iudicio gratia valeret. Ac formae multae sunt huius generis. Est enim admiratio, ut miror, quomodo tibi in suspicionem venerim. Item ἀδύνατον, quo saepissime in omni sermone utimur. Non possum verbis consequi, quantum literae me tuae delectaverint. Poëtae abundant exemplis, ut: Non mihi si linguae centum sint, oraque centum, Ferrea vox, omnes scelerum comprehendere formas etc.

Communicatio, cum adversarium ipsum consulimus, aut cum iudicibus deliberamus, ut: Cedo si vos eo loco essetis, quid faceretis aliud? Ita Demosthenes interrogat Aeschinem, interrogat et iudices, quid faciendum fuerit cum Philippus transisset in Atticam cum exercitu, an fuerit ultro proiicienda libertas, et urbs dedenda? Hic locus plurimum ad victoriam prodest. Extorquet enim quasi tacitam confessionem. Neque alibi vehementius urget Aeschinem, quam in ea parte orationis, obiicit ei, quod tunc cum dandum esset consilium reipublicae non dissenserit, nunc postquam secus evenit, reprehendat. Id dicit esse non oratoris, sed sycophantae, non in tempore monere, sed post factum consilia reprehendere. Est vicina huic figurae et commemoratio seu vera seu ficta tacitae opinionis iudicum, ut apud Ciceronem pro Milone: Eius igitur mortis sedetis ultores, cuius vitam si putetis per vos restitui posse, nolitis etc. Est et vicina permissio, cum quaedam non explicamus, sed aestimanda iudicibus relinquimus, aut etiam adversariis.

Praeteritio παράλειψις, cum simulamus non aliquid relinquere, aut omittere, quod maxime obiicimus, ut non dicam pro quantis beneficiis talem mihi gratiam reddideris.

Aversio ἀποστροφή multiplex est et maximam vim habet, cum persona mutatur in oratione veluti appellandi alicuius causa, ut: Vos enim iam ego Albani tumuli atque luci. Virgil.: Ne pueri, ne tanta nimis assuescite bella, Neu patriae validas in viscera vertite vires.

Licentia παρησία, cum apud eos, quos vereri debebamus, quasi liberiorem personam induimus, aut in commonefaciendo, aut in obiurgando, ut Cicero pro Sexto Roscio queritur de licentia nobilitatis, in Syllae victoria. Idcirco ne experrecta nobilitas armis atque ferro rempublicam recuperavit, ut ad libidinem suam liberti servulique nobilium bona, fortunas vestras, nostrasque vexare possent. Et in Verrem dicit de publica infamia iudiciorum. In hoc genere crebrae extant obiurgationes populi Atheniensis apud Demosthenem, ut: ὁρᾶτε γὰρ ὡς ἐκ τοῦ πρὸς χάριν δημηγορεῖν ἐνίους εἰς πᾶν προελήλυθε μοχθηρίας τὰ παρόντα πράγματα. Neque vero opus est multis exemplis, cum concionatores horum temporum in templis sine modo utantur hoc schemate. Sed est quoddam genus cum quadam simulatione libertatis aut nostra, aut aliorum errata ita reprehendimus, ut figurate adulemur, quale illud est pro Ligario: M. Cicero apud te defendit alium in ea voluntate non fuisse, in qua seipsum confitetur fuisse. Item suscepto bello Caesar, gesto etiam ex magna parte, nulla vi coactus, iudicio meo, ac voluntate ad ea arma profectus sum, quae erant sumpta contra te. Haec ideo commemorantur, ut clementia collatione errati exaggeretur. Sed est venustissimum exemplum apud Herodotum. Cum Cambyses vituperatus propter ebrietatem, Senatum Persici regni convocasset, ac Principes iussisset palam dicere, Siquid in eo reprehendendum putarent, cum res tantas gessisset. Hic cum ordine singuli amplissimis laudibus Cambysen propter metum ornassent, ac patri Cyro praetulissent, quia Aegyptum Cyri regno adiecisset. Tandem Croesus iussus dicere, reprehendit aliorum orationes, inquiens nondum esse parem Cyro Cambysen, quia Cam-

byses nondum talem filium regno genuisset, qualem reliquit Cyrus. Haec figurata reprehensio plus habuit adulationis, quam aliorum magnifica encomia, Et inanem ridet barbarici tyranni vanitatem. Varie utuntur homines astuti, cum hac figura, tum aliis, eaque varietas cum arte comprehendi non possit, in quotidiana vitae consuetudine observanda erit, quam tamen deprehendent facilius, si qui ab arte adiuvantur, ubi locus ostenditur, et unius atque alterius formae exempla traduntur, ex quibus iudicari vicina possunt. Sicut enim nulla arte gestus omnes corporis comprehendi possent, ita nec orationis gestus ac motus omnes numerare queunt.

Tertius ordo figurarum.

In tertio ordine collocavimus eas figuras, quae augent orationem, et reddunt locupletiorem. Sicut autem hoc eloquentiae summum opus est, alia amplificare, alia extenuare, ita difficile est imperitis huius rei efficiendae viam atque rationem videre. Itaque cum legunt disertorum orationes, mirantur unde sumpserint una de re tantam sententiarum ac verborum copiam. Figurae supra traditae, etiam ab indoctis facile iudicari possunt, sed amplificatio singularem requirit artem atque usum. Ad hanc rem scripti sunt utilissimi libri De copia Erasmi, quorum prior continet figuras, quibus verba variantur. Posterior continet figuras, quae maiorem rerum copiam suppeditant. Idem nos in hoc tertio figurarum ordine docebimus, quomodo crescat oratio, partim verbis, partim etiam rebus aucta. Sed nos breviores erimus, quia omnibus in manu sunt Erasmi libelli, quorum quidem mentionem et ob hanc causam hoc loco fecimus, ut obiter admoneremus imperitos, qua in parte rhetorices praecipue usus sit illorum Erasmi praeceptorum. Cum enim res inventae atque dispositae sunt, quae negotii substantiam continent, postea videndum est, ubi pluribus verbis in una re utendum sit, ut verbis tanquam pictae et illuminatae res fiant illustriores. Deinde ubi etiam prosit plus addere rerum. Horum alterum docet Erasmus efficere priore libello, alterum posteriore.

Observet autem studiosus lector figuras omnes, praesertim has, quae augent orationem ex locis dialecticis oriri, ad quos si quis prudenter sciet eas referre, plaeraque in causis subtiliter et acute iudicare, et definitas negotii regiones melius videre poterit. Nam iidem loci cum confirmandi aut confutandi causa adhibentur, argumenta sunt ac nervi, ut vocant. Cum adhibentur illuminandi causa, dicuntur ornamenta. Ac plaeraque non tantum ad pugnae speciem comparata sunt, sed argumentis pondus addunt.

Est autem haec prima et praecipua augendi ratio, transferre ὑπόθεσιν ad θέσιν, hoc est, transferre causam ad locum communem, qua de re saepe praecipit Cic. et nos supra diximus. Quomodo autem hoc fieri conveniat, in exemplis facilius, quam in praeceptis cerni potest, si tamen admonitus lector sciet, se debere considerare, quod res ad locum communem referatur. Varie enim intertexuntur causis loci communes, alias fit hoc aperte et prolixe, alias fit breviter et dissimulanter. Estque mediocris cuiusdam tum usus, tum prudentiae, videre quid in hac re deceat, et ubi recipiat oratio locos communes. Si de bello Turcico dicendum sit, duo sunt praecipui loci communes, in certis partibus aperte tractandi, caeterum ita spargendi sunt in totam orationem, ut ad eos alludere dicentem intelligi possit. Sunt autem hi loci. Prior est, pium ac necessarium officium esse christiani principis, bello defendere suos, ac tueri civilem statum religiones ac leges. Altera est de immanitate gentis Turcicae, quanta sit in illa barbarie impietas adversus Deum, quanta crudelitas atque immanitas adversus homines. Ex his quasi fontibus non ornamenta tantum, sed etiam probationes sumuntur. Nam locus communis continet maiorem in principali syllogismo causae. Itaque in ea parte orationis, quae maiorem exponit, aperte tractandus atque ornandus est locus communis. Id fecit Cicero, cum saepe alias, tum pro Milone, ubi exaggerat vim legis naturae, quod liceat vim vi repellere. Nam ex illa lege sumitur maior in probatione. Isocrates bonam partem operis consumit in locis communibus. Sed hoc illum magis decuit, quia nonnihil a veritate actionum recedunt Panegyrici. In foro ac negociis verecundior esse debet ornatus. Non raro tamen Demosthenes, et si nemo verecundius dixit, integros locos communes tractat, ut cum hanc maiorem sui syllogismi exponit, probaturus se honeste consuluisse. Semper Athenienses servitutem non solum a se, sed etiam a tota Graecia, quamlibet magno cum periculo depulerunt. In hac sententia diu commoratur, eamque cum

exemplis, tum aliis figuris amplificat. Narrat Cyrsilum, cum Xerxes bellum Graeciae intulisset, utilia quidem, sed indigna Atheniensium gloria suadentem, adeo non permovisse Athenienses, ut non solum ipsum cives, sed etiam uxorem eius mulieres lapidibus obruerint. Et addit causam facti οἱ γὰρ ἐζήτουν οἱ τότε ἀθηναίοι οὔτε ῥήτορα, οὔτε στρατηγὸν οἱ ὅτου δουλεύσευσιν εὐτυχῶς, ἀλλ' οὐδὲ ζῆν ἠξίουν εἰ μὴ μετὰ ἐλευθερίας αὐτοῖς ἐξέσται τοῦτο ποιεῖν, ἡγεῖτο γὰρ αὐτῶν ἕκαστος οὔχι τῷ πατρὶ καὶ τῇ ματρὶ μόνον γεγένησθαι, ἀλλὰ καὶ τῇ πατρίδι. Haec omnia nascuntur ex collatione utilitatis et honestatis, ex officiis boni civis, et ut dialectice loquamur, ex causis finalibus, quod homines ad honestatem procreati sint, non ad turpitudinem, quod cives libertatem tueri deceat, quia in servitute non possint sine turpitudine vivere, cum servitus non regatur iure ac legibus, sed ex libidine illorum, qui multa iniusta imperant. Apud Livium Annibal petens a Scipione pacem, argumentum sumit ex loco communi, de fortunae inconstantia, quod maxime fallere soleat, si initio nimium blanda fuerit. Et hunc locum spargit in totam orationem. Nam in aliis partibus orationis, ubi non tractatur aperte locus communis, tamen obiter admonendus est auditor, ut animum suum eo referat, et utendum verbis quibusdam in loco communi natis. Omnis enim ratio persuadendi ac movendorum animorum, sumitur ex illis locis, qui continent virtutis officia, et vitae casus. In Epiphonematibus vero et in Epilogis repetuntur loci communes magis aperte. Ut apud Livium in oratione Fabii ad L. Aemylium Cos.: A veritate laborare nimis saepe ius aiunt, extingui nunquam gloriam qui spreverit, veram habebit, Sive timidum pro cauto, tardum pro considerato, imbellem pro perito belli vocent. Malo te sapiens hostis metuat, quam stulti cives laudent. Incidunt autem et subinde propter varietatem circumstantiarum multi loci communes, in eandem rem, quos non videre, non animadvertere in agendo flagitium est, ut quamvis nos duos de Turcico bello locos posuerimus, tamen aliter agenda res erit apud Germanos principes, quam apud alias nationes. Nam et si hoc est commune officium omnium regum ac principum tueri religiones, ac disciplinam civilem, tamen aliis satis est tueri regna patria. Sed Germani cum habeant summum imperium, debent sentire commissam sibi tutelam universae reipublicae Christianae. Et sicut aliis regibus autoritate ante stat imperator, ita publici consilii dux atque autor esse debet, et alios reges cessantes, ad societatem tantae rei exuscitare. Hic, ut vides, persona parit novum locum communem, quid imperatori conveniat, praeter commune regum officium. Et addenda sunt πάθη, quale hoc est ex consequentibus. Quam sint Germani principes rationem reddituri Christo, cum in illo terribili iudicio, coget eos causam neglecti officii dicere, si non dent operam, ut impiam et miseram servitutem, tum a se, tum ab exteris nationibus depellant? Haec propter rerum magnitudinem facile possunt augeri. Sed cum exempla ubique se offerant, nolumus esse longiores. Haec vero recitavimus, ut adolescentes facilius animadvertere similia in scriptis disertorum possent, et quandam huius rei efficiendae rationem ex ipsis exemplis discerent. Cicero in perfecto Oratore scribit, has duas partes in oratione maxime actuosas esse, videlicet θέσιν et αὔξησιν. θέσις est, ut dixi, locus communis ex quo praecipua probatio oritur, αὔξησις etsi et ipsa ex loco communi sumitur, tamen magis in ea parte versatur, quae dicitur minor in syllogismo, ut in nostro exemplo exaggeranda sunt ea, quae inflammant animos contra Turcas, videlicet Turcicae gentis impietas atque crudelitas, quod religionem delere conentur, quod crudelissimi sint in victoria, quod infantes a complexu matrum abstractos mactare soleant, quod nulla aetatis aut sexus discrimina observent, quod miseras puellas, pueros, mulieres abstrahant ad foedissimas libidines, quod postea miserrima servitus perpetienda sit his, qui sub Turcis vivunt, ubi religio Christi deleta sit, ubi nullae sint honestae leges, ubi turpissima exempla quotidie versentur ob oculos, ubi liceat cuilibet gregario militi ad stuprum abripere optimi cuiusque uxorem ac liberos. Quanto satius est semel fortiter in acie mori, quam tali conditione vivere. Haec omnia proprie ad minorem syllogismi pertinent. Etsi θέσις etiam, seu maior syllogismi, suam habet αὔξησιν et amplificationem. Sed quoniam minor est propria causae et personarum, αὔξησις in hac parte dominatur, quae tamen et ipsa tum ex thesi, tum ex aliis locis, quos persona parit, oritur.

Cum autem supra dixerim ex locis dialecticis ortas esse figuras sententiarum. Sunt enim iidem docendi atque ornandi loci, addemus titulos, ut

aliquo modo agnosci cognatio possit. Utimur autem in hac comparatione locorum dialecticorum et figurarum elocutionis non nimis subtili ac superstitiosa ratione. Satis est enim ad eam rem adhibere mediocrem quandam prudentiam, et aliqua ex parte cognationem videre, ut fontes ornamentorum et negociorum regiones animadverti queant. Nimia subtilitas in artibus remoratur discentium studia, ac ne iudicari quidem a pueritia potest.

Ex definitione.

Primum amplificamus aut extenuamus singulis verbis. Amplificamus per auxesim, cum verbo utimur, quod rei magnitudinem superare videtur, ut pro conviciari debacchari, pro errato scelus. In hac re tropi dominantur, quia enim pingunt res per se similitudines, illa simulachra incurrentia in oculos, efficiunt res conspectiores, ut cum pro stolido, asinum dicimus. Et Virgilius: Invadunt urbem somno vinoque sepultam. Plenius est enim, quam si dixisset, somno et vino oppressam. At hyperbole dicitur, cum res iusta altius attollitur, ut: It clamor coelo.

Extenuamus per ταπείνωσιν seu μείωσιν, id est, diminutionem, ut cum dicimus perstringere pro vulnerare, pro sevitia iracundiam, pro scelere erratum. Oportet enim nosse oratorem pondera verborum ac videre quid in singulis locis deceat. Pericles dicitur in concionem ascensurus, optare solitus, ne quod ei verbum in mentem veniret, quo populus offendi posset. Ita et nos diligenter expendere convenit, quae verba, in qualibet causa prosint, quae noceant.

Interpretatio Graece συνωνυμία. Fabius vocat congeriem verborum, cum multa verba pene synonyma coniungimus, ut Turci crudelissime trucidant et mactant infantes. Hic non accidit plus rerum, tantum crescit numerus verborum. Poterat eadem significatione dici: Turci crudeliter occidunt infantes.

Livius: Tempus est opulenta vos ac ditia stipendia facere, et magna operae precia mereri. Fit enim et pluribus verbis synonymia, cum oratio exponitur oratione, ut pro Archia. Si quibus regionibus vitae spacium circumscriptum est, eisdem omnes cogitationes terminaret suas, nec tantis se laboribus frangeret, neque tot curis vigiliisque angeretur, nec toties de vita ipsa dimicaret. Hic eadem sententia subinde aliis verbis effertur. Decet autem in posterioribus verbis ἔμφασιν esse maiorem.

Expolitio vicina est synonymiae, quae eandem sententiam, commutatis verbis explicat, sed aliquanto longius accersit interpretationes, videlicet non solum a verbis vicinis, sed a rebus cognatis, quae quasi ratiocinatione idem efficiunt, ut apud Lucanum:

> Bella per Aemathios plus quam civilia campos.

Initium simplex est, caetera a genere delicti ab hypotyposi aciei, pugnae atque armorum sumuntur.

> Iusque datum sceleri canimus, populumque potentem.
> In sua victrici conversum viscera dextra,
> Cognatasque acies et rupto foedere regni,
> Certatum, totis concussi viribus orbis,
> In commune nefas, infestisque obvia signis,
> Signa pares aquilas, et pila minantia pilis.

Et Ovidius multis versibus hanc unam sententiam subinde repetit. Vulgus anteponit utilitem honestati, affirmative ait:

> Cura quid expediat prior est, quam quid sit honestum.
> Et cum fortuna statque caditque fides.

Deinde negative:

> Nec facile invenies multis e milibus unum,
> Virtutem precium, qui putet esse sui.
> Ipse decor recti, facti si praemia desint,
> Non movet et gratis poenitet esse probum.
> Nil nisi quod prodest carum est, en detrahe mente,
> Spem fructus avidae, nemo potendus erit,
> Ad reditus iam quisque suos amat, et sibi quid sit,
> Utile, sollicitis computat articulis.

Utimur hac figura ubi prodest commorari in aliqua re, ac diu detinere auditorem, in eius rei cogitatione, ut aut doceatur, aut moveatur. Quanquam non hoc tantum loco utendum erit, sed addendae etiam ex aliis locis amplificationes. Sicut autem in picturis alia excitanda sunt, alia occultanda, et quasi procul ostendenda, ita in oratione singularis prudentia est videre, quid debeat eminere, quid conducat tegere, et breviter in transcursu indicare. Aeschines hanc sententiam: Is qui suos non amat, non potest amare rempublicam, aliquoties repetit, paulum admodum mutatis verbis: ὁ γὰρ μισότεκνος καὶ πατὴρ πονηρὸς οὐκ ἄνποτε γένοιτο δημαγωγὸς χρηστὸς,

οὐδὲ ὁ τὰ φίλτατα καὶ οἰκειότατα σώματα μὴ στέργων, οὐδέποτε ὑμᾶς περὶ πλείονος ποιήσεται ἢ τοὺς ἀλλοτρίους, οὐδέ γε ὁ ἰδία πονηρὸς, οὐκ ἄνποτε γένοιτο δημοσία χρηστὸς, οὐδ' ὅστις ἐστὶν οἴκοι φαῦλος, οὐδέπω τ' ἦν ἐν μακεδονίᾳ κατὰ τὴν πρεσβείαν καλὸς κἀγαθὸς, οὐ γὰρ τον τρόπον, ἀλλὰ τὸν τόπον μετήλλαξε.

Definitio prorsus hic significat idem quod dialecticis. Ut enim in probando plurima ac firmissima argumenta ex definitionibus, ita in ornando saepe aperte ponitur definitio, ut Demosthenes legem definit contra Aristogitonem. Aeschines definit bonum civem versantem in republica. Cicero in lege Agraria definit popularem consulem, pro lege Manilia definit imperatorem, pro Sextio definit optimates. Et multae sunt breves definitiones in ornamentis, in quibus virtutes a vicinis viciis discernuntur, ut: Fortitudo est, quae cum honesta ratione suscipit periculum. Non est fortitudo, sed temeritas, sine honesta ratione periculum adire. In Pisonem interpretatur furias: Nolite enim putare P. C. ut in scena videtis, homines consceleratos impulsu deorum, terreri furiarum tedis ardentibus, Sua quenque fraus, suum facinus, suum scelus, sua audacia de sanitate ac mente deturbat. Hae sunt impiorum furiae, hae flammae, hae faces. Pro Coelio: Aliud est maledicere, aliud accusare etc. Est et hoc ex definitione sumptum. Magistratus Dii appellantur, nam Dei appellatio est definitio quaedam magistratus, ergo debent res divinas in terris, scilicet leges et religiones tueri.

De divisione.

Distributio Graece *μερισμὸς* cum totum in partes aut membra partimur, ut: Tota res publica periclitatur. Principum autoritas labefactatur, Optimatum consilia repudiantur, Plebs non patitur se iure ac legibus regi. Sine scientia literarum non possunt teneri respublicae. Non enim possunt tradi religiones, retineri leges et civilis disciplina sine literis. Facile est, infinita huius formae exempla reperire. Cicero: Haec studia adolescentiam agunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium et solatium praebent. Pertinet huc et *διάλυσις*, ut iudices partim gratia, partim pecunia corrupti sunt.

Congeries quando plures species coacervantur, ut apud Salustium de Catilina: Animus audax, subdolus, varius, cuiuslibet rei simulator ac dissimulator, alieni appetens. Est et Roma. 1.: Plenos omni iniustitia, malicia, dolis etc. Plenae sunt enim sacrae literae ornamentorum omnis generis. Graeci vocant *συνάθροισμον*, quam nos congeriem appellamus.

Incrementum est cum non eiusdem significationis verba coniungimus, sed per gradus ab infimis ad summa imus, ut percussit, sauciavit, occidit. Scipio apud Livium: fudi, fugavi, Hispania expuli. Hoc schema imitatur ordinem causarum et effectuum. Neque fit tantum in singulis verbis, sed etiam pluribus membris, ut apud Ciceronem: Facinus est vincire civem Romanum, scelus verberare, parricidium necare. Sacrilegium est diripere ac dissipare bona Ecclesiarum, parricidium est fame necare miseros pastores, quibus ex illis bonis victus debebatur.

Ex causis.

Αἰτιολογία est cum causam recitamus, ut: Si quid est in me ingenii iudices, iure repetit Archias fructum meorum studiorum. Sequitur ratio, quia Archias fuit mihi autor suscipiendi haec studia. Huc pertinet *δικαιολογία*, cum aliquam officii rationem exponimus, aut excusationem, quod videlicet iure, quod honeste faciamus, ut quanquam est amicus, tamen decet amicitiae veritatem anteferre. Talia sunt et ornamenta, quae ex cuiusque officio sumuntur, quo genere plurimum utimur, ut: Episcopi est sanare et explicare dubitantes conscientias, non armis Ecclesias dissipare.

Affine est *ἀναγκαῖον*, cum allegatur necessitas, quae, ut constat, singularem vim deliberationibus habet, ut in concione Annibalis libro primo secundi belli Punici. Illis timidis et ignavis esse licet, qui receptum habent, vobis necesse est fortibus viris esse, quibus ad effugium nihil est reliquum. Cum impossibile sit res publicas retineri sine literarum scientia, necesse est magistratus, studia literarum excitare atque conservare.

Translatio *μετάστασις* vocatur, cum alicuius rei causa confertur in locum digniorem, aut magis profuturum dicenti, ut Cicero pro Marcello hortatur Caesarem, ut tueatur vitam, non tantum sua causa, sed reipublicae causa, quia maxime expediat reipublicae ipsum vivere. Tale est hoc, quo nos saepe utimur. Haec studia literarum non tantum ad privatam utilitatem pertinent, sed ad

rempublicam. Nam haec tractatio literarum togata quaedam militia est. Sicut enim foris defensio reipublicae armatis exercitibus commissa est, ita domi custodia reipublicae, literatis mandata est, qui religiones docent, et exercent iudicia, quibus rebus pax domi continetur. Translatio est apud Livium, ubi Scipio causam seditionis a multitudine in paucos confert. Multidudo omnis sicut natura maris per se immobilis est, ut venti et aurae cient, ita aut tranquillum, aut procellae in vobis sunt, et causa atque origo omnis furoris penes autores est: Vos contagatione insanistis. Transfert et Demosthenes eventum belli in fortunam, et quemadmodum gubernatori, qui somno consilio navim regens, vi tempestatis superatus sit, naufragium imputari non debet, ita sibi eventum belli negat imputandum, qui summo consilio summaque fide rempublicam administraverit. Est et apud Paulum translatio Cap. 7. ad Roma. Cum dictum esset lege augeri peccatum, postea confertur causa in naturam peccatricem, non in legem, quia lex bona est.

Huc pertinet color. Non enim idem significat color quod schema, ut vulgus putat. Sed color est species figurae, significat enim narrationem verisimiliter fictam, ut cum fingimus, quid aliquis opinetur, quid dixerit, quid fecerit. Cum causam alicuius facti nobis commodam fingimus. Sic fingit Cic. Clodium dixisse triduo periturum Milonem, cum ipse ad Atticum scribat triduo periturum Clodium. Poëtae pleni sunt huiusmodi narrationib., quia res fictas describunt. Sumuntur autem colores ex circumstantiis, ex gestu, ex causis, ex signis consequentibus aut praecedentibus. Ovidius sumpsit ex consequentibus cum ait: Arma viri fortis medios mittantur in hostes, Inde iubete peti, q. d. hoc erit signum uter dignior sit, uter virtute praestet.

Et huc pertinet calumnia, qua recte dicta ac facta depravantur, de qua tametsi praecepta extant in sophisticis syllogismis Aristotelis, tamen haec tempora habent artificium multo callidius, quod multis opes ac dignitatem parit. Tota res ex loco causarum et signorum interpretatione, et exemplis vafre detortis ducitur. Nam in recte factis, malas causas hoc est, prava consilia quaerunt, insidiose aucupantur signa, quae varie exponi possunt, ut Pharisaei interpretabatur Christum affectare regnum, quia patiebatur multitudinem ad se confluere, discendi causa. Item mores transferebant ad vicina vicia, quia Christus communi more vivebat, accusabant eum intemperantiae. Ad haec adhibenda est diligentia, ut benefactis dissimulatis aut extenuatis, errata exaggerentur in immensum. Sicut vulgus solet de magistratibus iudicare, quod ingentia beneficia non videt, videlicet quod pacem conservant, atque ocium suppeditant ad educationem atque institutionem sobolis, ad res domesticas retinendas, augendas, atque ornandas. Interim siqua levia errata inciderint de magistratuum negligentia, tragice conqueruntur. Sed in tanta improbitate hominum infinita exempla suppeditat usus vitae.

Gradatio κλίμαξ cum per gradus itur ab aliis ad alia, ita ut semper proximum verbum repetatur, ut: Secundae res pariunt negligentiam, negligentia temeritatem, temeritas evertit homines. Apud Paulum est: Tribulatio patientiam affert, patientia probationem, probatio spem. Diximus autem in dialecticis hoc modo connecti causas et effectus, genera et species.

De contrariis.

Contentio ἀντίθεσις cum per contraria amplificamus, seu declaramus aliquid. Nam collatio contrariorum magnam vim habet ad illustrandum. Fit autem singulis verbis, ut non est vera, sed falsa gloria, vulgo placere. Aut integris orationibus, ut: Nulla salus bello, pacem te poscimus omnes. Pellitur e medio sapientia, vi geritur res. Donec eris foelix, multos numerabis amicos. Tempora si fuerint nubila, solus eris. Si secundum carnem vixeritis, moriemini. Si spiritu facta carnis mortificabitis, vivetis. Varie conferuntur contraria, sed nos uno titulo antithesis plerasque alias species comprehendimus. Nam illa nimis exiliter concisa specierum partitio obscura est.

Commutatio ἀντιμεταβολή seu μετάθεσις fit contrariis transpositis, ut: inimicis te placabilem, amicis inexorabilem praebes. Labor est etiam ipsa voluptas. Esse oportet ut vivas, non vivere ut edas. Si Evangelium approbat civiles mores, consequitur, ut hi, qui civiles mores improbant, Evangelii autoritatem graviter laedant.

Inversio, cum ostendimus pro nobis facere argumentum quod contra nos detorquetur, ut: Sepeliisti, igitur occidisti. Potest inverti: Imo si occidissem, non sepeliissem. Nam qui in via publica apud cadaver commoratur dum sepeliat, ubi

credibile est homines interventuros esse, hunc non esse sibi male conscium, ista animi securitas declarat. De hoc genere supra dixi, contrarias interpretationes ex causis et signis sumi.

Communicatio συνοικείωσις cum idem contrariis tribuitur, ut pariter in imperio nimia severitas, et nimia lenitas crudelitas est, quia nimia levitas alit audaciam improborum, et licentiam seviendi in bonos concedit.

Correctio ἐπανόρθωσις tollit quod dictum est supponens aliud magis idoneum, ut pro Milone, quas ille leges, si modo leges nominandae sunt, ac non faces urbis et pestes reipublicae.

Reiectio ἀποδίωξις cum aliquid reiicimus tanquam indignum, aut intempestivum, ut quid attinet hac de re dicere, cum ad praesentem causam nihil faciat. Utimur ἀποδιώξει, si quando prave aliquod argumentum eludimus, quo agitatum redderet causam suspectam. Incurrunt enim et in bonas causas interdum loci duriores, quos non prodest agitare.

Occupatio προκατάληψις est, cum respondemus tacitae obiectioni, ut vulgo dici solet, hoc est, cum ipsi animadvertentes, quid obsit nobis, prius id diluimus, quam obiici possit. Necessaria figura est, et singularem prudentiam requirit. Videndum est enim quae sint hominum tacita iudicia, quo propendeant animi, quid offendat, quid probetur. Utimur igitur occupatione, cum emendamus aliquod dictum, aut mitigamus vel tecte vel palam. Et locum habet in tota oratione, sed in exordiis saepius utimur, ut pro Archia. Ac ne quis a nobis hoc ita dici miretur, quod alia quaedam in hoc facultas sit ingenii etc. Reddit enim rationem quare dixerit se a Poëta adiutum esse, cum Poëtica longissime distet a forensi oratione.

Concessio, cum quaedam largimur adversario, ut reliqua magis exaggerari possint, ut: Esto vera sint dogmata, quae doces, at quomodo hoc excusari potest, quod mutatis ritibus Ecclesiae tanti schismatis autor extitisti? Plus est autem in schismate mali, quam boni in illis dogmatibus. Hic ostendendum erit defensori, quod illa dogmata necessaria sint Ecclesiae, et causa schismatis transferenda in hos, qui iniuste damnant. Graeci vocant παρομολογίαν, propemodum confessionem.

Παραδιαστολή cum ita aliquid conceditur, ut vicinum quiddam detrahi possit, ut veritas laborare potest, opprimi non potest. Fabius cunctator est, negligens non est.

Formae respondendi sunt, cum aut simpliciter respondetur ad interrogationem, aut tollitur quaestio, opposito argumento firmiore, ut: Difficilis labor est exercendi styli, sed habet plurimas ac maximas utilitates. Habet aliquid incommodi mutatio rituum, sed plus habent incommodi falsa dogmata, Graeci vocant ἀνθυποφορὰν et ἀντεισαγωγήν.

Ex similibus.

Comparatio maximam vim habet in amplificando. Res enim omnes crescunt aut decrescunt per collationem. Huc pertinent loci dialectici ex pari, ex maiore, ex minore, exempla, Apologi, parabolae εἰκόνες, ut cum lupum dicunt pro malo doctore. Ubique sunt obvia horum locorum exempla, et facile agnosci possunt. Ac loci ipsi in dialectica satis tractantur, quare hic nihil opus est eos prolixe explicare.

Προσωποποιΐα cum persona fingitur, ut apud Virgilium Fama, aut cum rei inanimatae sensum tribuimus, ut: Vos albani tumuli.

Sermocinatio διαλογισμος, cum orationem personae alicui tribuimus, ut si quis fingat Maximilianum in oratione adhortari Carolum Imperatorem ad componenda Ecclesiae dissidia.

A genere.

Sententia γνώμη continens praeceptum de moribus, aut dictum de aliquo vitae casu, ut apud Ciceronem: Vultu saepe laeditur pietas. Item: Posteriores cogitationes, sapientiores. Ducuntur a genere, scilicet a loco communi, a virtute, a fortuna, a prudentia et similibus. Admonuimus autem supra probationes ex talibus locis sumi. Nam maior in syllogismo, saepissime est aliqua communis sententia. Itaque ornamenta hinc etiam sumi necesse est. Huc pertinent leges, proverbia et dicta clarorum virorum quae vocant χρίσεις, quale est dictum Catonis: Radices virtutum amaras esse, fructus dulces.

Epiphonema est amplificatio honestatis, seu dignitatis, utilitatis, facultatis, difficultatis, in fine addita ad augendam admirationem. Interdum etiam causam facti continet, magnam omnino vim habet. Admonet enim vel quid agatur, vel quanta res agatur, quia transfert eam ad locum commu-

nem, quo cum collata praesens causa fit splendidior. Nonnulli breviter dicentes fere omittunt epiphonemata, hi non intelligunt, quam infirma sit oratio, detracto hoc ornamento. Fiunt autem epiphonemata per particulas comparativas et demonstrativas, ut: Hoc est vere regem esse, consulere utilitatibus populi. Adeo nihil est satis tutum adversus calumnias. Adeo a teneris consuescere multum est. Tantae molis erat Romanam condere gentem. Quis non in tali aula cupiat vivere, quae verius academia, quam aula dici possit. Et per exclamationes, unde nomen videntur initio accepisse, ut pro Ligario: O clementiam admirabilem, atque omnium laude, praedicatione, literis, monumentisque decorandam. Et huiusmodi multa reperies apud Ciceronem, ut: O rem non modo visu foedam etc.

Noëma differt ab epiphonemate. Etsi enim est allusio ad sententiam aut locum communem, tamen non effert sententiam generaliter. Sed verba sumit ex loco communi, quae ad praesentem causam accommodat, ut tecte ad locum communem alludere intelligatur, ut: Bene collocavi beneficium, cum in virum optimum, cum in hominem gratum contuli. Fortisque viri tulit arma disertus. Insunt latentia quaedam enthymemata. Et profecto danda est opera, ut oratio abundet huiusmodi verbis sententia tinctis, ut Fabius ait.

Ex circumstantiis et signis.

Hinc vero plurimae oriuntur amplificationes ex descriptionibus locorum, temporum, personarum, habitus corporis, et gestuum. Et alia sunt signa praecedentia, alia consequentia etc. Talis est ex signo mira extenuatio apud Livium, ubi Annibal ait Scipionem adeo non nosse exercitum suum, ut si utrique exercitui signa detrahantur, dubitaturus sit, utrius imperator sit. Non nosse exercitum, signum est imperiti ducis.

Et circumstantiis oritur ὑποτύπωσις ubi res ita narratur, ut videatur quasi oculis subiecta. Id fit, cum diligenter persequimur circumstantias. Cicero pro Milone: Si videretis haec picta etc. Pingit enim Milonem in Rheda penulatum cum uxore et parvis liberis. Clodium vero armatum, sedentem in equo, pugnantem ex loco superiore etc.

Ex circumstantiis oriuntur et παθοποιΐαι, ut exclamationes, deprecationes, vota, ominationes, de quibus in libellis de Copia praecepta extant, quam ob causam nos breviores sumus, et de affectibus supra diximus.

Est et figura ad ordinem orationis necessaria, quae nominatur transitio, cum monemus quid dictum sit, et quid restet. Hactenus dixi quantum insit turpitudinis in ebrietate. Nunc exponam quantum noceat valetudini. Breviter redigit in memoriam et quid supra dictum sit, et proponit, quid in reliqua oratione expectandum sit.

Est et παρένθεσις brevis interpositio, declarandi causa inserta, quam non ignorant Grammatici, ut: Tam Venus ocia amat, finem qui quaeris amori (cedit amor rebus) res age, tutus eris.

De imitatione.

In ipso vestibulo huius operis admonui praecepta inventa esse, non ut eloquentes efficerent, sed ut viam ac rationem ostenderent adolescentibus iudicandi de disertorum orationibus. Nam imitatio, si natura non repugnet, sicut aliarum rerum artifices, ita et eloquentes efficit. Cognitis igitur praeceptis, proponat sibi quisque disertorum exempla, in quae toto animo, totaque mente intueatur, ut ea effingat, atque exprimat. Si quis est enim, qui iudicat imitationem, cum in aliis artibus maximam vim habeat, in una eloquentia inutilem esse, huius error non solum gravissimis doctorum testimoniis, sed plane sensu communi revellitur. Nam quod quaedam inter disertos controversiae sunt de imitatione, disputatio est, non utrum imitatio necessaria sit, sed de partibus artis dissentiunt, quarum videlicet partium imitatio necessaria sit. Ego itaque ut ostendam adolescentibus quomodo instituere animum ad imitandos bonos autores debeant, breviter exponam meam de tota re sententiam, quam spero studiosis iuvenibus non inutilem futuram esse. Saepe autem diximus eloquentiam ac verbis contineri, rerum autem inventionem ac dispositionem esse, elocutionem ad verba pertinere. Quare initio sciendum est generalem quandam imitationem rerum esse, quam ideo sic vocamus, quia bonos omnes in inventione a dispositione rerum imitari licet. Observabit enim diligens lector, quibus ex locis boni autores ducant exordia, unde sumant amplificationes, quomodo tractent locos communes et affectus, quomodo concilient animos, quomodo perturbent, quam tempestive ac parce aspergant

sententias, quam diligenter conservent decorum, quanto consilio disponant partes in causis. Ubi praeparent auditorem, ubi narrent, ubi disputent, ubi refutent adversarium, quomodo in epilogis addant motus et affectus orationi. Itaque etsi unus Cicero maxime excellit etiam in his virtutibus, tamen alii quoque non solum Latini, sed et Graeci exercere et acuere studiosos possunt, si locos atque consilia eorum in inveniendo ac disponendo imitentur. Et interdum gloriosum erit res easdem ab illis sumptas ad nostras causas apte transferre. Quemadmodum multa videmus Ciceronem ab Isocrate, a Platone et a Demosthene sumpsisse. Quanquam hoc magis praestandum est, ut discamus similia exemplorum gignere, sicut boni pictores non mutuantur, sed imitantur formas ac gestus virorum corporum.

Est et generalis quaedam imitatio elocutionis, quod ad grammaticum sermonem attinet, qui non solum latina verba, sed etiam phrasin latinam requirit. Cum enim hoc tempore tota nobis latina lingua ex libris discenda est, facile iudicari potest in hac parte necessariam esse imitationem, ut certum sermonis genus, quod ubique et omnibus aetatibus intelligi possit nobis comparemus. Quis enim intelligit istos, qui genuerunt novum quoddam sermonis genus, quales sunt, Thomas, Scotus, et similes. Certa igitur aetas autorum eligenda est, qui propriissime et purissime locuti sunt. Ac fere fit, ut prudentissime loquantur etiam, qui dicunt purissime. Quare ab his non tantum sermo, sed interim res quoque cognitione dignae sumi queunt. Constat autem Ciceronis aetate, eloquentiam Romanam perfectam fuisse. Proinde totum illud seculum nobis imitandum proponamus, videlicet Ciceronem, Caesarem, et paulo superiorem his Terentium, et aliquanto inferiorem Livium. Plauto etiam nihil facilius est. Legendus est et Salustius. Sed in his cum antiqua et obsoleta quaedam verba extent observandum est, quid receperit Cicero, quem velut Aristarchum scriptorum omnium, nobis constituamus. Plinius rerum vocabula nobis conservavit, etsi genus sermonis non probatur. Quintilianus videtur studium proprii sermonis maximum habuisse, nec dissimulat se conatum homines amantes iam corrupti sermonis, ad veterem proprietatem revocare. Ab his igitur autoribus lingua nobis discenda est, cum his colloquendum. Neque tantum singula verba a seculo illo mutuemur, sed phrasin, hoc est, iuncta verba, qualia sunt: dare damnum, facere damnum, dare verba, dare in casum rempublicam, capio dolorem. Non enim dicimus: cepit me dolor, et hoc genus infinita. Neque enim quaelibet voces coniungi solent. Consuetudo igitur Romana in verbis iungendis imitanda est. Nam et graeca et latina lingua, initio ita corruptae videntur, cum exterae nationes una cum imperiis eas linguas acciperent, et verbis quidem bonis uterentur. Neque enim alia audierant, sed in iungendo peccarent. Inusitatus enim verborum concursus, non solum confragosam et obscuram orationem, sed prorsus novam linguam parit. Itaque quod Caesar dixit inusitatum verbum non aliter atque scopulum fugiendum esse. Idem de verbis contra consuetudinem iunctis, praecipi iudicemus. Idem et de metaphoris sentiendum est, quarum novitas et ambiciosa est, et orationem reddit obscuram. Et supra diximus, verecundum usum huius generis esse debere. Nam oratio magna ex parte proprio sermone constare debet. Non igitur discedamus a Ciceronis aetate, a qua, si verba, phrasin et figuras sumemus, oratio erit plana, aequabilis et perspicua, nihil habebit ambiguum, aut ambiciose affectatum, quod vitium non solum in oratione offendit, sed etiam prodit ingenii vanitatem. Itaque de hac generali imitatione phrasis, recte iudicant nonnulli bonos omnes imitandos esse. Nam sermonem melius discimus, cum pluribus colloquentes, si tamen emendate loquantur. Non enim numero inter bonos, aut illos ineptos antiquitatis amatores, qui horribile quoddam sermonis genus habent, quod Ciceronis aetate prorsus exoleverat, aut hos, qui post Quintiliani tempora extiterunt, qui iudicio lapsi, summam ingenii laudem crediderunt esse, nihil simpliciter ac proprie efferre, et figuras gignere quam maxime prodigiosas, quo genere delectati sunt Apuleius, Sidonius, et alii multi. Iurisconsultis vero merito tribuitur laus proprii sermonis, quare etiam si propter rerum cognitionem non legerentur, tamen propter latinae linguae proprietatem legendi erant.

Sed praeter hanc generalem imitationem inventionis, dispositionis, verborum, phrasis et figurarum, specialis quaedam est imitatio Ciceronianae compositionis, de qua inter doctos quaedam controversia est, utrum operae precium sit in ea imitanda elaborare. Est enim peculiaris

quaedam collocatio membrorum orationis apud Ciceronem, quae non solum aequabiliorem reddit orationem, sed plurimum etiam ad perspicuitatem conducere videtur. Atque ego ita statuo illam ipsam componendi rationem, ut caeteras artes, initio, propter necessitatem, aut certe insignem utilitatem desideratam atque animadversam esse. Postea deprehensa via, secuta est utilitatem voluptas. Multa enim non ferenda vicia deprehenduntur in his, qui incomposita dicunt. Primum coacervant sententias male cohaerentes, et in his ipsis saepe grammaticum vocum ordinem perturbant hyperbatis. Huius rei exemplum est videre in exordio Plinianae praefationis, cuius membra in mea paraphrasi partim exemi, partim ordine disposui, ut principalis sententia clarius conspici atque intelligi posset. Apud Salustium in orationibus extant gravissimae sententiae, de causis maximarum mutationum publicarum. Et hae verbis efferuntur optimis, et tamen oratio non satis dilucida est. Neque vero defuit homini perito, et versato in republica iudicium, aut patrius sermo, sed compositio deest. Quare cum sententiae quasi truncatae atque interruptae recitentur, fit oratio subobscura. Deinde crebro accidit, ut hi qui dicunt incomposita, relinquant imperfecta et mutila argumenta. Alicubi antecedens reperias sine consequente, utar enim dialecticis appellationibus, quae sunt notae omnibus. Hoc in Pliniana praefatione fit aliquoties, nam ibi antecedens est. Quam plurimum interest, sortiatur aliquis iudicem an eligat, multumque apparatus interest apud invitatum hospitem et oblatum. Deinde relinquitur imperfectum argumentum, quare intelligi nisi ab attento lectore non potest. Erant enim addendae conclusiones in hanc sententiam. Cum invitatus hospes maiorem apparatum requirat quam casu oblatus, ego iure reprehendi queam, quod cum te ad hos libros legendos ultro invitavi, non praestiti ut tuo iudicio satisfacerent. Sed plus negocii fuerit alteram similitudinem absolvere. Quid? quod idem autor non solum argumenta relinquit imperfecta, sed etiam in grammatica constructione quaedam relinquit ἀνανταπόδοτα, quod viciosissimum est. Sunt et alia incompositae orationis incommoda, sed ego illa recitare volui, quae adolescentes iudicare facile possent. Multum igitur ad rerum perspicuitatem diligentia componendi confert. Quanquam autem in tanta varietate ingeniorum, alium natura ad aliud dicendi genus ducat, et his nostris temporibus perfecta eloquentia sperari non possit, tamen generalia quaedam praecepta trademus, non tantum his, qui solam Ciceronis compositionem imitaturi sunt profutura, sed ut mihi quidem videtur necessaria, quocunque in genere dicendi versemur. Quae tamen si quis observaverit, facilius intelliget Ciceronis compositionem, quae cum longe sit optima, praeclare facere iudicandi sunt, qui summa cura, summoque studio effingere eam conantur. Etsi enim ea in re ipse non elaboravi, nemo enim monebat aut norat ista, me adolescente, et postea meo quodam fato incidi in quaedam negocia, quae ad haec studia colenda non tantum mihi quantum vellem temporis concedunt, tamen ad officium meum pertinere existimo, ut quae sunt optima pro virili demonstrem. Nam Politianus parum liberaliter facit, qui videtur ideo deterrere alios ab imitatione Ciceronis, quia cum se natura ad aliud dicendi genus deduci intelligeret, iudicio videri voluit, id quod ipse consecutus non esset, improbare. Ego vero ita statuo, artificium faciendae orationis non valde dissimile esse Poëticae. Ut autem stultissimum fuerit ei, quem velis elegiam scribere, Horatii odas aut satyras potius proponere, quam Ovidium aut Tibullum, ita imprudenter iudicare arbitror istos, qui in facienda oratione nihil interesse putant, quos autores sequantur. Nam ut illi elegiae studioso plurimum legendi erunt elegiaci poëtae, et quidem praestantissimi, et elaborandum erit, ut aliquam illorum similitudinem consequatur, ita in soluta oratione legenda erunt optima exempla, et efficiendum, ut horum quasi colorem ducat oratio. Quanquam autem multi propter imbecillitatem ingeniorum et naturae dissimilitudinem in imitatione Ciceronis successus parum secundos habeant, tamen illi ipsi longe plus proficient in Cicerone legendo, quam si deteriora exempla sequerentur. Quamvis enim isti aridi non poterunt effingere divinam illam compositionem, quam etiam Romanis temporibus nemo aequalium Ciceronis, qui quotidie dicentem audiebant exprimere potuit, tamen hoc assequentur, ut oratio sit aequabilior et uberior. Et sunt aliae virtutes infinitae Ciceronis, quarum vel umbram referre non exigua laus erit, atque ego vel obscura lineamenta Ciceronis malim, quam nativam Politiani aut Gellii faciem. Cur autem prudens praeceptor nactus ingenium foecundum et copiosum, non

hortetur, non incitet, ut complecti Ciceronem et in eum tota mente, totoque animo intueri et ad ipsius exemplum, totum se componere studeat, ut, quantum ingenio, industriaque consequi poterit, non tantum ab eo verba ac phrasin sumat, sed etiam effingat compositionem. Qua in re successus non est desperandus his, qui mediocriter a natura adiuvantur. Neque ego ab aliis bonis autoribus hunc imitatorem arcendum puto, nam ab his quoque adiuvabitur, verum ut a poëtis orator, aut a pictoribus statuarius. Quanquam enim statuarius, multum ab arte vicina ad suum usum transferre poterit, tamen ita erit intentus in artis suae exemplum atque ideam, ut observet, quae cum illa idea consentiant, ne procul ab ea discedat. Neque vero is imitari Ciceronem dicendus est, qui excerptas ex illo sententias ac versus, quasi Centones consuit, quemadmodum facere nonnullos videmus. Sed ἕξιν sibi quisque faciat, ut ultro se Ciceronis verba offerant, quae cum ita coniungimus, ut res nostras explicent, tamen collocatio et series partium debet habere quandam Ciceronis similitudinem. Caeterum ut Virgilius ab Homero multos versus sumpsit, ita decebit et nos interdum aliquod membrum aliunde mutuari, si tamen habeatur ratio decori. Serviendum est enim temporibus ac locis, quemadmodum Virgilius, etsi ad imaginem Homeri se totum composuit, tamen illa prudenter vitavit, quae Romanis moribus non congruebant. Ac ne verba quidem repudiabit imitator, quamvis ignota Ciceroni, quae causa postulat, ut in controversiis theologicis utendum est appellationibus Christi, Ecclesiae, fidei pro fiducia, et aliis similibus, Quia enim res illas a sacris literis mutuamur, sermonem illarum eo nos sequi oportet, ne res dissentientes a scripturis afferre videamur. Quare merito ridentur inepti quidam, qui pro fide persuasionem, pro Evangelio coelestem Philosophiam, et alia similia dicunt, in quibus saepe fit, ut Germanam significationem illarum vocum quas aspernantur non reddant. Id non est illustrare res difficiles dicendo, sed obscurare atque corrumpere. Quid quod isti somniant imitationem, non phrasi et collocatione, sed in singulis verbis esse? qua in re pueriliter errant. Nam Cicero etiamsi interdum verbis utebatur ignotis populo Romano, multa enim a Philosophis et ex Graecis historiis sumit, tamen Ciceroniano more dicebat. Collocatio enim et universum corpus orationis Ciceronem referebat.

Cum igitur eloquentiae studiosi praecipue in hac parte elaborare debeant, ut Ciceronem imitentur atque effingant, praecepta quaedam adscribemus, ut intelligere compositionem studiosi facilius possint. Legent enim Ciceronem libentius et propius exprimient, si virtutes intelligent. Et quoniam de imitatione locorum inventionis, de similitudine dispositionis, item verborum et phrasis diximus, reliquum est, ut viam quandam componendi ostendamus.

Primum in compositione praeceptum est, ut sit iustus ordo sententiarum, quem quidem in narratione seu expositione facti servare facile est. Verum in exordiis et in probationibus servare difficilius est. Primum autem poni solet aliqua propositio suae cuiusque partis in oratione. Deinde subiicitur ratio, postea sequitur rationis expositio, aut amplificatio, interdum sequitur simile aut dissimile, aut adversativa, quae quasi novae orationis initium est. Et in his partibus perpetuo versatur Ciceronis oratio. Alii coacervant sententias longius inter se distantes, et plaerasque relinquunt quasi truncatas, et nonnunquam admiscent alienas. At Cicero apte complectitur omnia, quae ad rem pertinent, eaque ita connectit, ut inter se membra proxime cohaereant, velut dialecticae probationes. Et dum inter haec septa cohercet orationem, nihil intempestive intertexit alienum, et inchoatas sententias absolvit et exaedificat. Exemplum sumemus ex oratione notissima pro Archia, ubi prima exordii propositio est. Debeo Archiae reddere gratiam ex hac facultate dicendi. Haec est enim summa propositionis, quam vestivit Cicero quibusdam ornamentis, ut sonus esset plenior. Sequitur ratio, quia Archias adiuvit haec mea studia eloquentiae. Deinde sequitur conclusio argumenti per comparationem. Ergo si aliis eloquentia mea opem tulit, maxime debet isti opem ferre, a quo adiuta est. Postea sequitur adversativa, continens novum locum, novam propositionem. Non est alienum, oratorem a poëta adiuvari. Ratio, quia omnes artes inter se cognatae sunt, quare alia adiuvat aliam. Postremo sequitur alia adversativa. Quanquam autem hic ordo sententiarum magis ad inventionem aut dispositionem, quam compositionem pertinere videtur, quae est in quadam concinna collocatione verborum, tamen si quis recte considerabit, intelliget universae compositionis fundamentum esse, iustum sententiarum ordinem. Nam abs-

que eo nullae periodi cohaerebunt, quod incomponendo praecipue fieri oportet. Plurimum autem prodest ad intelligendum Ciceronem, hoc modo distribuere sententias, et videre unde nascantur, et quomodo consentiant. Quod si quis animadverterit, scribet et ipse melius cohaerentia.

Proximum autem praeceptum est, ut sententiae illae in magna parte orationis illigentur periodis. Quid autem sint periodi, quid κῶλα quid κόμματα, tradunt grammatici. κῶλον enim est unica integra sententia, ut quae homines arant, navigant, aedificant, omnia virtuti parent. κόμμα pars est coli, ut navigant, aedificant. Periodus autem constat minimum ex duobus colis.

Dicitur autem periodus seu latine circuitus aut circumductio, quia colligit plures sententias, particulis rationalibus, causalibus, relativis, comparativis, adversativis, interdum etiam copulativis. Exempla sunt ubique obvia apud Ciceronem. Quanquam mihi semper frequens conspectus vester multo iucundissimus, hic autem locus ad agendum amplissimus, ad dicendum ornatissimus est visus Quirites, tamen hoc aditu laudis, qui semper optimo cuique maxime patuit, non mea me voluntas, sed meae vitae rationes, ab ineunte aetate susceptae prohibuerunt. Turpe est Stoicis ignorare Zenonis decreta, quanto turpius et indignius est Christi decreta nescire Christianos? Pro Archia: Etiam illud adiungo saepius ad laudem atque virtutem, naturam sine doctrina, quam sine natura valuisse doctrinam. Pro Marcello: Tantus est enim splendor in laude vera, tanta in magnitudine animi et consilii dignitas, ut haec a virtute donata, caetera a fortuna commodata esse videantur. Haec exempla recito, ut adolescentes discant, non illas tantum periodos dici, quae inchoantur a circumductionibus, sed etiam per adversativas, per comparationes apte connecti plura κῶλα. Est et simplicius quoddam genus, quod Demetrius vocat historicum, quale est hoc: Inferimus bellum, infestisque signis descendimus in Italiam, tanto audacius fortiusque pugnaturi, quanto maior spes, maiorque animus inferentis est vim, quam arcentis. Initium non habet particulam circumducentem, ideoque simplicior esse forma videtur. Huius generis sunt et haec. Suscepit iniunctam legationem, ut principi quemadmodum debere se iudicabat, morem gereret. Alia forma quae initio habet circumductiones videtur esse volubilior, et ut inquit Demetrius, efferri ore rotundo et circumacta manu. Has tamen formas proposui, ut varietatem periodorum studiosi facilius agnoscerent.

Ordo sententiarum, de quo paulo ante dixi, res perspicuas reddit, at periodi forma prodest ad connectendas sententias, et addit pleniorem sonum orationi. Danda igitur erit opera imitatori, ut in periodis faciendis Ciceronis exempla effingat. Neque tamen constat oratio tota periodis. Sunt enim interdum singula cola, velut intervalla, inter periodos ponenda. Et exordia ac syllogismi magis recipiunt periodos quam narrationes, quae magna ex parte habent cola. Contentiones vero ac disputationes rarissimas habent periodos. Constant enim brevibus quibusdam membris quasi aculeis. In narrationibus facile est agnoscere seiuncta κῶλα, ut Milo domum venit, calceos et vestimenta mutavit, paulisper dum se uxor, ut fit, comparat, commoratus est, obviam fit ei Clodius expeditus in equo, nulla rheda, nullis impedimentis, nullis Graecis comitibus. Pro Cluentio: Frater mortuus est, haeredemque Magium reliquit, postea Magia mortua est. In talibus siquis κῶλα connecteret, rerum seriem corrumperet. In contentionibus, ut pro Ligario: Quid enim Tubero tuus ille districtus in acie Pharsalica gladius agebat, cuius latus ille mucro petebat, qui sensus erat armorum tuorum, quae tua mens, oculi, manus, ardor animi, quid cupiebas, quid optabas? Plenae sunt disputationes in philosophicis libris, brevibus membris, ut: Minime mirum id quidem, Nam efficit hoc Philosophia, medetur animis, inanes sollicitudines detrahit, cupiditatibus liberat, pellit timores. Nondum absolvimus praecepta compositionis. Nam quae hactenus tradidimus, etsi a Cicerone fiunt accuratissime, tamen et alii boni scriptores reperiuntur, qui non omnino negligentes sunt in ordine sententiarum et qui aliquo modo periodos faciunt. Verum ad haec addit Cicero duas res, quae sunt ipsius maxime propriae, scilicet, quod verbis ornat singula membra, pene ut fit in poëmatis. Et quia haec ornamenta periodum explent, efficiunt concinnum et numerosum quiddam. At stultum est nunc de numeris praecipere, cum sonus linguae latinae hoc tempore non sit nativus. Illud tantum hortabor, in quo copiae laus est, ut ornare sententias verbis imitator discat. Quod cum faciet, oratio erit uberior ac mollior. Pe-

riodum sponte sequuntur numeri. Pro Archia poterat Cicero simpliciter dicere: Debeo Archiae reddere gratiam ex hac facultate dicendi. Sed vide quomodo ornaverit, extenuat vires suas, si quid est ingenii quod sentio, quam sit exiguum etc. Deinde partitur facultatem in tria membra, in ingenium, exercitationem, et doctrinam. Nam his tribus rebus artes continentur. Illud sciet etiam imitator, quod modus in ornando observandus sit. Nihil enim odiosius est inani ostentatione ornatus, qui nunquam debet videri ociose accersitus, sed ad illustrandam causam, necessario adhibitus esse.

Haec si studiosi in lectione Ciceronis observabunt, meo quidem iudicio rectius intelligent autorem optimum, et virtutes omnes propius aspicient. Neque vero haec utilitas exigua iudicanda est, etiam si non procedat imitatio. Et tamen si conniti volent isti, qui adiuvantur a natura, intellectas virtutes, aliqua ex parte effingere poterunt. Quod si haec diligentia componendi nihil nisi puerilem ostentationem ingenii haberet, non esset, cur huius partis imitationem valde requirendam putarem. Sed cum maximas afferat utilitates, digna mihi res videtur, in qua si qui non destituuntur ingenii viribus, elaborent. Fit enim oratio magis dilucida, si apte cohaereant sententiae, si non relinquantur imperfecta membra, aut argumenta, si extent atque emineant ille partes, quas praecipue conspici prodest, si quis ornatus quasi vestitus accesserit, si mediocria sint periodorum spacia, si non sint dissipatae periodi hyperbatis. Verissimum enim illud est, quod scribit Cicero, veram speciem ac pulchritudinem cum utilitate coniunctam esse, cuius rei tum in natura, tum in artium operibus, maximeque in aedificii infinita exempla ostendi possunt.

Nam illa in aedificiis apta partium proportio non minus habet utilitatis, quam decoris. Quare existimandum est et hanc harmoniam collocationis oratione, non solum propter venustatem, sed etiam propter certam utilitatem animadversam esse. Idque ex eo intelligi potest quod videmus homines prudentes, sed rudes harum nostrarum artium, summa diligentia componere et struere orationem, qui id faciendum putant, non voluptatis, sed necessitatis causa, videlicet, nequid confuse, nequid obscure, nequid intempestive, aut alieno loco dicant, nequa relinquant mutila et pendentia membra. Denique non solum perspicuitatis, sed etiam dignitatis rationem habendam esse in scribendo sentiunt.

Atque hi partim usu cognoverunt, partim sine doctrina, vi ingenii perspiciunt, in magnis et gravibus causis, orationem perspicuam et in qua aliquid dignitatis sit requiri. Quod cum ita sit, cumque natura ducat homines prudentes ad componendam orationem, decet eruditos perfectum aliquod exemplum collocationis quaerere, ad quod se in facienda orationem referant. Turpe est enim eruditis, neque vim huius rei intelligere, neque rationem requirere, cum harum artium rudes perspiciant, et quanta vis sit compositionis, et iudicent res magnas sine hac diligentia explicari non posse. Mira autem ingenii fiducia est, in hac parte longe difficillima repudiare exempla, atque aspernari imitationem, cum in aliis levioribus artibus homines sine exemplis atque imitatione parum proficiant. Et vulgo ita dici solet: Sibiquenque pessimum esse magistrum, quod non solum in artibus, sed in moribus et in omni vita cernimus. Cum igitur haec ars sine exemplo atque imitatione perfici non possit, et inter peritos constet perfectissimam esse Ciceronis compositionem, praeclare facere iudicandi sunt, qui hunc autorem sibi proponunt, ut cum alias eius virtutes, tum etiam collocationem effingant.

Cum enim omnino aliqua collocandi atque ornandi ratio necessaria sit, id quod experiuntur in magnis causis etiam illiterati, prudentia est exemplum eligere optimum. Nam et Cicero propterea videtur melius composuisse quam caeteri, quia excellentes artifices imitatus est. Secutus est enim exemplum Isocratis, cum alii contenti vulgari quadam forma orationis, nihil melius quaererent, aut perfectius. Neque ab hac sententia eo deducor quod magni extiterint oratores, qui non composuerunt more Ciceronis. Neque enim similis est Lysiae compositio Ciceronianae. Ego vero non ignoro dissimiles esse in componendo magnos autores. Ac ne Cicero quidem eodem modo componit omnia. Verum hoc habent commune excellentes artifices omnes, quod sententias ordine distribuunt, etiamsi periodos non eodem modo faciunt. Deinde quod aliqua membra verbis illuminant. Et hac in re praecipue excellunt hi, qui vocantur Attici, quod efficiunt ut apte cohaereant sententiae, etiamsi periodis non

devinciunt. Nam ex bonis et praestantibus autoribus nemo tam ignavus fuit, ut sine omni cura collocationis orationem congereret. Ac Cicero etiam cum non admodum accurate texit periodos, est enim liberior oratio in Epistolis et philosophicis libris, tamen hoc nomine superat alios, qui nullam adhibuerunt in componendo curam, quod cavet, ne concurrant sententiae longius distantes, aut male cohaerentes, aut nequid relinquatur imperfectum. Haec non cavent Salustius, Seneca, Plinius, et alii recentiores. Quare etiamsi non omnes compositionis partes effingemus, tamen illum sententiarum ordinem atque absolutionem magis poterimus in Cicerone, quam in aliis cernere. Ac si quem omnino delectant incomposita, nullius oratio apud Latinos aequabilior est quam Ciceronis, etiam cum se eximit ex illis vinculis artis, de quibus ipse in perfecto oratore praecipit. Rectius igitur hunc imitabimur quam alios, aut tristes, horridos, concisos, aut supinos et longius iusto fluentes, et plenos hyperbatis, et qui temere sententias congerunt. Nos adolescentuli incidimus in Policianum et posteriorem Plinium, quorum nos invitabant subtiles argutaeque sententiolae, quibus abundat uterque, delectabant in his et alii quidam flosculi, habent enim dicta quaedam belle detorta, sed argutiae illae sententiarum et belle dicta mirum in modum amantur a iuvenibus et imperitis, et placent in schola ludentibus, sed in seriis negociis nihil est ineptius atque inanius illis affectatis argutiis. Quid autem assecuti sumus horum lectione? Primum aridiores facti sumus, cum natura parum uberes essemus, deinde illas inanes argutiolas, quas praecipue auferebamus, postea intelleximus nobis abiiciendas ac dediscendas esse. Quanto melius consuluissent nobis praeceptores, si et ad Ciceronis lectionem discipulos assuefecissent et docuissent, non solum verba ex Cicerone excerpere, sed etiam phrasin imitari, et totam orationis formam, hoc est, sententiarum ordinem atque ornamenta effingere. Ego itaque non tantum in schola, sed magis usu rerum doctus comperi nullius generis imitationem, plus conducere his, quibus res seriae et magnae tractandae sunt, quam orationis Ciceronianae. Et instruxit artifices cuiuslibet generis Cicero, quia non solum orationes et Epistolas reliquit, sed etiam disputationes. Nec difficile erit intelligere lectori non stulto, si in haec exempla intuebitur, quid in quolibet genere deceat, qualis oratio conveniat Epistolis, quas saepe de maximis rebus et ad summos principes scribimus, qualis oratio in narrationibus, laudationibus, in vituperationibus, qualis in disputationibus probetur. Quare studiosi omnes adhortandi sunt, ut quam plurimum legant Ciceronem, et ab eo primum verba ac phrasin mutuentur. Deinde consilia eius in inveniendo ac disponendo considerent. Postremo totam orationis formam, hoc est, sententiarum ordinem, exornationum copiam, atque modum quantum ingenio ac studio consequi poterunt, imitari conentur. Ut enim Elegiacus ille, de quo supra dixi, sine controversia melior evadet ex Ovidii lectione, quam si legat Odas Horatii, et Heroicus scribet foelicius, si sequetur Virgilii proprietatem, et in ordinandis atque absolvendis membris oeconomiam, quam si Lucanum aut Statium, qui sunt improprii, inflati et obscuri, imitetur. Ita dubitari non debet, quin ille noster imitator ex lectione Ciceronis melior quam ex aliis autoribus futurus sit. Cum enim in poëtica maximam vim esse imitationis appareat, dubitari non debet, quin et in hac vicina arte plurimum polleat. Tanta est enim inter has cognatas artes similitudo, ut plaerique illustriores loci Ciceronis ac Livii, si recte existimemus, poëmata iure dici possint.

De tribus generibus dicendi.

Plurimum etiam conducit ad iudicandum, agnoscere diversa genera dicendi. Nam ingeniorum dissimilitudo, diversas formas, seu ut Graeci nominant χαρακτῆρας operum, non solum in hac arte, sed in plaerisque aliis peperit. Et tamen certi quasi gradus animadversi sunt, intra quos hae formae consistunt, videlicet humile genus, et illi oppositum grande. Tertium est mediocre, quod primo genere plenius est, et tamen aliquantulum a summo abest, in picturis facile deprehendi hae differentiae possunt. Durerus enim pingebat omnia grandiora, et frequentissimis lineis variata. Lucae picturae graciles sunt, quae et si blandae sunt, tamen quantum distent a Dureri operibus, collatio ostendit. Matthias quasi mediocritatem servabat. Miscentur autem haec genera inter se, sicut musici tonos miscent. Nam et illi qui sunt tenuiores, interdum aliquid efficiunt plenius. Et in eodem tempore alii loci grandes sunt, alii exiles, iuxta rerum varietatem, de quibus dicitur.

Humile genus non assurgit supra quotidianam loquendi consuetudinem, proprietatem sermonis mira sollicitudine custodit, et studet signate res efferre verbis quam maxime propriis. Non amat crebras figuras, libenter utitur metaphoris, sed non procul accersitis, verum sumptis ex quotidiano sermone. Nihil admodum amplificat, sed tota orationis species verecunda est, et ad dissimulationem composita, et quasi de industria fugitans ornatum. De re prudenter et ordine disputat, nec fere a proposito discedit, et ipsa simplicitatis specie insidiatur auditori. Circumductiones habet paucissimas, refert enim quotidiani sermonis negligentiam in collocatione verborum. Artifex huius genus Terentius est apud nos. Hic character est orationis et in Erasmi colloquiis. Et Cicero in philosophicis disputationibus et praeceptis fere sequitur hoc genus. Est enim ad docendum maxime accommodatum. Scriptores vocant Atticum, et si Cicero contendit Atticos etiam grandiores esse quam sit oratio in comoediis. Neque id dissimulari potest, nam Demosthenes et Aeschines sunt grandiores. Et apud nos Caesar sublimior est, qui quidem vere Atticus iudicandus est. Etsi autem interdum pleniore sono utuntur Attici, tamen haec prima forma horum propria fuit, quia propriissime loquebantur, et verecundiores erant in ornando reliquis gentibus, et quidquid erat ineptum et intempestivum summa diligentia vitabant. Viciosi sunt in primo genere breves quidam ac ieiuni, horridi et obscuri, qualis est in orationibus alicubi Salustius.

Grande genus, et si magna ex parte proprio sermone constare debet, tamen metaphoras habet crebriores, ac longius petitas, copiose amplificat adhibitis omnibus figuris, et quasi de industria ostentat ornatum. Hoc genus magna cum laude secutus est Livius. Et Cicero utitur eo in plaerisque orationibus, ut in Verrinis, et in Catilinam, in Pisonem, pro Milone. Et quidem addit accuratam compositionem, quae maxime in hoc genere requiritur. Neque vero ubique usus est hac forma Cicero, sed gravioribus causis addit sonum maiorem. In aliis levioribus negociis medium adhibet genus, interdum in docendo contentus est humili genere. Facile autem agnosci grande genus potest. Utitur enim verbis atrocibus ac tragicis, terribiles gestus pingit, ut apud Virgilium mors Didonis describitur. Viciosi sunt in hoc genere, tumidi et inflati, qui nimis grandes videri cupiunt, qui nihil proprie efferunt, sed perpetuas habent periphrases, et prodigiosas metaphoras. Hi vocabantur olim Asiatici. Nam in Asia cum sermonis genus haberent corruptum et improprium, tamen affectabant eloquentiae laudem ostentatione immodici ornatus. Ab hoc genere semper in primis abhorruerunt sana ingenia. Medium genus vix a grandi discerni potest. Non enim multum ab illo distat, copiosum est, et abundat figuris, sed in amplificando aliquantulum resistit infra grande genus. Ovidius fere talis est. Et pleraeque Ciceronis Epistolae et orationes, quidam etiam libri philosophici ad hanc formam pertinent. Pertinent ad eam et Erasmi pleraeque declamationes. Maxime vero prodest cognoscere duo extrema genera in imitando, ut virtutes dissimilium autorum, quos legimus, melius perspiciamus, et ut unusquisque observet ad quod genus natura magis appositus videatur, ut aridi uberiora scripta legentes, adiiciant aliquid viribus suis tumidi vero ac supini moderentur naturam, et assuefaciant se ad proprietatem lectione istorum, qui Attici vocantur, quorum maxime propria est oratio.

Τέλος.